

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ústav české literatury a literární vědy
Bakalářská práce

Jan Dušek

Svatý Prokop v literárních pramenech
Saint Procopius in Literary Sources

Rád bych poděkoval za vedení bakalářské práce doc. PhDr. Jiřímu Hošnovi, CSc.
a prom. fil. Václavu Konzalovi.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 26. 5. 2011

Jan Dušek

Abstrakt:

Bakalářská práce Svatý Prokop v literárních pramenech se věnuje osobě sv. Prokopa a Sázavskému klášteru v období 11.–14. století. Sleduje životní osudy tohoto světce a slovanského kláštera do roku 1097 na základě údajů středověkých prokopských legend. Práce též přináší stanoviska a názory historiků a slavistů na reálie, o nichž informují legendy; týkají se jednak samotného světce (např. jeho původ, slovanské vzdělání, vstup do kláštera), jednak Sázavského kláštera, proslulého jako centrum slovanské vzdělanosti (bohoslužebný ritus a jazyk), jednak s místem pobytu vyhnané sázavské mnišské komunity v letech 1055–1061. Pohled na Sázavský klášter do 14. století je doplněn informacemi o sázavské stavební a umělecké činnosti ve stylu románském a gotickém nabytými zvláště díky archeologickým výzkumům Květy Reichertové a Petra Sommera, které jsou včleněny do kontextu jiných uměleckých děl. V práci je též určeno místo sv. Prokopa, prvního českého světce svatořečeného v Římě papežem, mezi českými svěťci.

The bachelor thesis *Saint Procopius in Literary Sources* is dedicated to Saint Procopius and The Monastery of Sázava in the period from the 11th to the 14th century. It observes the story both of this saint and the Slavonic monastery until 1097 on the basis of medieval legends about Saint Procopius. The thesis also deals with attitudes and opinions of historians and Slavists concerning information gained from the legends. These refer to the saint himself (e.g. his origin, Slavonic education, entry to monastery) as well as to the Monastery of Sázava, which is thus described as the well-known centre of Slavonic culture, and the residence of expelled Slavonic monk community during the period of 1055–1061. The depiction of the Monastery of Sázava until the 14th century is enlarged with the information about its situation in the Romanesque and Gothic period, which is known thanks to the archeological research done by Květa Richterová and Petr Sommer. This knowledge is discussed within the context of other works of art. Furthermore, the thesis deals with the position of Saint Procopius, our first saint canonized by pope in Rome, among the Czech saints.

Klíčová slova:

sv. Prokop, Sázavský klášter, středověké legendy, slovanské písemnictví, 11.–14. století

Saint Procopius, The Monastery of Sázava, medieval legends, Slavonic literature, the 11th–14th century

Obsah:

1. Úvod	6
2. Středověké literární památky prokopské	7
3. Vita minor a její doba	13
4. Sázavský klášter od 2. latinského opata do konce 12. století	21
5. Letopis Mnicha sázavského	25
6. Sázavský klášter ve 13. století	31
7. Vita antiqua	33
8. Sázavský klášter ve 14. století	40
9. Starší česká prozaická legenda	49
10. Vita maior	54
11. Staročeská veršovaná legenda	59
12. Mladší česká prozaická legenda	63
13. Předmluvy	65
14. Jméno, dětství sv. Prokopa	68
15. Vzdelání sv. Prokopa, kněžská dráha	71
16. Prokopův odchod na „poušť“	76
17. Založení Sázavského kláštera a jeho nadání, stavební činnost	80
18. Liturgický jazyk, ritus, řehole, literární činnost, slovanství	88
19. Prokop – opat	100
20. Zázraky	103
21. Světcova smrt	116
22. Dějiny Sázavského kláštera od Prokopovy smrti do roku 1097	119
23. Kanonizace sv. Prokopa	125
24. Sv. Prokop – světec	129
25. Závěr	132
26. Seznam literatury a pramenů	133

1. Úvod

Ke hrobu sv. Prokopa, podobně jako jiných svatých, již po staletí přicházejí poutníci, kteří mají v úctě světce a hledají v něm přímluvce u Boha, v místech spjatých se světcovým působením čerpají sílu a posilu v životě a samotný světec jim může být vzorem v životě.

Co ale o tomto svatém muži a jeho klášteře víme? To se pokusí podhalit tato bakalářská práce. Bude vycházet z informací, které přinášejí středověké legendy o tomto českém světci, které jsou obsaženy v kritickém vydání středověkých prokopských legend Václava Chaloupeckého a Bohumila Ryby,¹ jež však, jak píše Antonín Kalous a Jan Stejskal, obsahuje drobnější nepřesnosti, jež „nemají pro text legendy žádný význam,“² případně z jejich českých překladů a vyobrazení sv. Prokopa v tzv. *Liber depictus* ze 14. století, který vznikl zřejmě u minoritů v Českém Krumlově.³

Práce bude sledovat životní osudy sv. Prokopa od jeho dětství, přes vzdělání, vstup do klášteře, odchod do poustevny, založení Sázavského klášteře, dobu, kdy působil v opatské hodnosti, až po poslední dny jeho pozemského života, kdy předpověděl budoucnost Sázavského klášteře a světce kanonizaci. Bude pojednáno i o osudech sázavské komunity v zahraničním exilu za vlády českého knížete Spytihněva II., o liturgické orientaci Prokopova klášteře i o stavební činnosti. Informace o těchto skutečnostech budou čerpány zvláště ze středověkých legend o sv. Prokopovi. Některé z nich motivy ze světceva života a dějin klášteře přebírají od svého zdroje doslovně, jiné je nově zpracovávají nebo přicházejí se zcela novými informacemi. Tyto posuny v motivice budou v práci též zmíněny. Informace nabyté z legend budou zasazeny do kontextu znalostí soudobých archeologů a historiků, zvláště Josefa Bubeníka, Petra Sommera a Květy Reichertové, a slavistů, zvláště Emilie Bláhové.

Před samotným životem světce jsou zařazeny kapitoly charakterizující jednotlivé svatoprokopské legendy a Sázavský klášter a vliv sv. Prokopa do 14. století. Na závěr práce je podána charakteristika Prokopa jako světce.

Doufám, že tato práce přispěje k přiblížení pohledů na osudy tohoto svatého muže a jeho klášter v průběhu doby.

¹ Chaloupecký, V. a Ryba, B.: *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.

² Kalous, A. a Stejskal, J.: Několik poznámek k nové edici legend o svatém Prokopovi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 137.

³ *Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století*, eds. A. Matějček a J. Šámal, 2. vydání, Praha, Sfinx, Bohumil Janda, 1940.

2. Středověké literární památky prokopské

Legendy jsou pro nás též pramenem, na jehož základě získáváme základní znalosti o sv. Prokopovi a Sázavském klášteře, ač nejde o literární žánr historia či narratio, ale o hagiografii, psaní o životě svatých, žánr legendistický. Oproti historiografickým dílům, která konkrétní události spojují s daty a roky, zvláště díla analistická, jak později činí i Mnich sázavský ve své kronice, se v hagiografických pracích často nenacházejí určení roku a měsíce svěřcovy narození či smrti, doba je často charakterizována dnem v týdnu a církevním svátkem, který na ten den připadl (v prokopských legendách se tento cyklický církevní způsob chápání času nachází např. v zázraku s Mennem určeným dobou mezi Velikonocemi a letnicemi, kdy byl třídní půst), často bývá zmiňována i hodina a věk, kdy světec zemřel (dle legend sv. Prokop skonal po kompletáři, modlitbě před spaním).⁴ To pro prokopské legendy zčásti neplatí: ve kterém roce a který den se sv. Prokop narodil, se z nich nedozvídáme, víme ale, ve kterém roce a v kterém dni Prokop zemřel, případně byl pohřben. Den Prokopova skonu navíc není v latinských legendách zachycen podle církevního kalendáře, ale podle počítání římského (např. VIII° Kalendas Aprilis anno ab incarnatione Domini M^oLIII^o ve *Vita minor* a *Vita maior*, podobně i legenda u Mnicha sázavského, *Starší česká prozaická legenda* a *Staročeská veršovaná legenda* uvádějí pouze rok úmrtí).

Slovo legenda vychází z latinského gerundiva, které značí nutnost, pasivitu, hodlání: verba legenda – slova, která mají být čtena. A to především v den svátku světce, o němž legenda zpravuje své posluchače, zvláště mnichy v kláštěrech. Ti se nad jeho životem zamýšlejí a berou si z něho příklad. Tato četba probíhá od středověku až dodnes. Legendu o světcovi nalezneme i nyní v rámci breviářového čtení, konkrétně úryvek z legendy *Vita sancti Procopii minor*.⁵ Zmíněné legendy můžeme označit také jako vita, život, neboť vyprávějí o životě světce, ač často podle typických schémat s mnohými topoi a samozřejmě s intertextovými odkazy na jiná díla, protože už to, že někdo sepsal dílko latinsky, implikovalo, že byl vzdělán. Ač legendy by měly být „duchovním čtením“, můžeme v nich nalézt i odkazy na dobu, kdy byly složeny. Často bývají pojmenovávány podle svého incipitu.

Tyto prokopské legendy mají s mnohými středověkými díly společné to, že jejich autor je jménem neznámý. To, na jakých pozicích stáli autoři a jaké postoje zastávali,

⁴ Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 47.

⁵ Liturgie hodin [online 28. 9. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.ebreviar.cz/default.htm>>.

můžeme vyvozovat na základě jejich díla, do něhož občas probleskují reakce na soudobý stav společnosti, kdo byl autorem toho kterého díla, nelze říci zcela s jistotou, vždy se budeme nacházet na poli domněnky či pravděpodobnosti.⁶ Středověké skladby latinské i staročeské byly určeny k hlasitému předčítání či přednesu, kterýžto způsob četby již není dnešnímu člověku tolik blízký.

Sv. Prokopovi se věnovaly legendy latinské (*Vita minor, Vita maior, Vita antiqua*, legenda v *Letopise Mnicha sázavského*), staročeské (*Starší a Mladší česká prozaická legenda, Staročeská veršovaná legenda*) a snad i nedochovaná legenda staroslověnská. Ač tyto legendy byly sepsány v různých obdobích a jazycích, je možné, jak se domnívá Václav Chaloupecký, že existuje jeden „život sv. Prokopa“, který byl původně slovanský, poté přeložený do latiny, toto jádro legendy bylo později různým způsobem přepracováno a rozšiřováno dalšími přídavky.⁷ Můžeme usuzovat, že toto pravdivé jádro nevymizelo ani v pozdějších zpracováních. U legend a u středověké literatury nejde pisateli o zcela nový příběh, nezavrhuje předchozí tradici, navazuje na ni a včleňuje se do ní, určitým způsobem příběh modifikuje, stylisticky zpracuje, vkládá důraz na jiné momenty příběhu.⁸

Jak již bylo zmíněno, kritické vydání svatoprokopských legend připravili Václav Chaloupecký a Bohumil Ryba,⁹ *Staročeské veršované legendy o sv. Prokopovi* pak Josef Hrabák.¹⁰ Některé z legend byly vydány již dříve – *Vita antiqua* Fejfalíkem podle brněnského rukopisu a Bartošem podle rukopisu olomouckého podle Cerroniho přepisu. *Letopis Mnicha sázavského* byl vydán ve *FRB II* a jeho část týkající se založení kláštera vyšla v rámci Bretholzovy edice *Kosmovy kroniky*, legendu *Vita maior* vydal zkráceně Josef Emler a František Krásl. *Staročeská veršovaná legenda o sv. Prokopovi* byla vydána Paterou spolu s dalšími skladbami *Hradeckého rukopisu*, poprvé ji vydal roku 1817 Václav Hanka, který porušenou část legendy dobásnil. Staročeský *Život sv. Prokopa* vydal Gebauer.¹¹ *Vita antiqua* zůstala jako jediná z latinských prokopských legend nepřeložena do češtiny, pokus o její přeložení započal Jan Kopecký se studenty na Arcibiskupském gymnáziu v Praze, ostatní

⁶Vilíkovský, J.: Literatura bez spisovatelů?, in J. Vilíkovský: *Písemnictví českého středověku*, Praha, Universum, 1948, s. 13.

⁷Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 13.

⁸Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 35.

⁹eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, 288 stran.

¹⁰Legenda o svatém Prokopu, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 17–92.

¹¹Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 13.

legendy přeloženy byly, z překladatelů lze zmínit Bohumila Rybu (*Vita minor, Vita maior*) či Antonína Ludvíka Stříže (*Vita maior*), překlad *Letopisu Mnicha sázavského* provedl Václav Vladivoj Tomek pro *FRB II*, autory novějších překladů jsou Karel Hrdina a Marie Bláhová, která přihlédla k dřívějšímu Tomkovu překladu.

Filiaci prokopských legend se zabývali například Gelasius Dobner, Josef Dobrovský, Julius Fejfalík, Josef Pekař, František Krásl, Rudolf Urbánek, František Michálek Bartoš, Václav Chaloupecký, Bohumil Ryba či Oldřich Králík.

Studium prokopských legend má své počátky s jejich vydáváním – jako první byla vydána bollandisty v 17. století v *Acta sanctorum Vita maior*. Ti si tehdy mysleli, že jejím autorem byl současník sv. Prokopa, a kladli ji na konec 11. století, zpozorovali však, že v legendě jsou i části z mladší doby, např. zprávy o světcově kanonizaci a zázraky musely být pozdější. Oddělovali časově tři části prokopské legendy, legendu z konce 11. století, zázraky před kanonizací, zázraky po kanonizaci.

S tímto pojetím souhlasil i Gelasius Dobner, který dokonce *Staročeskou veršovanou legendu o sv. Prokopovi* připisoval biskupu Šebířovi a tvrdil, že *Vita maior* je jejím překladem a později byla pozměňována. Josef Dobrovský nejprve popíral slovanskou bohoslužbu v Čechách v 10. a 11. století v protikladu k Dobnerovi, poté co se seznámil s *Letopisem Mnicha sázavského*, který považoval za nejstarší sepsání života sv. Prokopa, neboť se nacházelo v nejstarším jemu známém rukopise prokopské legendy, uznal, že v 11. století slovanský klášter v Čechách existoval, ale to, co měla *Vita maior* oproti Mnichu sázavskému navíc, označil za interpolované. Později na základě předmluvy ve *Vita maior* se k její existenci přiklonil, ač v té době ještě nemohl užít rukopisy později nalezené na Rusi a v Charvátsku. *Vita maior* podle něj vznikla koncem 12. nebo počátkem 13. století rozšířením zmíněného Mnicha sázavského, domníval se zároveň s Juliem Fejfalíkem, že vycházela též ze *Staročeské veršované legendy*, již ztotožňovali se slovanskou předlohou. Původně si však Dobrovský myslel, že *Vita maior* byla její inspirací. Měl k dispozici i některé rukopisy legendy *Vita minor* a *Vita antiqua*, ale větší pozornost jim nevěnoval.

Na Dobrovského v názorech navazoval i Palacký, který se též domnívá, že legendy jsou povětšinou založeny na *Letopisu Mnicha sázavského*, mezi nimi i *Staročeská veršovaná legenda o sv. Prokopovi*, která je dle něj jeho rozšířením. Zabýval se též možností předlohy pro Mnicha sázavského a pozdější legendy.

Fejfalík se podobně jako Dobrovský domnívá, že *Vita maior* je přepracováním *Staročeské veršované legendy o sv. Prokopovi*, kterou ztotožňoval s původní slovanskou

legendou, podobně oba prology považuje za dílo pozdější a „život“ v *Letopise Mnicha Sázavského* pokládá za nejstarší. Objevil mimo jiné legendu *Vita antiqua* v rukopise kláštera ve Starém Brně a vydal ji. Domníval se však, že je pouze dalším zpracováním Mnicha sázavského, k němuž byly přidány některé zázraky, a že vnikla do konce 12. století, do doby Prokopovy kanonizace roku 1204, a že se častěji objevuje v rukopisech středověkých, což Chaloupecký odmítá. Myslel si, že se stala východiskem pro staročeský *Život sv. Prokopa*. *Vita maior* i *Staročeská veršovaná legenda* dle něj vznikly koncem 13. století, za vlády Přemysla Otakara II.

Roku 1873 vydal Josef Emler legendu *Vita maior* ve *FRB I*, aniž tak učinil s legendou *Vita antiqua*, kterou též díky Fejfalíkovi znal. Nadále uznával názor, že nestarší je vyprávění Mnicha sázavského, ale již uznává, že *Staročeská veršovaná legenda* navazuje na latinskou *Vita maior*. V. Vondrák předpokládá, že u Mnicha sázavského nebyl zachycen první život sv. Prokopa, ale že navazoval na svou předlohu v *Acta sanctorum*, kterou byl výtah z legendy *Vita minor*. Též jako J. Emler věřil, že *Staročeská veršovaná legenda* vychází z *Vita maior* a byla sepsána až ve 14. století. A. Bachmann a Václav Novotný se domnívali, že Mnich sázavský vycházel ze starší latinské legendy prokopské, Novotný přemýšlel i o existenci slovanské legendy, ale oba zůstali na stanovisku, že nejstarším sepsání Prokopova života se nachází u Mnicha sázavského. Bachmann se domníval, že existuje starší část *Letopisu*, kterou do něho přejal Mnich sázavský a byla vytvořena za vlády Vratislavovy a biskupa Božetěcha, po návratu opata Víta z Uher. Tento názor Novotný nepřijímá, ale uznává, že Mnich sázavský některý starší pramen mohl přepracovat, podle něj jím je *De exordio monasterii Zazavensis*, které datuje do let 1100–1132. Bertold Bretholz vydal ke svému vydání *Kosmovy kroniky* také *Historii o založení Sázavského kláštera*, jejíž existenci předpokládal Bachmann. Bretholz v otázce pramenů Mnicha sázavského přebírá názor Bachmannův a Novotného.

Podle Fr. Krásla byl výchozím textem *Letopis mnicha sázavského*, jehož rozšířením vzniklo zpracování dnes nazývané *Vita maior*, z něhož vychází *Staročeská veršovaná legenda o sv. Prokopovi*, jejíž vznik kladl do 2. poloviny 13. století. Legendu *Vita antiqua* měl za výtah z *Vita maior*. A. Truhlář se domníval, že našel předlohu Mnicha sázavského, nejstarší sepsání prokopské legendy v klementinském rukopise, breviáři kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, které bylo zhotoveno před rokem 1200, odpovídá legendě *Vita minor*. František Vacek se domníval, že oba prology legendy *Vita maior*, kterou řadil do 13. století, jsou falsa, podobně jako prolog Kristiánovy legendy. Josef Pekař oponuje, že by každému muselo toto dílo připadat podezřelé, když jeho autor hovoří o kanonizaci Prokopově a zároveň

dílo věnuje biskupu Šebířovi. Domnívá se, že prolog byl součástí i původní prokopské legendy zapsané za života Šebířova, stejně tak i druhý prolog ad lectores. Soudí, že existovaly dvě nedochované prokopské legendy 11. století – slovanská, napsaná asi v letech 1053–1058, a latinská, kterou klade do rozmezí let 1063–1066, které byly s prologem poslány právě biskupu Šebířovi. Obsah této latinské legendy přejala *Vita maior* a užil ji též Mnich sázavský. Jako první též upozornil na existenci dvou rukopisů *Vita minor* a ukázal, že z ní čerpá *Život sv. Prokopa*, a všiml si, že má společná místa s Mnichem sázavským i *Vita maior*. F. M. Bartoš znal Cerroniho opis legendy *Vita antiqua* pro Dobrovského, ale i Pekařův nález – objevení rukopisů *Vita minor*, aniž si uvědomil, že jeho legenda odpovídá té, která byla vydána Truhlářem. Jeho stanoviskem bylo, že *Vita antiqua*, vytvořená pamětníkem Vratislavovy vlády, byla pramenem pro *Vita minor*, která ji stylisticky přepracovává, a tato pro Mnicha sázavského i *Vita maior*, kterou klade do 13. století brzy po Prokopově kanonizaci. Legendu *Vita minor* řadí až do 13. století (čímž nastává rozpor v tom, že byla předlohou Mnichu sázavskému z 12. století). Odmítá oba prology z *Vita maior* jako falsum z poloviny 12. století i existenci slovanské legendy. R. Urbánek se zajímal zvláště o *Vita maior*. Vycházel ze soudu Františka Vacka, že prolog *Kristiánovy legendy* a prology zmíněné *Vita maior* mají stejného autora, břevnovského opata Bavora. Jelikož se domníval, že *Kristiánova legenda* je falsem, označil za falsum opata Bavora i to, co má *Vita maior* oproti legendě *Vita minor* navíc – oba prology, výklad Prokopova jména a kanonizační zázrak, domnívá se též, že kapitola o světcových rodičích a jeho vzdělání je padělkem.¹²

Chaloupecký ve svém díle, které nevyšlo za jeho života, nastínil filiaci prokopských legend,¹³ již zrevidoval po jeho smrti Bohumil Ryba, jenž objevil nové rukopisy, jiné podrobil kritice. Z otázky ohledně vývoje prokopské legendy lze považovat za nejdůležitější to, že dokázal, že *Vita minor* je starší než *Vita antiqua*.

Shrňme nyní krátce filiaci prokopských legend, jak je v současnosti přijímána. Zřejmě existoval původní slovanský život sv. Prokopa (11. století, snad 1061–1067). Na něj navazovala *Vita minor* (1. polovina 12. století), z níž vycházela *Vita antiqua* (2. polovina 13. století), *De exordio monasterii Zazavensis*, které je součástí *Letopisu Mnicha sázavského* (počátek 2. poloviny 12. století, 1173–77), *Starší česká prozaická legenda* (polovina 14. století) a *Vita maior* (kolem poloviny 14. století), která též čerpá z Mnicha sázavského.

¹² Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 17–32.

¹³ Tamtéž, s. 14.

Na ni navazovaly dvě staročeské legendy – *Staročeská veršovaná legenda o sv. Prokopovi* (3. čtvrtina 14. století) a *Mladší česká prozaická legenda* (konec 14. století). O jednotlivých legendách bude pojednáno v následujících kapitolách.

3. Vita minor a její doba

V současné době se literární historikové shodují na tom, že nejstarší (dochovanou) prokopskou legendou je *Vita minor*, začínající incipitem „Fuit itaque beatus abbas Procopius, nacione Bohemus“. Je též nazývána jako legenda P, protože na ni jako první upozornil Josef Pekař. Podle Bohumila Ryby se dochovalo 24 jejích rukopisů, přičemž nejstarší pocházejí z počátku 14. století.

Byla vytvořena v 1. polovině 12. století, zřejmě v době, kdy byl opatem Děthard (1097–1134) nebo nedlouho poté.¹⁴ Kubalík, Kadlec a v současnosti i Sommer nabízejí i možnost, že vznikla ještě ve slovanském klášteře před rokem 1097.¹⁵

Autor prokopské legendy byl i znalý latinského, případně antického písemnictví, samozřejmě též Bible a duchovní literatury, jako každý středověký mnich. Užíval parafrází či citací latinsky psaných děl – v legendě lze nelézt podobné obraty u Prokopova vzdělání jako v Kristiánově legendě nebo legendě *Diffundente sole*.¹⁶ Z biblických knih nalezneme odkazy ze Starého zákona například na Ozeáše (Oz 6,3),¹⁷ Daniela (Da 13,42;¹⁸ 3,52),¹⁹ 2. knihu Mojžíšovu (Ex 14,16),²⁰ Sirachovce (Sir 50,7; 47,12),²¹ Knihu žalmů (Ž 123,7),²² z Nového zákona na Matoušovo evangelium (Mt 5,14–16;²³ 23,37;²⁴ 17,19;²⁵ 8,4),²⁶ Markovo

¹⁴ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 61. Nechutová J., *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha, Vyšehrad, 2000, s. 60.

¹⁵ Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozmeněné vydání, Praha, Benediktinské arcidiecézní ústav sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 38. Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátku českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 121.

¹⁶ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 49.

¹⁷ Oz 6,3: Vivificabit nos post duos dies ; in die tertia suscitabit nos, et vivemus in conspectu ejus. Sciemus, sequemurque ut cognoscamus Dominum : quasi diluculum prae paratus est egressus ejus, et veniet quasi imber nobis temporaneus et serotinus terrae. Vita minor: pectora audiencium, ut imber temporaneus, oportuno tempore infusus, irrigabat.

¹⁸ Da 13,42: Exclamavit autem voce magna Susanna, et dixit : Deus aeternae, qui absconditorum es cognitor, qui nosti omnia antequam fiant. Vita minor: Deum, qui omnium occultorum solus cognitor est.

¹⁹ Da 3,52: Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum : et laudabilis, et gloriosus, et superexaltatus in saecula. Vita minor: Deus ..., qui est benedictus et gloriosus et superexaltatus in secula seculorum.

²⁰ Ex 14,16: Tu autem eleva virgam tuam, et extende manum tuam super mare, et divide illud : ut gradiantur filii Israel in medio mari per siccum. Vita minor: Tu enim quondam, ut Israelitico populo mari Rubro diviso iter siccum concessisti.

²¹ Sir 50,7: et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei ; Sir 47,12: Et dedit in celebrationibus decus, et ornabit tempora usque ad consummationem vitae. Vita minor: virtutum signis in templo Dei ceu sol usque ad consummationem vite refulsit.

²² Ž 123,7: Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium. Vita minor: quasi passer ereptus de laqueo.

²³ Mt, 5, 14–16: Non potest civitas abscondi supra montem posita, neque accendant lucernam, et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lux vestra coram hominibus : ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in caelis est. Vita minor: pia divinitatis dispositio

evangelium (Mk 9,44),²⁷ Lukášovo evangelium (Lk 22,32),²⁸ 1. list sv. Pavla Korint'anům (1 K 10,4)²⁹, 1. list sv. Pavla Timoteovi (1 Tm 1,19),³⁰ 2. list sv. Pavla Timoteovi (2 Tm 4,6),³¹ Apokalypsu (Zj 12,9).³² Z antických autorů nalezneme ohlas například na Iuvenala (Iuvenalis, Sat. 4,123n),³³ z křesťanských např. na sv. Jana Zlatoústého (kázání na Mt 21)³⁴ a sv. Isidora ze Sevilly.

Autor legendy také vydatně čerpá z legendy o sv. Benediktovi, jednak v uspořádání legendistického života sv. Prokopa, jednak v jednotlivých pasážích. V obou životech se užívá biblického přirovnání ke svíci skryté pod nádobou,³⁵ které se objevuje i v jiných prokopských legendách.³⁶ Struktura podobná „životu sv. Benedikta“ by se dala vztáhnout na všechny latinské prokopské legendy – oba odcházejí do samoty, usazují se nedaleko vodního toku v určité vzdálenosti od města, k oběma přicházejí muži, kteří se chtějí stát mnichy, každý z nich též postavil kostel ke cti sv. Jana Křtitele. V obou životech jsou důležitými prvky zápasy s ďáblý. Oba světcí si také předpověděli dva dny před svým skolem vlastní smrt, skonali obklopeni svými bratřími a jejich tělo bylo uloženo do kostela, který byl stavěn

civitate in monte positam latere et lucernam sub modio abscondi minime voluit, sed se laudem et gloriam sui in pro patulo exemplo multorum fidelium.

²⁴ Mt 23,37: congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas. Vita minor: Quos benigne amplectens fovebat sicut gallina pullos suos sub alis.

²⁵ Mt 17,19: Dixit illis Jesus: Propter incredulitatem vestram. Amen quippe dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: Transi hinc illuc, et transibit, et nihil impossibile erit vobis. Vita minor: nam ipsa ait: Si habueritis fidem ut granum sinapis, omnia possible erunt vobis.

²⁶ Mt 8,4: Et ait illi Jesus: Vide, nemini dixeris: sed vade, ostende te sacerdoti, et offer munus, quod praecepit Moyses, in testimonium illis. Vita minor: Quibus ipse, magistrum humilitatis sequens, interminabatur singulis, ne huiusmodi opinio, eo vivente, divulgaretur.

²⁷ Mk 9,44: bonum est tibi claudum introire in vitam aeternam, quam duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis. Vita minor: ignis inextinguibilis.

²⁸ Lk 22,32: ego autem rogavi pro te ut non deficiat fides tua: et tu aliquando conversus, confirma fratres tuos. Vita minor: fratres vestros confirmate.

²⁹ I K, 10,4: petra autem erat Christus; Vita minor: ad petram, que Christus est.

³⁰ 1 Tm 1,19: circa fidem naufragaverunt. Vita minor: nolite a fide naufragare.

³¹ 2 Tm 4,6: Ego enim iam delibor, et tempus resolutionis meae instat. Vita minor: perpendite, quia tempus mee resolutionis adest.

³² Zj 12,9: Et projectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur diabolus, et Sathanas. Vita minor: antiquum hostem.

³³ Iuvenalis, Sat. 4,123n: non cedit Veiento, sed ut fanaticus oestro percussus, Bellona, tuo diuinat. Vita minor: quasi Bellone percussus oestro.

³⁴ Vita minor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 147.

³⁵ Mt 5,15. Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 51.

³⁶ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 49–51.

za jejich života.³⁷ Tyto intertextuální vztahy povětšinou přecházejí i do ostatních latinských legend, jimž se *Vita minor* stala vzorem.

Samotnému vyprávění o sv. Prokopovi byl zřejmě předeslán prolog, obsahující tradiční topoi, věnovaný biskupu Šebířovi. Je rozdělen ve dva prology – ad episcopum Severum a ad lectores. Můžeme se domnívat, že autorem legendy se stal některý ze sázavských mnichů. Zaštiťuje svůj text jednak autoritou biskupa Šebíře, který v době sepsání byl již po smrti, jednak Boží inspirací. Sám legendista o svém díle říká, že jeho vypravování bylo přeloženo do latiny ze slovanského jazyka. Slovanská legenda o sv. Prokopovi se však nedochovala.

Podle Václava Chaloupeckého byl jedním ze slovanských mnichů, kteří se po vyhnání původního slovanského osazenstva kláštera roku 1097 za vlády Břetislava II. opět do „rodného“ kláštera vrátili. Svě dílo sepsal v době, kdy byl pražským biskupem Menhart († 1134). Na začátku legendy je zdůrazněno slovanské vzdělání Čecha Prokopa a Prokopově znalosti slovanského písma vynalezeného sv. Cyrilem je dána legitimita tím, že bylo schváleno římským papežem, nejvyšší církevní autoritou na zemi. V této legendě se nenacházejí informace o Prokopových rodičích, jeho jméně ani o setkání Oldřicha s poustevníkem Prokopem na Sázavě. Dozvídáme se o stavbě kostela Panny Marie a sv. Jana Křtitele, dále, že klášter byl benediktinský, neboť se zde mniši řídili Benediktovou řeholí. Sv. Prokopa legendista vykresluje s kladnými vlastnostmi – jako poustevník se ujímal potřebných, podobně i ve funkci opata. Zpravuje nás též o zázracích – s Mennem, o vymítání ďábla z posedlého, o odchodu ďáblů s milobuzskými tovaryši do Lobče, o navrácení zraku slepé ženě. Zakladatelem kláštera je podle legendy *Vita minor* až kníže Břetislav (oproti legendě *Vita maior*, v níž jako zakladatel figuruje již jeho otec kníže Oldřich), k němuž se donesla pověst Prokopovy svatosti, ten se také po poradě se svými staršími rozhodl, že Prokop má být povýšen uvedením do hodnosti opata – investován, nadto klášteru přislíbil mnohá nadání, kterážto také splnil. Kníže Břetislav je zde vypořobněn jako panovník plnící své sliby dané klášteru, který investuje opata, ač to se zcela neslučovalo s pohledem církve v době sepsání legendy v 1. polovině 12. století, po bojích o investituru (1122 – konkordát wormský). Nadto se v legendě píše, že se Prokop stal opatem proti své vůli. Světec se totiž nechtěl vyvyšovat nad ostatní, tvrdil, že je nezkušený a že je nehoden ukládat závazek poslušnosti jemu podrobeným – mnichům. Nakonec se osvědčoval v opatské hodnosti stejně

³⁷ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 50.

dobře jako v předchozím životě – byl pokorný, vlídný, dobrotivý. Mniši ho měli více v lásce, než se ho báli, každému dával spásná napomenutí. Klášter měl všeho dostatek, a přece Prokop nadále pracoval vlastníma rukama. Dokonce byl i z vnuknutí Ducha sv. nadán všeteckým uměním. Na tuto informaci navazuje zpráva o tom, že dva dny před svou smrtí si ji Prokop předpověděl – v legendě se uvádí, že si povolal k sobě svého synovce Víta, oplývajícího dobrými vlastnostmi, a svého zbožného syna Jimrama. Je vidět, že budoucí slovanští opati jsou charakterizováni jako řádní křesťané. Nadto jim jejich opat vyjevil budoucnost kláštera. Legendista znalý již nastalých událostí dodává, že běh času to potvrdil. Prokop je nabádal k obezřetnosti, neboť po jeho smrti budou pomlouvání, pronásledování a na šest let se z nich stanou vyhnanci v cizí zemi, a dodal, že toto místo, Sázavský klášter, dá kníže svou vladařskou mocí cizincům. Zde je vidět legendistův první odstup od knížete Spytihněva a dosazených mnichů. Vyhnaní mniši mají stále chválit Boha, neboť se nad nimi po šesti letech vyhnanství slituje. Předpovídá, že po smrti zbožného Břetislava, nastoupí Spytihněv, který je bude pronásledovat, po jeho smrti se ujme vlády v českém knížectví mocný a dobrotivý Vratislav, který je přivede zpět z exilu a bude jim dán klid a bezpečí po všechny dny jejich života, přičemž těmito slovy je, myslím, myšlen, život Víta a Jimrama. Je zde učiněna zmínka o sirotku, kterého celý týden Prokop živil a věnoval mu svou suknicí. Opat zemřel uprostřed svých bratří 25. 3. 1053. Jeho pohřbu byl přítomen pražský biskup Šebíř, který s úctou pohřbil jeho tělo v kostele sv. Boží rodičky, který Prokop sám postavil. Při pohřbu se udál zázrak navrácení zraku slepci.

Poté následují dějiny kláštera, jak je Prokop předpověděl. Oproti nastolení prvního opata Prokopa, jak je popsáno, si mniši z vlastní vůle zvolili ze svého společenství dalšího opata Víta, Prokopova synovce. Stalo se tak bez podvodu, lsti, Vít se zdál být vhodným kandidátem jak pro znalost věcí světských, tak božských, byl nepřítelem tohoto světa, byl mravný, bdělý moudrostí, vážný v tváři, milý v hovoru, mírností smířlivý. Z tohoto je zřejmé, jakým způsobem jej legendista charakterizoval, kladl za sebe mnoho přívlastků, stejným způsobem vykreslil i vlastnosti Prokopa, než přijal opatskou hodnost. Za jeho dobré správy opatství zemřel Břetislav a vlády se ujal Spytihněv. Jeho rádci očerňovali pomluvami opata Víta a jeho bratry tím, že slovanským písmem se zapletli v sítě hereze a pokrytectví, a přesvědčovali ho, že je správné, aby se ustanovil na jejich místo latinský opat s mnichy. Autor legendy tyto našeptávače a „špatné rádce“ odsuzuje a označuje je za plné závisti, předjímá, že komu závidí, ty činí slavnějšími.

Už z tohoto je zřejmé, že legendista přál slovanské bohoslužbě, slovanským opatům kláštera, zakladateli kláštera sv. Prokopovi, kteří oplývali kladnými vlastnostmi, a svou legendou chce také slovanské období Sázavského kláštera legitimizovat v době, kdy již na Západě byla liturgickým jazykem pouze latina. Oproti sázavskému slovanství nebyl na straně nového latinského osazenstva kláštera, což se projevuje líčením vlastností německého opata dosazeného za knížete Spytihněva z vůle knížete a jeho rádců, kterého označuje jako člověka prudkého hněvu, který se dostal do kláštera podvodem. To je tematizováno v tom, jak se mu přibližujícímu se ke kostelu a jdoucím na jitřní zjevuje Prokop, který se jej táže, co tam pohledává. Poté jej vyzval, aby klášter opustil, ale Němec tak neučinil. Německý opat si počínal zarputile a Boží zjevení pokládal za mámení ďáblovo. Jak již víme, klášter německému opatu byl dán do držení knížetem a jeho předáky až do jeho smrti, na což se nový opat odvolával. Tento způsob investitury ale není považován za legitimní stav a to, jak se dostal opat do svého úřadu, je nazváno podvodem. Navíc zakladatelem kláštera byl sv. Prokop a klášter měl sloužit jeho původnímu osazenstvu. Oproti německému opatu investovanému panovníkem můžeme vidět kontrast ve Vítovi, který se do úřadu dostal bez podvodu a úplatnosti – z toho je zřejmé, že legendista byl ideově ve sporech o investituru na straně papeže, simonie mu byla cizí.

Po smrti Spytihněva nastoupil Vratislav, kterého legenda představuje jako milovníka církevních obřadů a také říká, že klášter miloval celým srdcem, vždyt' také vyslal posly k uherskému králi a důstojně přivedl zpět z vyhnanství opata Víta s jeho bratry. Díky zásluhám a modlitbám sv. patrona Prokopa (již nyní, před svatořečením je nazýván svatým, což svědčí o tom, že i latinští mniši uctívali prvního slovanského zakladatele kláštera, podobně jako v kláštorech mívají v úctě své zakladatele) jim byla dána útěcha od Boha. Klášter měl všeho nejen dostatek jako dříve, jeho sláva byla ještě větší.

Nyní následuje opět vypsání dalších zázraků, které se udály po Prokopově smrti: o Labešovi, o ženě jednoho úředníka, o ovčáku, který ukradl oděv svému pánovi, o okradeném poustevníku Martinovi, o okradených sázavských sestřích, o zjevení ženě nocující na Vyšehradě, o ženě jakéhosi Liburna, o uzdravení ženy v kostele sv. Kříže v den Narození Páně. To je konec legendy z 12. století.

V 1. polovině 13. století, v době, kdy se svátek sv. Prokopa objevuje poprvé v českých liturgických kalendářích,³⁸ k ní byl připojen jako additamentum kanonizační zázrak – Prokop

³⁸ Kubín, P.: Kanonizace sv. Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa* Praha, NLN, 2006, s. 108.

se zjevuje ve snu papeži Innocenci III., podobně jako při jednání s německým opatem si vynucuje svou vůli násilím – berlou. Je později kanonizován roku 1204 na Sázavě a při té příležitosti se udála mnohá uzdravení. Tento přídavek musel tudíž vzniknout po Prokopově svatořečení.

Jak bylo naznačeno, z historických osob autor legendy uvádí pražského biskupa Šebíře, knížete Břetislava, Spytihněva a Vratislava, aniž tohoto českého panovníka uvádí jako krále, snad z toho důvodu, že korunu získal od německého krále, na jehož stranu se postavil v bojích o investituru. V rámci opatů Sázavského kláštera zná Prokopa, jeho synovce Víta a Prokopova syna Jimrama, přičemž jejich příbuzenský vztah je z vyprávění zřejmý. V počátku legendy se dozvídáme, že Prokop měl manželku. Manželství bylo u světských kněží v Čechách běžnou praxí do roku 1143, do příchodu papežského legáta Quidona do Čech, nevypadá to, že by bylo legendistovi na překážku, ač o něm mnoho nemluví, pouze říká, že Prokop opustil manželku. Po II. lateránském koncilu, svolaném za papeže Innocence II., po roce 1139, byl v římskokatolické církvi totiž prosazen celibát. Další sázavské opaty legenda nezmiňuje, řeč Prokopa předpovídajícího vlastní smrt a budoucnost kláštera Víta a Jimramovi předurčuje, že opatská hodnost by měla zůstat v rodové linii zakladatele sv. Prokopa, protože budoucí dění zjevuje právě těmito dvěma a ještě dává úkol povzbuzovat a utvrzovat ve víře ostatní, což bylo úkolem opata. Možná i z toho důvodu, kromě podpoření legitimacy slovanské liturgie, legendista zamlčuje i druhé definitivní vyhnání slovanských mnichů ze Sázavy za Břetislava II., ač o něm věděl, pokud byl, jak se domníval Chaloupecký, jedním z původních slovanských mnichů. Tato legenda byla také apologií slovanského jazyka na Sázavě, který podvkráté upadl v nemilost, když byli obviňováni z kacířství a vůči nim panovala nenávist za Spytihněva a poté po druhém definitivním vyhnání za Břetislava II. Z tohoto důvodu možné, že v prologu biskupu Šebíři, který se účastnil i Prokopova pohřbu a jistě Sázavskému klášteru již za jeho slovanského období přál a Prokopa znal již za jeho života, se legendista ve skutečnosti obracel na některého z pražských biskupů jeho doby, snad Kosmu, Hermana nebo Menharta, aby jeho dílko přehlédli, případně poopravili, aby mu dali církevní schválení („nihil obstat“) a dovolili, aby se četlo alespoň v Sázavském klášteře. V té době totiž byly v církvi již delší dobu, od 11. století, snahy po unifikaci liturgického jazyka.

Obranu slovanského kláštera můžeme vidět i v tom, že se legendista v prologu ad lectores odvolává na sv. Trojici, která spojuje lidi různých krajů a zvyků do jednoty církve, tedy i pravověrné sázavské mnichy, kteří slouží bohoslužby ve slovanském jazyce, kterému

prostí venkované rozumějí, což nijak nebrání tomu, aby byli v církvi. V témž prologu též utvrzuje čtenáře v tom, že jeho vyprávění vycházející ze slovanského sepsání je pravdivé, tím dodává věrnost i původní slovanské versi.³⁹ Nadto autor legitimitu slovanského jazyka podtrhuje tím, že hned na začátku legendy píše, že slovanské písmo bylo vynalezeno sv. Cyrilem a církevně schváleno, dále je zdůrazněno v příhodě s Mennem, že se zázrak odehrál v době, kdy se slavily zákonitě podle římského obřadu litanie s třídním postem. Legendista se tímto hlásí k tradici křesťanského Západu a z tohoto vyplývá, že jedinou odlišností měl být pro něho liturgický jazyk. Nadto v legendě je zdůrazněno, že se Prokopovy činy staly z Boží vůle, z jeho moci, k oslavení Boha, z tohoto pohledu není postaven do centra Prokop, ale směřování k Bohu či jeho všemohoucnost.

Tato legenda se také stala legendou kanonizační, která byla předložena papežské kurii počátkem 13. století. V té době ještě jiné legendy, které by vyprávěly o životě světce a jeho svatost podpořily, i zázraky, sepsány nebyly, nepočítáme-li legendu, která byla součástí *Letopisu Mnicha sázavského*. To, co se ve *Vita minor* nachází, bychom mohli označit jako jádro prokopské legendy, která byla v pozdějších redakcích variována.

Tehdejší opat Děthard zřejmě sepsání legendy podporoval, jinak by ani v tamějším klášteře vzniknout nemohla.⁴⁰ Byl prvním latinským opatem po druhém definitivním vyhnání slovanských mnichů ze Sázavy. Ve svém *Letopise* se o něm zmiňuje Mnich sázavský, dozvídáme se od něj, že Děthard, dříve probošt břevnovský, získal titul opata 3. 1. 1097. Vykresluje ho jako muže vážného, milého, málomluvného, klidného a znalého latiny. 8. ledna byl biskupem vysvěcen na opata. Protože v klášteře, do něhož přišel, nenalezl jiné knihy než slovanské, i když těch nebylo též mnoho, protože byly zničeny, sám sepsal některé latinské knihy a jiné zakoupil. Statky, které klášter získal od českých panovníků za předchozích opatů, nechal potvrdit, byly potvrzeny i statky, které byly ke klášteru připojeny za doby jeho opatské hodnosti, dále pak sluhy, pozemky, vinice, lesy, hory, rybníky. Zakládal vinice, stále byl pracovitý, nenáviděl lenost, neposlušnost a nečinnost. Zemřel 18. prosince 1133, klášter Sázavský ve funkci opata měl ve správě 37 let, 9 měsíců a 11 dní.⁴¹

³⁹ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 66.

⁴⁰ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 65.

⁴¹ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in *FRB II*, ed. J. Emler, Praha, Museum království českého, 1874, s. 252–3 [online 4. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=271>>.

Za doby, když byl opatem, darovala roku 1132 podle informace od Mnicha sázavského ovdovělá Hroznatova zbožná manželka Přibyslava vesnici Hostivař s okololežícími lesy, loukami a polnostmi a se vším majetkem, který tam vlastnila, a s čeledí, dále ves Bosákovice.⁴²

Tento opat pokračoval ve stavební činnosti v klášteře, s níž započal opat Božetěch, sázavský románský kostel kvůli nedostatku prostředků stavěl nikoliv jako trojlodí, ale jednolodí, snad s plochým stropem. Tato budova kamenného kostela stála v klášterním areálu samostatně, to doložily archeologům dva opěráky, které zpevňovaly severozápadní nároží lodě kostela. Byly nalezeny též dva polopiliře, které předpokládají existenci tribuny, která většinou v kostelích sloužila tomu, kdo ke kostelu uplatňoval „zakladatelská práva.“⁴³ Zde na Sázavě, pokud vyjdeme z vyprávění zázraku, v němž vystupují řádové sestry, se nabízí jiný výklad užití tribuny – je možné, že v Sázavském klášteře žily i řeholnice, tudíž by na Sázavě mohl v této době existovat dvojkláster.⁴⁴

⁴² Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 258 [online 16. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=276>>.

⁴³ Sommer, P.: Podoba sázavského kláštera v 11. a ve 12. století, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, 1994, s. 36.

⁴⁴ Tamtéž, s. 36–37.

4. Sázavský klášter od 2. latinského opata do konce 12. století

Po Děthardovi, který zesnul roku 1133, získal opatskou hodnost Silvestr (1134–1161). Ten byl povýšen do kněžského stavu roku 1116, toho roku, co se stal pražským biskupem Heřman. 21. března 1123 vstoupil do Sázavského kláštera a dva roky poté na svátek sv. Benedikta složil sliby.⁴⁵ Řídil se pečlivě předpisy Benediktovy řehole tak, že ho všichni pokládali za hodna úcty a lásky, proto byl později povýšen do hodnosti převora. Roku 1131, v roce vyzvednutí ostatků sv. Gotharda, se vypravil na pout' do Říma.⁴⁶ 23. dubna 1134 byl jednomyslným souhlasem bratří zvolen opatem. Mnich sázavský jej vykresluje jako muže, který byl díky svým dobrým mravům všem milý, byl při hovoru milý, zdrženlivý, pokorný, ke klášteru a řeholnímu společenství ho poutala taková láska, že ho mniši více milovali, než se ho báli. Byl též šetrný, měl v oblibě jednoduché jídlo a vodu z řeky. Rok poté v týž den – 23. dubna 1135 získal opatskou berlu od českého knížete Soběslava a byl vysvěcen pražským biskupem Janem.

V době, když byl opatem, byla postavena kaple Panny Marie, nechal nádherně vymalovat klášter sv. Jana Křtitele, uprostřed kostela mezi oltáři sv. Štěpána a sv. Martina postavil zdi s apsidami, vyzdobil zem kostela vyhlazenými kameny dovezenými z Petřína. Také postavil dormitář, refektář, sklep, kuchyň a skvostnou křížovou chodbu se sloupky a výklenky.⁴⁷ Silvestr tedy zahájil kamennou románskou přestavbu, která již zcela odpovídala představám uspořádání benediktinského kláštera, což potvrdili i archeologové: v západním křídle se kromě cellaria nacházel i ambit, v jižním byl refektář i kuchyň, jak zpravil Mnich sázavský, nadto v této části kláštera byla nalezena podzemní výhřevná pec, která sloužila pro calefactorium, vyhřívanou místnost, i ambit, ve východním křídle se nacházela stuba, kapitulní síň, ambit, možná i parlatorium a sakristie. Sommer vyprávění Mnicha sázavského interpretuje, opat přistavěl severní zeď chrámu k místům, kde byly oltáře sv. Štěpána a sv. Martina, ta příslušela boční kapli nebo lodi, která by byla rozdělená do více prostorů. Zdi Děthardova kostela byly prolomeny arkádami, tudíž původně jediná loď se stala lodí hlavní,

⁴⁵ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 253 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=271>>.

⁴⁶ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 258 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=276>>.

⁴⁷ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 259 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=277>>.

stejně jako severní zeď, byla nově přistavěna i zeď jižní. Jeho přestavba proběhla jistě kolem poloviny 12. století, neboť archeologové doložili nálezy denárů z doby vlády Soběslava I. (do roku 1040) v horizontech v prostoru křídla klauzury, které zaniklo.⁴⁸ Také byla v románské stavbě nalezena stavební oběť pod jejím severozápadním nárožím – v opukové schráně byla objevena cínová plaketa se zobrazením orla, který je symbolem evangelisty Jana. Toto položení plakety mělo symbolický význam, neboť o Kristu se říká, že se stal kvádrem nárožním a čtyři nároží symbolizovala čtyři evangelisty.⁴⁹ Dlaždice, které byly užity k vydláždění kláštera, nesly motiv Nerona, symbolu zla, a gryfa. Užití dlaždic s Neronem v klášteře nebylo obvyklé, byly většinou užity v knížecích sídlech – na Vyšehradě, v Žatci, Plzni nebo v kostele v Dolních Chabrech, který byl v majetku knížete. Na Sázavě bylo těchto dlaždic užito zřejmě i z toho důvodu, že Silvestr byl rok na přání knížete Soběslava pražským biskupem.⁵⁰ Také byl postaven v Mnichovicích kostel ke cti sv. Michaela a všech nebeských ctností.⁵¹ Roku 1137 se opat vypravil z příčiny modliteb na Boží vnuknutí na pouť do Jeruzaléma spolu s olomouckým biskupem Jindřichem a jinými a navrátil se 24. prosince. V době jeho nepřítomnosti v klášteře jej spravoval děkan Beron. Po smrti 11. pražského biskupa Jana 8. srpna roku 1139 nastoupil na biskupský stolec sázavský opat Silvestr,⁵² rok poté se ale úřadu vzdal a vrátil se ke správě Sázavského kláštera. Roku 1144 do Čech přišel papežský legát kardinál Quido a Silvestra sesadil z úřadu opata, následujícího roku mu ho opět skrze olomouckého biskupa Jindřicha navrátil.

Roku 1146 byla vysvěcena kaple Panny Marie, kterou postavil, biskupem Ottou.⁵³ I okolo ní se nacházelo pohřebiště, avšak uvnitř stavby se hroby nenacházely, zřejmě z toho důvodu, že tento objekt mohl sloužit jako opatská kaple. Sommer k tomuto závěru dochází z toho důvodu, že tento objekt byl později začleněn do budovy, která se nachází v místech

⁴⁸ Sommer, P.: Podoba sázavského kláštera v 11. a ve 12. století, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, 1994, s. 43.

⁴⁹ Sommer, P.: *Sázavský klášter*, Praha, UNICORNIS, 1996, s. 18.

⁵⁰ Merhautová, A. a Třeštík, D.: *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1983, s. 137.

⁵¹ Mních Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 259 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=277>>.

⁵² Mních Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 260 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=278>>.

⁵³ Mních Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 262 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=280>>.

pozdější gotické prelatury.⁵⁴ Roku 1155 zemřeli sázavští mniši Arsenius, Žižna, Radosta.⁵⁵ 10. února 1161 zesnul Silvestr, který byl opatem na Sázavě 28 let. V době, kdy byl opatem, jistě ke klášteru patřila i hospodářská stavení, jako byl mlýn, který zaznamenává k roku 1040 Kanovník vyšehradský.⁵⁶

Po něm se stal opatem převor kláštera Božata, který byl zvolen za opata králem Vladislavem I. a biskupem Danielem I., avšak sám z vlastní vůle se po roce úřadu vzdal, tedy roku 1162. V klášteře totiž strávil již přes třicet let bez kontaktu se světem, nebyl informován, jaké události se staly, proto nebyl schopný opatřovat klášter novými věcmi ani konat soudy, a nadto byl sužován nemocemi.⁵⁷

Díky úsilí knížete Vladislava a pražského biskupa Daniela se stal dalším sázavským opatem Reginard, který nejprve vládl klášteru želivskému, odkud byl i s mnichy vyhnán v prvním roce pontifikátu Danielově, 14 let poté byl roku 1162 dosazen za opata do Sázavského kláštera. Pocházel z Mét, byl milý, pokorný, předobrych mravů. Za každých okolností hájil zájmy svého kláštera, ani při jednání s českým knížetem se neostýchal říkat pravdu, v každé situaci měl radost ve tváři. Vykonával všechny práce, i ty sprosté. Uměl malovat a vyřezávat obrazy do dřeva, kostí nebo kovu. Vyznal se v řemesle kovářském i sklářském.⁵⁸

První známé zobrazení sv. Prokopa bylo vytvořeno již před jeho kanonizací, která se udála roku 1204, kolem roku 1165 pro výzdobu exteriéru kostela sv. Jakuba ve vesnici Jakub u Kutné Hory. Stalo se to v době vlády krále Vladislava, kdy bylo románské umění v českých zemích na vzestupu. V pravé arkádě se tam nachází socha bezvousého muže, jenž je oblečen do dlouhého řeholního hábitu a drží v pravé ruce berlu a v levé knihu, nalevo na témž místě se nalézají sv. Vojtěch. V prokopské ikonografii se zde vycházelo z vyobrazení sv. Benedikta, který držívá Benediktovu řeholi.

⁵⁴ Sommer, P.: Podoba sázavského kláštera v 11. a ve 12. století, in Wlasák, O., (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, 1994, s. 46.

⁵⁵ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 263 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=281>>.

⁵⁶ Sommer, P.: Podoba sázavského kláštera v 11. a ve 12. století, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, (1994), s. 46.

⁵⁷ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 267–268 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=286>>.

⁵⁸ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 269 [online 17. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=287>>.

Je možné též označit jednu ze dvou postav na tympanonu kostela sv. Václava v Hrusicích z konce 12. století za sv. Prokopa. Má zde dlouhou albu, přes ni kratší kasuli, v pravici kříž či berlu ukončenou křížem, jímž jsou k zemi tlačeny dvě nestvůry představované dvěma hlavami, a v levici předmět připomínající nahoru obrácený trojlist, který Remešová interpretuje jako kahan se světlem nebo plamínek. Druhou postavou je zde sv. Vojtěch, mající albu, pluviál, v pravici berlu a v levici knihu. Výklad těchto postav býval ale i jiný – sv. Václav a sv. Vojtěch nebo dva benediktiňští mniši.⁵⁹

⁵⁹Remešová, V.: *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1953, s. 38–42. Informace od Remešové přebírá Royt, J.: Ikonografie sv. Prokopa, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 196.

5. Letopis Mnicha sázavského

Letopis Mnicha sázavského se dle Chaloupeckého nachází ve dvou rukopisech, z nichž jeden pochází z přelomu 12. a 13. století a druhý ze století 13.⁶⁰ Prvně zmíněným je rukopis drážďanský, který byl téměř zničen za 2. světové války, obsahoval *Kosmovu kroniku* a pokračováním Mnicha sázavského a zřejmě byl původně ve vlastnictví Sázavského kláštera. Druhý rukopis – dvorní, dnes v Národní knihovně ve Vídni, byl jeho opisem.⁶¹

Dlouho se předpokládalo, že nejstarší sepsání vyprávění o sv. Prokopovi a jeho klášteře přináší Mnich sázavský, tak se domníval např. Dobrovský. *Letopis Mnicha sázavského* vznikl v 70. letech 12. století (1173–77), byl sepsán sázavským mnichem a obsahuje též *De exordio monasterii Zazavensis*, jehož součástí je latinský *Život sv. Prokopa* (legenda S).

Mnich sázavský sepsal kroniku Sázavského kláštera, jehož dějiny se staly v jeho podání součástí dějin českého knížectví, které je ovlivňováno i některými evropskými událostmi. Navazuje ve zpracovávání českých dějin na *Kosmovu kroniku*, z čehož vyplývá, že poprvé pojednává o událostech majících důležitost pro celé knížectví, o nichž probošt vyšehradský Kosmas nepsal, ale v některých okamžicích – v těch vztahujících se ke slovanskému klášteře zpracovává i období, o němž již pojednal Kosmas, který existenci slovanského kláštera zamlčel, i v jiných souvislostech činí ke *Kosmovu* textu přípisky. Proto se kronikář navrácí k roku 1030 k vládě knížete Oldřicha. Vycházel kromě legendy *Vita minor* zřejmě též z Hersfeldských análů, ze zpráv z nekrologií břevnovského a Sázavského kláštera, ze soupisů sázavských mnichů jako *libri vitae* nebo *libri annales*, snad z klášterních análů či katalogů a z tradice kláštera. Je možné, též existovala gesta sázavských opatů a stala se jeho pramenem, protože informace o opatech, které již jako mnich nezažil, jsou podrobné.⁶² Vyprávění Mnicha sázavského končí rokem 1162.

Dějiny slovanského kláštera – *De exordio monasterii Zazavensis*, které obsahují prokopskou legendu vycházející z latinské *Vita minor*, kronikář zařadil za rok 1001, kdy píše,

⁶⁰ Srov. Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in ed. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 11.

⁶¹ Nechutová J., *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha, Vyšehrad, 2000, s. 74–75.

⁶² Bláhová, M.: Sázavské písemnictví, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 175.

že Měšek obdržel Prahu.⁶³ Toto pojednání o dějinách Sázavského kláštera tvoří ohraničený celek vložený do *Letopisu Mnicha sázavského*, neobsahuje podobně jako *Vita minor* letopočty kromě datace Prokopova pohřbu, nebo smrti, 25. března 1053, nevíme tudíž z tohoto pramene ani období, kdy byli v hodnosti opata Prokopovi příbuzní Vít a Jimram ani Božetěch, Mnich sázavský dodává zprávu o vysvěcení kostela sv. Kříže 8. července 1070 a Božetěchova kostela roku 1095, na základě jeho zpráv zjistíme, že Božetěch byl opatem do roku 1096 či 1097, neboť 3. ledna 1097 byl Děthard zvolen opatem a 8. března do úřadu uveden pražským biskupem Kosmou.⁶⁴ To, že letopisec nezmiňuje přesná data vážící se ke slovanským opatům kláštera, dokládá, že neužil nekrologií kláštera z tohoto období, zřejmě se do jeho doby nedochovala, když slovanské knihy příslušející klášteru byly ničeny. O dalších latinských opatech kláštera Děthardovi, Silvestru a Reginardu Métském máme zprávy od Mnicha sázavského mnohem podrobnější. Od legend se vypsání dějin kláštera od Mnicha sázavského odlišuje tím, že neobsahuje zázraky kromě vyhnání německého opata dosazeného za vlády Svyatopluka II., jinak v podstatě přejímá i formulace z *Vita minor*. Je to dáno zřejmě také tím, že legenda je vložena do letopisu, historického, vyprávěcího pramene. Již tím je mu přidáváno na důvěryhodnosti a spolehlivosti. Na druhou stranu obsahuje též některé motivy oproti svému prameni navíc, jedním z nich je udání Prokopova rodiště Chotouně. Poprvé v „sázavských dějinách“ též přichází na scénu kníže Oldřich a jeho setkání s Prokopem v lesích při lovu jelena, u Mnicha sázavského již Oldřich rozhodl o povýšení Prokopa opatské hodnosti, ale stalo se tak až za jeho syna Břetislava I., a nadal klášter mnohými věcmi, jiné přislíbil a později splnil, byl tudíž prvním donátorem Sázavského kláštera. V předloze Mnicha sázavského *Vita minor* tak činil až Břetislav I. Poté co se Prokop stal opatem, stvrdil Břetislav otcovo darování – řeku tekoucí od Milobuze k jeskyni, která se nazývá Zákolnice, s okolními loukami a lesy a v době, kdy se proti klášteru ozývali jacísi dědici, rozsoudil spor v Prokopův prospěch, vykoupil pole a louky po obou stranách řeky a daroval zmíněný úsek řeky a les Prokopovi, což stvrdil listinou. Tato nadační listina bývá označována za padělek, který byl vložen k dodání legitimacy držení klášterních statků starobylostí svého vzniku. Za padělek ji označil i Václav Chaloupecký. Podle Marie Bláhové by „jediné, co mohlo být o donaci za Břetislava I. sepsáno, by byl pamětní zápis (akt), který

⁶³ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 240 [online 6. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=258>>.

⁶⁴ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 252 [online 10. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=270>>.

by si pořizoval samotný klášter a který nemohl mít právní platnost.⁶⁵ Podle Mnicha sázavského Břetislav věnoval klášteru i okolní zem k lesu Strnovníku, ves Skramníky, rybník, slup k lovu ryb. Prvotní nadání klášteru bylo snad přesunuto z Břetislava na jeho otce v rámci dokladu starobylosti, tudíž vlastnictví zmíněných statků mělo delší tradici. Okolo této donace se však pohybují celkem tři generace Přemyslovců – Oldřich jako první donátor, jehož donace byla rozšířena a schválena jeho synem Břetislavem I., a Vratislav, jeho vnuk, který potvrzoval otcovo věnování klášteru – byl podepsán jako svědek s dalšími velmoži, kteří s věnováním vyslovili souhlas, na domnělé donační listině,⁶⁶ což jí zaručovalo „právní platnost a nenapadnutelnost pro budoucnost.“⁶⁷ Podle Martina Wihody tyto zmíněné statky sázavští benediktini opravdu vlastnili již za života sv. Prokopa.⁶⁸

Nadále zakladatelem kláštera Sázavského zůstává Prokop, který z vlastních prostředků postavil kostel Panny Marie a sv. Jana Křtitele a bratřím dal předpisy podle Benediktovy řehole, přičemž byl podporován vládnoucími knížaty.

Marie Bláhová udává, že zmíněné zpravení o založení kláštera a nejstarších dějinách, lze zařadit mezi „historiae foundationum monasteriorum“, spisy o založení kláštera a jeho majetkovém vybavení.⁶⁹ Často též odkazovaly na klášterní privilegia a prolínávaly se s oficiálními záznamy o založení a donacích a bývaly připojovány k tradičním knihám nebo kopiářům. Tento druh listin býval sepisován k ochraně majetku před jejich zničením či rozkradením, ale i k potvrzení starobylosti a právoplatnosti jeho držby.⁷⁰ V této době však v českých zemích nelze pro Sázavský klášter uvažovat o listině, neboť v 11. století její užití v Čechách časté nebylo, v tomto období si kláštery samy evidovaly majetek, který vlastnily nebo jim byl darován.⁷¹

Podobně jako v *Letopise Mnicha sázavského* se historie tohoto typu nacházejí i v jiných evropských benediktinských kláštorech ve 12. století, jako obrana proti novým řádům premonstrátů a cisterciáků, v jejichž prospěch byl též odejmut klášter v Želivě

⁶⁵ Bláhová, M.: Sázavské písemnictví, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 176.

⁶⁶ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 244 [online 10. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=262>>.

⁶⁷ Bláhová, M.: Sázavské písemnictví, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 178.

⁶⁸ Wihoda M.: Sázavský klášter v ideových souřadnicích dějin 11. věku, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 238.

⁶⁹ Bláhová, M.: Sázavské písemnictví, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 177.

⁷⁰ Tamtéž, s. 177–178.

⁷¹ Tamtéž, s. 178.

benediktinům. Benediktinští mniši se v tomto druhu historiae zaštiťovali Božím záměrem založení kláštera, tudíž jeho nezrušitelností, a pro posílení hodnověrnosti, pravdivosti a starobylosti posouvali donace či založení kláštera dále do minulosti, neboť ve středověku platilo, že to, co je starší, je i lepší, pravdivější a právoplatnější. Odvolávali se na výrazné osoby zakladatelů klášterů a odkazovali na texty donací či zakládacích listin pravých či domnělých, jak se také stalo zde v prokopské historii. Šlo o texty pro paměť.⁷²

I z tohoto důvodu je možné, že Mnich sázavský ve svém vypravování též reflektuje stav 70. let 12. století a doby dřívější, kdy asi sázavští mniši, a jistě obecně benediktini v českých zemích, museli bránit své statky. V tomto sepsání jsou Milobuzští postaveni do jiné role než ve *Vita minor*, kde byli nazváni tovaryštvem ďáblů. Zde u Mnicha sázavského jsou lidmi, kteří měli s klášteřem spory o majetek. Letopisec zřejmě ovlivnila doba, kdy byly kláštery v Hradišti u Olomouce a v Želivě odejmuty benediktinům a dány premonstrátům.

Autor, jeden ze sázavských latinských mnichů, tzv. Mnich sázavský, anonym, jehož pravé jméno nám zůstává neznámé, snad též kvůli mnišské pokoře,⁷³ podobně jako mnohých jiných středověkých autorů, neboť v tomto období uvedení jména autora nebylo to nejpodstatnější. Na základě jeho názorů namířeným proti Němcům lze usuzovat, že byl Čechem. Je možné, že měl polský původ.⁷⁴ Není proti slovanskému bohoslužebnému jazyku, což dosvědčuje i to, že v podstatě přebírá celé vyprávění z *Vita minor*, tak činí i v rámci zachování kontinuity klášterní tradice, na kterou latinské osazenstvo kláštera navazuje a jež byla schválena i představiteli státu. Hlavním důvodem druhého vyhnání slovanských mnichů je u něho nesvornost mnichů, kteří jednájí proti Benediktově řeholi, když neposlouchali svého opata, a obviňují ho, aniž mají pravdivá svědectví. Když končí Mnich sázavský vyprávění o vyhnání posledního slovanského opata Božetěcha, přímo cituje Kristova slova z Bible (Mt 26,31; Mk 14,27) – „percutiam pastorem, et dispergetur oves gregis,”⁷⁵ která mají svůj předobraz již ve Starém zákoně u Zachariáše (Zach 13,7). Lze v tomto posledním slovanském opatovi vidět protiklad k Prokopovi, který vlastními prostředky založil klášter a dlouho nechtěl přijmout opatskou hodnost, a následujícím dvěma opatům z jeho rodu, kteří byli

⁷² Bláhová, M.: Sázavské písemnictví, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 178.

⁷³ Curtius, E. R.: Evropská literatura a latinský středověk), *Evropská literatura a latinský středověk*, přel. J. Pelán, J. Stromšík a I. Zachová, Praha, Triáda, 1998, s. 440.

⁷⁴ Bláhová, M.: Sázavské písemnictví, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 181.

⁷⁵ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 250 [online 6. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=268>>.

zvolení bratřími, ač v podstatě již byli k hodnosti předurčeni Prokopem, neboť byli přítomni jeho věšteckému vidění. Oproti nim byl Božetěch mnichům doporučen českým knížetem a neoplýval nejlepšími vlastnostmi, i když byl zručný v umění. Tímto posledním slovanským opatem končí roku 1096 kronikářova vložka neoddělovaná jednotlivými letopočty, *De exordio monasterii Zazavensis*, a dále se opět pokračuje analisticky od roku 1045 – smrti Vintíře, přičemž samozřejmě zmiňuje události vážící se ke klášteru, ač o době, kdy se staly, bylo vyprávěno v *De exordio monasterii Zazavensis*. Ještě jednou Mnich sázavský vzpomíná zesnulého sv. Prokopa k roku 1053 – nejprve, v rámci legendy říkal, že 25. března toho roku byl pohřben, a v tomto pozdějším záznamu v kronice zpravuje, že toho dne skonal. K roku 1070 uvádí vysvěcení kostela sv. Kříže, v němž bylo uloženo mnoho ostatků, biskupem Gebhardem, u roku 1095 činí zmínku o vysvěcení Božetěchova kostela pražským biskupem Kosmou, k roku 1097 podává zprávu o Děthardovi, břevnovském proboštu, který se od 3. ledna toho roku stal sázavským opatem, zmiňuje se i o dalším sázavském opatu Silvestrovi a svou kroniku končí informacemi o působení opata Reginarda Métského na Sázavě, který tuto hodnost získal roku 1162, o jehož smrti se nezmiňuje, proto je možné, že *Letopis Mnicha sázavského* vznikl ještě za jeho života.⁷⁶ V popsání života Reginarda Métského můžeme nalézt paralelu s prvním vyhnáním slovanských mnichů, kteří byli pomlouváni, obviňováni a vyhnáni ze svého kláštera, do něhož byli povoláni Němci – tento původně byl opatem v Želivě, ale často na něj nehodní lidé donášeli biskupu Danielovi, který jim uvěřil a tohoto opata zbavil jeho hodnosti a se všemi jeho bratry vypudil, 14 let poté se stal sázavským opatem, na jeho místo v Želivě dosadil podle Mnicha sázavského augustiniány, kteří byli z cizích národů.⁷⁷ Ve skutečnosti se nejednalo o augustiniány, nýbrž o premonstráty, kteří byli opravdu cizinci – přišli do Želivu z Porýní, Steinfeldu roku 1149 s opatem Gotšalkem, který již dříve zakládal premonstrátský klášter na Strahově.⁷⁸

Letopisec vykresluje dobré vlastnosti sázavských opatů a popisuje jejich jednotlivé činy, co vše pro klášter učinili, jak jej též zvelebili zvláště po stavební stránce. V jejich snahách o zvelebení a umělecké povznesení kláštera jim přál a tyto opaty měl úctě. Obecně si

⁷⁶ Bláhová, M.: Sázavské písemnictví, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 174.

⁷⁷ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 269 [online 10. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=287>>.

⁷⁸ Vlček, P., Sommer, P. a Thoma, J.: Želiv, in Vlček, P., Sommer P. a Foltýn, D. (eds.), *Encyklopedie českých klášterů*, dotisk 1. vydání, Praha, Libri, 1998, s. 704.

cenil uměleckých, řemeslných schopností sázavských opatů, ať slovanského Božetěcha nebo Reginarda Métského.

Ve svém letopise se mnich zajímá zvláště o dějiny klášterů Sázavského, břevnovského a postoloprtského, o nichž byl zpraven, o církevní dějiny, více prostoru věnuje např. nekrologu Přibyslavy, manželky Hroznaty, často též zmiňuje poutě do Jeruzaléma, případně Říma. S tím též souvisí, že zaznamenává i 1. křížovou výpravu z roku 1147. Nezmiňuje se obšírně o změnách panovníků a jejich manželek na českém stolci. K roku 1157 nacházíme oslavný nekrolog Svyatopluka II. Autor se více rozepisuje o době, která je mu časově bližší – zdůrazňuje zásluhy Vladislava II., který se stal druhým českým králem, táhl s císařem Fridrichem Barbarossou do Polska, získal od něho královskou korunu, a poté ho opět doprovázel na tažení do Itálie proti Milánu, zmiňuje Soběslavův noční vpád do Olomouce a jeho potrestání zmíněným Vladislavem.

Kronika Mnicha sázavského začala být psána poté, co král Vladislav abdikoval ve prospěch syna Fridricha, přičemž tato neobvyklá událost vzbudila rozruch a nebyla kladně přijímána ani v Čechách, ani císařem Fridrichem Barbarossou. Na český knížecí trůn nastoupil roku 1173 Soběslav II., podporován císařem, který tohoto rozbroje mezi českými šlechtici využil k nastolování panovníků v Čechách podle své vůle, později od roku 1178 v Čechách vládl Fridrich, jenž je získal lénem od Barbarossy. Těmto cizím zásahům do volby českého panovníka letopisec nepřál, což dokládá i to, že u něho kníže Soběslav I. říká německému králi Lotharovi, jehož Mnich sázavský někdy označuje jako „rex,“ jindy jako „imperator,“⁷⁹ který se postavil na stranu Oty Olomouckého, že volba knížete českého příslušela českým velmožům a císaři jen jeho potvrzení. Jeho pravdu dokládá i výsledek bitvy u Chlumce 18. února 1126.⁸⁰ To, že král Lothar je nazýván těmito dvěma různými způsoby, dokládá podle Bláhové, že Mnich sázavský čerpal z více zdrojů a do titulu imperator projektoval svou znalost z období vlády císaře Fridricha I. Barbarossy.⁸¹

Některé informace z *Letopisu Mnicha sázavského* částečně přebrala *Dalimilova kronika* a Přibík Pulkava z Radenína do své *Kroniky české*.⁸²

⁷⁹ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 254 [online 10. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=272>>.

⁸⁰ Bláhová, M.: Sázavské písemnictví, in Sommer, P. (ed.), *Sv. Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 171.

⁸¹ Tamtéž, s. 181.

⁸² Tamtéž, s. 182.

6. Sázavský klášter ve 13. století

Po roce 1204, Prokopově kanonizaci, se začal více šířit kult sv. Prokopa. Poprvé je jako světec uváděn v kalendáriu podlažického kláštera z let 1224–1203.⁸³ Nedlouho po Prokopově kanonizaci vznikla počátkem 13. století iluminace kapitulního rukopisu *De civitate dei* s Nebeským Jeruzalémem. Postavy bez svatozáří nacházející se v pravém dolním rohu (ostatní postavy v iluminaci svatozář mají), nad nimiž je nápis BOEMIENES, SPES AMOR ATQ FIDES IVSTOS LOCAT HIC BOEMENSES, jsou zřejmě zobrazením čtyř českých patronů, sv. Prokopa, Vojtěcha, Václava a Ludmily, což zastával Antonín Podlaha, Jaroslav Kadlec,⁸⁴ Václav Ryneš,⁸⁵ Emilie Bláhová,⁸⁶ Jan Royt nebo Věra Remešová, která dodává, že tito světci jsou zde zobrazeni tradičně, jak bývali v oné době – sv. Prokop měl tonsuru a byl bezvousý, sv. Vojtěch byl zobrazen jako biskup s palliem a biskupskou berlou, sv. Václav s plnovousem, a sv. Ludmila s ovinutou hlavou. Pro jiné tyto čtyři postavy (biskup, mnich, muž a žena) však byly jen zástupci českého národa, např. pro Antonína Matějčka,⁸⁷ Petra Sommera⁸⁸ nebo Josefa Žemličku.⁸⁹ Sv. Prokop je také zmiňován se sv. Václavem a Vojtěchem a Pěti bratřími, kteří byli nápomocni 12. července 1260 při bitvě u Kressenbrunn.⁹⁰

Prokop je též zachycen v bleděmodré iniciále O s dalšími dvěma českými patrony, sv. Václavem a Vojtěchem, která je datována do konce 13. nebo počátku 14. století a nachází se na třetím listě kodexu, který čítá celkem 105 popsaných listů o formátu 18×13,5 cm a nacházejí se v něm povětšinou spisy od Jana de Sacrobosco a také nejstarší česky psaný cisioján. Iniciála, v níž jsou zobrazeni čeští patroni „na zlaté půdě živými barvami s převládající modrou a červenou,⁹¹ má rozměry 5×4,6 cm. Sv. Prokop je zde zachycen v černém benediktinském rouchu s kápí, s vousem a mnišskou tonsurou. Má mírně zdviženou

⁸³ Vlček, E.: Tělesné pozůstatky svatého Prokopa, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Archa 90, 1993, s. 53.

⁸⁴ Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozmeněné vydání, Praha, Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 92.

⁸⁵ Ryneš, V.: Ochránci pražského kostela a české země, in Kadlec, J. (ed.), *Tisíc let pražského biskupství*, Praha, Česká katolická charita, 1973, s. 99.

⁸⁶ Bláhová, E.: Prokopská tradice v literatuře 12.–14. století, in Reichertová, K. a kol., *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 127.

⁸⁷ Royt, J.: Ikonografie sv. Prokopa, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 196.

⁸⁸ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 210.

⁸⁹ Žemlička, J.: *Počátky Čech královských 1198–1253*, Praha, NLN, 2002, s. 628.

⁹⁰ Žemlička, J.: *Počátky Čech královských 1198–1253*, Praha, NLN, 2002, s. 514.

⁹¹ Remešová, V.: *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1953, s. 18.

pravou ruku a levou položenu na klíně. Nad těmito postavami je nápis: „Prosul Adalbertus, dux Venceslaus et almus abbas Procopius, sit mihi quisque pius.“⁹²

O majetkových a jiných poměrech kláštera doby 13. století se toho mnoho neví. Kroniky přinášejí zprávu, že se sázavský opat účastnil hostiny den po křtu Kunhuty, dcery Přemysla Otakara II., 3. února 1265. Za vlády tohoto českého krále je zmiňován opat Jan, který roku 1276 měl spolu s pražským proboštem Tobiášem z Bechyně, vyšehradským proboštem a boleslavským arcijáhnem vybírat v Čechách desátky na podporu Svaté země. Tento sázavský opat je uveden i na listině z 1. května 1277, jíž byla potvrzena směna některých statků mezi králem Přemyslem Otakarem II. a břevnovským klášteřem. Pečeť tohoto opata Jana a kláštera se nacházela i na některé listině vilémovského kláštera. Za doby, kdy Čechy byly pod správou Oty Braniborského, strádal i Sázavský klášter, musel prodat určité statky, jistě některý pozemek na Kouřimsku jakémusi obyvateli Kouřimi zřejmě roku 1280.⁹³

⁹² Remešová, V.: *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1953, s. 19.

⁹³ Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 221–223.

7. Vita antiqua

Václav Chaloupecký se domníval, že nejstarší dochovanou prokopskou legendou je pro svou strohost, prostotu a jasnost stylu *Vita antiqua* a že její autor zažil události, o nichž psal. Tuto legendu znali i Josef Dobrovský a Julius Fejfalík, který ji našel v rukopise v klášteře augustiniánů na Starém Brně. Podle něho bývá též nazývána legendou F. Roku 1929 byla vydána F. M. Bartošem.⁹⁴ Byla dochována ve dvou rukopisech – jeden pocházel asi z třetí čtvrtiny 13. století a druhý z konce 14. nebo začátku 15. století. Incipit této legendy F je „Tempore Hinrici III. imperatoris Romanorum, ducis Boemie Brecizlay X.“⁹⁵

Legenda vypráví o slovanském vzdělání sv. Prokopa, o jeho odchodu do sázavských lesů, založení kláštera knížetem Břetislavem, ustanovení Prokopa prvním opatem, jeho působení v této hodnosti, připojuje též některé zázraky. Legendista pokračuje po Prokopově smrti vyhnáním slovanských mnichů za knížete Spytihněva II. a končí jejich návratem z uherského exilu, tudíž zmiňuje pouze zázraky, které se udály za Prokopova života, při jeho pohřbu, dále ještě vyhnání opata Němce, ale ty, které se staly po návratu mnichů zpět na Sázavu už nikoliv. V legendě jsou zmíněny historické osobnosti – kníže Břetislav I. (1034–1055), Spytihněv II. (1055–61) a Vratislav II. (1061–1093–2), pražský biskup Šebíř, opat kláštera Vít a Jimram.

Chaloupecký se též domníval, že tato legenda byla sepsána za vlády knížete Vratislava II. a za života biskupa Šebíře mnichem, jenž zažil dobu vlády Břetislava I. a Spytihněva II., a zřejmě dílo bylo napsáno, než se Vratislav stal králem. Ryba označuje zmínky o budoucím prvním českém králi v Prokopově proroctví za pozdější interpelaci. Chaloupecký se domnívá, že *Vita antiqua* měla prolog adresovaný biskupu Šebířovi. Myslí si též, že legendista nevěděl o druhém, definitivním vyhnání slovanských mnichů ze Sázavy, neboť Prokop předpovídá, že po Břetislavově smrti budou slovanští mniši pronásledováni, že je poté, co zemře Spytihněv, opět povolá zpět z Uher kníže Vratislav.⁹⁶ Legenda neobsahuje zázraky v celé své šíři, jen ten s Mennem a Labešem se zamrznutou řekou Sázavou, ostatní druhy zázraků jsou vyřčeny ve zkratce.

⁹⁴ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 13.

⁹⁵ *Vita antiqua*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 112.

⁹⁶ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 45–46.

Chaloupecký vyslovil domněnku, že autorem legendy *Vita antiqua* byl některý ze sázavských mnichů rodem Čech, pocházející z Kouřimska, neboť zmiňuje hrad Kouřim a jeho vzdálenost od Sázavy i uvádí další zmínky o tom kraji a jeho obyvatelích, který neměl v lásce Němce, což je vidět ve scéně vyhnání německého opata, v legendě zdůrazňuje i Prokopův český původ. Naopak se zde neobjevuje informace o Prokopovu rodišti či vsi Skramníky, jež se nalézají např. u Mnicha sázavského.⁹⁷

Bohumil Ryba vyvrací tezi Václava Chaloupeckého, že *Vita antiqua* je starší než *Vita minor*, tudíž i dobu jejího vzniku a modelového autora; klade legendu *Vita antiqua* posloupeností až za legendu *Vita minor*, neboť jak říká, má tzv. *cursus velox*, kterému „skladatel obětoval vše, původnost, přirozenost, obratnost, stručnost i logičnost, dokonce i jazykovou správnost svého výrazu, a především zde se nutně musil prozradit jako napodobitel a umělý obměňovatel své předlohy.“⁹⁸ Ten se ve skladbách na našem území objevuje až od poloviny 13. století.⁹⁹ Vznik legendy *Vita antiqua* je proto nyní kladen do 2. poloviny 13. století. Autor legendy často krátil informace z líčení z *Vita minor*, proto jeho styl se může zdát prostší, často některé výrazy nahrazoval jinými nebo měnil slovosled, aby mu vycházel *cursus velox*.

Snad byl jejím autorem opět některý ze sázavských mnichů, který měl v úctě sv. Prokopa, kterého už považuje za svatého, vždyť také legenda byla sepsána po Prokopově kanonizaci. Z toho důvodu, protože se povědomí o sv. Prokopovi více rozšířilo po Čechách, nahradil obyvatele okolních vesnic, obyvateli českých krajů.¹⁰⁰ Oproti *Vita minor*, kde je důraz na úradek Boží a obhajobu kanoničnosti, je Prokop zde vykreslen mírnější či ctihodnější a jeho osoba se stává centrálnější. Obsahově se většinou shoduje s legendou *Vita minor*, často je však stručnější, jindy mnohomluvnější, přináší i některé nové informace, jiné podává novým způsobem. Například oproti *Vita minor* není zmíněno, že Prokop dával najíst i sirotkům, ve *Vita antiqua* jsou uvedeni jen žebráci. U biblického obrazu, že Prokop opatroval věřící, kteří k němu přicházeli, jako slepice kuřátka, je navíc téměř nadbytečně přidáno „ita Procopius ad se venientes in Dei servicio confovebat.“¹⁰¹ Oproti své předloze

⁹⁷ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské* Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 48.

⁹⁸ Ryba, V.: Doslov, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 279

⁹⁹ Nechutová, Jana: Latinská literatura českého středověku do roku 1400, Praha, Vyšehrad, 2000, s. 62.

¹⁰⁰ Ryba, V.: Doslov, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 282.

¹⁰¹ *Vita antiqua*, in, eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 113.

Vita antiqua užívá častěji jména Prokop. To, že na Sázavě byla ustanovena Benediktova řehole, popisuje o hodně stručněji „cum quibus de unanimitate elegit sancti patris Benedicti regulam observare“ oproti své předloze („quibus spiritaliter concordantibus unanimitate caritativa monastica fieri moderamina et misteria divina iuxta exemplar almifici patris Benedicti constituit“) a ponechává pouze základní myšlenku, která zde je oproti své předloze konkretizována – nyní ve *Vita antiqua* se hovoří přímo o řeholi sv. otce Benedikta oproti *Vita minor*, kde se jedná o pravidla podle vzoru dobrotivého otce Benedikta. *Vita antiqua* uvádí, že stal nejmenším mezi bratřími oproti *Vita minor*, která zachycuje, že byl nejmenší z nejmenších, dále nezmiňuje, jak se Prokop choval vůči spolubratřím, a je opět stručnější a snad i trefnější než její předloha, když zmiňuje, že Prokop díky Bohu oplýval ctnostmi a schopností konat zázraky veřejně před zrakem Božím i lidí – „propter Deum virtutibus et miraculis coram Deo et hominibus choruscabat.“¹⁰² Zde ve *Vita antiqua* je v centru sázavský světec Prokop, kdežto ve *Vita minor* je hlavní postavou, centrem dění, subjektem Bůh, „qui est mirabilis et gloriosus in sanctis suis [...] qui in quantum se diligentem hunc diligeret, homines miraculorum patracione noluit ignorare.“¹⁰³

Obě legendy zaznamenávají zázrak s Mennem. Ve *Vita antiqua* nenalezneme informaci, že by se obřady konaly po římském způsobu jako v její předloze, neboť tato informace by byla v podstatě pleonastická, když autor této legendy již dříve napsal, že se mniši řídili Benediktovou řeholí (a ne podle jejího příkladu). Dozvídáme se, že se konal prosebný průvod, jehož bližší časové určení do liturgického roku legenda nepodává – říká, že to bylo nějaký den, oproti předloze, která tuto událost zasazuje do období mezi Velikonocí a letnicemi a dodává, že slavnost probíhala podle zákonitého ritu, kterážto informace již ve 13. století, v době po Prokopově kanonizaci, nebyla podstatná. Opět líčení tohoto zázraku je stručnější než v předloze, oproti *Vita minor* je zde Mennova prosba vyjádřena řečí nepřímou jasně a stručně a opět je zacílena na Prokopa, Menno prosí, aby se pro Prokopovy zásluhy mohl účastnit procesí, kdežto *Vita minor* je jako jindy mnohomluvnější: opět je ve středu Bůh, který skrze svého vyvoleného Prokopa činí velké divy, a zázrak se má udát skrze Prokopovy modlitby. Kromě jiných mnohých odlišností užívá *Vita antiqua* pro loď označení *puppis* oproti *navis* ve *Vita minor*. Po přeplavení jsou k procesí v legendách přidány přívlastky – ve *Vita minor* *desideratus* a ve *Vita antiqua* *sancti Procopii*, opět, jak již bylo

¹⁰² *Vita antiqua*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 113.

¹⁰³ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 136.

zmíněno, je zde zdůrazněn kanonizovaný světec, jehož úcta byla na vzestupu. Prokop, poté co Menno vyložil, co se mu přihodilo, zde odpovídá stručněji, jednodušeji, ale dle legendisty oproti předloze poníženě či skromně, neuvádí zde též parafrázi biblického citátu z Matoušova evangelia (Mt 17,19).

Dále ve *Vita antiqua* je zmíněno vymítání démona z posedlého a to, že ho přivádějí rodiče, oproti *Vita minor*, kde jej vedou jeho drazí, přátelé. Jak bylo zmíněno, je vyprávěn též příběh, ale jinými prostředky a stylem. Oba texty užívají pro týden, kdy se Prokop postil jiného termínu – *Vita antiqua* septem feriae a *Vita minor* septimana. V těchto dvou legendách je také jinak nazýván démon a to, v co se proměnil: v pozdější legendě demon, dyabolus, demon in specie avis nigerrime a v dřívější legendě spiritus inmundus, demon, spiritus inmundus in similitudine nigerrime aviculae. V této *Vita antiqua* se nehovoří o tom, že se měl pták rozpadnout na zemi na čtyři části, ale padá zde dolů a nad zemí se rozplyne. O posedlém se už dále autor *Vita antiqua* oproti *Vita minor*, z níž se dozvídáme, že už nikdy nebyl posedlý, nerozepisuje.

Stručněji je pojednáno i o démonech vypuzených z jeskyně, kteří odešli na Lobeč, zvláště zde napadne zmínky o jejich družích Milobuzských, která se nachází ve *Vita minor* i u Mnicha sázavského. Je tu zmiňován i zázrak navrácení zraku slepé ženě, která Prokopa žádala o pomoc. *Vita antiqua* zcela vynechává, že se světec pomodlil k Bohu, ale zachovává, byť prostšími slovy, že poznamenal její oči křížem a napravil její zrak.

Ani v této legendě, podobně jako ve *Vita minor*, se neseťkáváme s knížetem Oldřichem, ale až s jeho synem Břetislavem, který po poradě s velmoži a z vůle bratří vytvořil z Prokopovy cely opatství a Prokopa, ač se zdráhal, podle legendy, jak tehdy bylo zvykem, do funkce investoval. Z toho je zřejmé, že se vůči tomuto způsobu uvedení do církevní funkce autor legendy distancuje, ve 13. století již obvyklé nebylo, aby církevní hodnostáři se jimi stávali jen z vůle panovníka. Kníže si Prokopa vybral za svého duchovního otce, byl potvrzen opatem podle církevního práva pražským biskupem Šebířem, což na tomto místě *Vita minor*, oplývající květnatými přívlastky, neuvádí. V obou legendách kníže také klášteru mnoho dal, mnohé přislíbil a slíbené vyplnil – v obou legendách zaznamenáno jinými slovy – ve *Vita antiqua* „que vite sue temporibus adimplevit“¹⁰⁴ a ve *Vita minor* „que tamen decenter complevit.“¹⁰⁵

¹⁰⁴ *Vita antiqua*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 115.

¹⁰⁵ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 140.

Ve *Vita minor* následuje kapitolka o Prokopově chování ve funkci opata, zde též, ač je zkrácena pouze na informaci, že se bál být představeným druhým kvůli starostem pastýře, že se proslavil svými ctnostmi u bratří a jiných tak, že ho více milovali, než se ho báli, a že se projevoval věšteckým duchem. *Vita minor* měla popis barvitější, udávala, jak se Prokop nechtěl stát opatem, dovolával se Boha a nakonec ustoupil prosbám. Je charakterizován přímo i nepřímo, což *Vita antiqua* nečiní, kromě toho, že oplýval ctnostmi.

Ve *Vita antiqua* se nachází i Prokopova předpověď vlastní smrti Vítovi a Jimramovi a toho, co se bude po ní dít s jeho klášterem, Vratislav zde není hodnocen, ale je zmíněno, že jako první získal královskou korunu od císaře. *Vita antiqua* praví Prokopovými ústy, že v Sázavském klášteře zůstanou jak tito dva, tak jejich následníci chválíce Boha na věky, kdežto *Vita minor* hovoří pouze o tom, že tam budou žít v klidu po dobu svého života, tedy Víta a Jimrama.

Ve *Vita antiqua* je zachycen i příběh, jak Prokop daruje svou suknicí – ve *Vita minor* sirotkovi (pifandus), zde chudákovi (pauper). *Vita antiqua* obsahuje samozřejmě i informace o Prokopově smrti, ale stručnější a v jiném stylu, s jiným důrazem než *Vita minor*, což dokládají i tyto příklady. Ve *Vita antiqua* se píše „dyabolum oracione superans“¹⁰⁶ a ve *Vita minor* „tamen antiquum hostem oracionis mucrone, brachio viriliter extenso, iaculari non cessabat.“¹⁰⁷ Oproti své předloze je v pozdější legendě zdůrazněna svátost oltářní, kterou Prokop před svou smrtí s vírou přijal, tudíž snad i úcta k ní a spásnost jejího přijímání – „ecclesie sacramenta devote recipiens.“¹⁰⁸ Tento moment v legendě je spjat se vzrůstem kultu Nejsvětější svátosti v Čechách od konce 13. století.¹⁰⁹

Jelikož tato legenda vznikla až po Prokopově kanonizaci, udává legendista též informaci, že se světcův svátek každý rok slavně slaví 4. července („Cuius festum peragendum sollempniter III° Nonas Iulii sancti patres annis singulis statuerunt.“).¹¹⁰ Opět se dozvídáme, že byl pohřben v kostele Panny Marie biskupem Šebířem.

Podobně jako ve *Vita minor* je zaznamenán zázrak, jak slepý nabyl zraku po dobu Prokopova pohřbu. Ve *Vita minor* se píše, že Prokopova svatost dosáhla na Bohu mnohých

¹⁰⁶ *Vita antiqua*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 116.

¹⁰⁷ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 144–145.

¹⁰⁸ *Vita antiqua*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 116.

¹⁰⁹ Sommer, P.: Památky, které přežily zrušení sázavského kláštera, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník X*, 2003, s. 9.

¹¹⁰ *Vita antiqua*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 116–117.

dobrodiní, *Vita antiqua* přímo uvádí, že již dříve navrátil zrak slepým a proslavil se mnohými zázraky, opět se zde akcentuje postava kanonizovaného světce.

Dále legenda pokračuje se stručným shrnutím zázraků, které jsou obšírněji pojednány ve *Vita minor*. V této pozdější legendě navazují na zázrak, který se stal při Prokopově pohřbu, kdežto ve *Vita minor* je nalezneme až za vyprávěním o osudech sázavských mnichů. Je zde zmíněn Labeša, Břetislavův vazal, který byl lživě obviněn. Ve *Vita minor* chtěl uniknout veřejnému rozsudku, avšak zde v pozdější legendě se volí silnější slova – uniká, protože se bojí trestu smrti. *Vita minor* končí tento zázrak chvalozpěvem na Krista, který tak učinil pro Prokopovy zásluhy. Naproti tomu *Vita antiqua* zasazuje do příběhu klášter, jehož stavba se dodnes tyčí nad řekou – legendista líčí, že Labeša vyprávěl bratřím, jaký zázrak se mu udál, a ti pak vzdávali díky svatému Bohu a Prokopovi. Legendista zdůrazňuje, že Prokop zářil zázraky před svou smrtí i po ní v církvi bojující, tj. mezi lidmi, což *Vita minor* nečiní. Oproti ní tato mladší legenda ostatní zázraky uváděné až po tom s Labešem dopodrobna nerozvádí a vyjmenovává pouze druhy zázraků vykonaných sv. Prokopem: slepým navrátil zrak, vyháněl demony, kteří se však ve *Vita minor* mezi zázraky za Labešem nenacházejí, osvobozoval lidi uvržené do klády, jimž hrozila smrt, zlodějům přikazoval, aby navrátili všem poškozeným věci, které jim odňali, a mnohým nemocným, kteří trpěli rozličnými neduhy, Božím působením daroval zdraví.

Až po stručném shrnutí těchto druhů vykonaných zázraků se *Vita antiqua* dostává k líčení dějin kláštera po Prokopově smrti. U obou legend je Vít zvolen bratřimi, *Vita antiqua* nově přináší, že tento opat zachovával zvyky a život sv. Prokopa. U vyhnání sázavských mnichů se ve *Vita antiqua* neobjevují pomlouvači a závistivci, kteří je obviňovali z bludů či hereze kvůli slovanskému jazyku, v této době kdy již byl Prokop světcem, nebylo již potřeba obhajovat slovanský jazyk, jsou zde toliko klamaví utrhači. Podle *Vita antiqua*, když Vít s mnichy pobýval v Uhrách, zachovával svůj řád či ritus. Oproti legendě *Vita minor* se zde nezdůrazňuje, že nové osazenstvo kláštera bylo latinské, pouze zjistíme, že Spytihněv do kláštera umístil německého opata a jemu podobné bratry, tedy Němce. Ve *Vita minor* jsou zprávy o tom, že se Prokop zjevil německému opatu celkem čtyřikrát, kdežto z *Vita antiqua* vyčteme toliko, že první a čtvrté noci. U každého z legendistů také končí jinak Spytihněv, k němuž se dosazený opat utekl – ve *Vita minor* zůstal v nejistotě až do konce života a dle *Vita antiqua* se velmi podivoval a žasl po celou dobu svého života.

Vita antiqua do svého textu včleňuje i jiné informace nenacházející se ve *Vita minor*: Vratislav získal jako první českou korunu, a to od Jindřicha III. Dále rozdělil Moravu mezi

bratry Konráda a Ottu. Konrádovi prý dal území naproti hranicím s Uhrami a Rakousy a Ottovi olomoucké knížectví, které na východ sahalo až k polské hranici. Tento Otta spolu se svou ženou Eufemií, dcerou uherského krále Ondřeje, založil klášter Hradisko u Olomouce ke cti prvomučedníka sv. Štěpána a vybavil ho mnohými časnými statky. Třetí králův bratr se stal pražským biskupem a založil vyšehradskou kapitolu.

Podobně jako ve starší legendě *Vita minor* povolal opata Víta Vratislav z Uher. *Vita antiqua* je ukončena chvalozpěvem na Sázavský klášter a Prokopa. Mniši tohoto kláštera mají pět chválu a oslavovat takového otce. Na konci legendy se hovoří o tom, že Prokopova sláva bude veřejně hlásána nejen v jeho klášteře, ale po české zemi a zemích okolních, že jeho svátek budou lidé slavit, jak poznají, že žil svatým životem, že ho budou vzývat v nesnázích a lidé budou osvobozeni od nebezpečí skrze toho, který žije a vládne na věky věků, tj. Boha.

8. Sázavský klášter ve 14. století

Roku 1315 opat Matyáš podle latinské glosy z lipských archivů položil základní kámen ke gotické stavbě kostela na Sázavě. Vzorem pro typ chrámů, jako se začal stavět na Sázavě, byla katedrála v Kolíně nad Rýnem s dlouhým a vysokým chórem, která ovlivnila podobu zvláště řádových kostelů v Porýní i na území dále na východ. V Praze byla inspirací pro kostel sv. Tomáše na Malé Straně, sv. Klimenta, který sloužil dominikánům, sv. Jakuba na Starém Městě sloužící minoritům, dále pro kapitulní kostel na Vyšehradě, později v Roudnici nad Labem pro konventní chrám augustiniánů a ve 2. polovině 14. století pro kostel Panny Marie Sněžné užívaný františkány. Sázavský klášter se tímto velkolepým stavitelským počinem měl jednak zařadit mezi tyto důležité chrámy, jednak dispozice chrámu také klášteru vyhovovala – v chóru bylo více místa pro mnichy a přitom nemusel zasahovat do lodi a chórová přepážka se mohla nacházet v triumfálním oblouku.¹¹¹ Sommer se však domnívá, že se s gotickou přestavbou začalo již dříve, než byl opatem zmíněný Matyáš, což doložil zlomek přípory datovaný do 2. poloviny 13. století, kam Sommer oproti Benešovské klade podobně i žebra gotické krypty. Za opata Matyáše zřejmě proběhla důležitá etapa gotické přestavby.¹¹² Na jeho stavební činnost navázali následující opati – Albert (1341–1376), Petr ze Žluhova (1377–1405) a Nevlas (1405–1415).

Sázavská gotická krypta sklenutá na středový pilíř byla postavena po roce 1300, čemuž odpovídá tvar nevyžlabených klínových žeber klenby, která nemají hlavice a přímo navazují na přípory, jež byly při rekonstrukci podle návrhu architekta Jana Sokola v 50. letech 20. století odkryty. Při její stavbě mohl být inspirací kostel s kryptou v Kouřimi, která však má u žeber hlavice a hvězdovou klenbu s trojpráskem, který je u oken.

Nejprve se v gotickém stylu v Sázavském klášteře stavěl kostel, v jeho východní části byla nově zbudována krypta, zbytek románského kostela byl dočasně používán, gotický chór přiléhal na románskou stavbu a měl opěráky, což dokládá, že konvent od prvopočátku gotické přestavby ke kostelu nepřiléhal.¹¹³

Barokní přestavba navazovala na původní gotickou stavbu, kterou do své stavby včlenila, tak se dochovalo obvodové zdivo gotického chóru, vítězný oblouk, okenní otvory. Jsou též zachovány dva svorníky, které se původně nacházely v chóru, hlava Krista, jejíž tvář

¹¹¹ Benešovská, K.: Slohové souvislosti vrcholné gotické přestavby Sázavského kláštera (1315–1420), in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 164.

¹¹² Sommer, P.: Sázavský klášter v gotické podobě, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 5.

¹¹³ Sommer, P.: Sázavský klášter v gotické podobě, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 7.

je hladká s vysokými nadočnicovými oblouky, jemnými víčky a s výrazně vysekávanými liniemi vlasů a vousů, má vztah k plastikám Domu U Kamenného zvonu, které se kladou nejdále do druhého desetiletí 14. století, a hlava divého muže v listoví. Oba tyto svorníky byly vytesány z bílého pískovce, stejný kámen byl použit pro stavbu kapitulní síně, ač tato bývá kladena již do další fáze gotické výstavby od roku 1340, kdy na Sázavě pracovala huť, jež dříve stavěla v Roudnici nad Labem.

Roudnici byly zřejmě inspirovány římsové a kružbové hlavice v kapitulní síni i tamější zoomorfní motivy na původně středovém sloupu, ač na Sázavě jsou propracovanější – centrální pilíř má odstupňovaný sokl s motivem cimbuří, které lze chápat jako mariánský symbol, v klenbě je užit trojprasek, který řeší to, že se do kapitulní síně sestupovalo, podložky pod příporami, které jsou vzepřeny konsolami, v kapitulní síni nalezneme široká okna.¹¹⁴ Podobné stavební prvky byly užity již v cisterciáckém klášteře v Sedlci, který byl postaven opatem Heidenreichem, kde se nacházejí i trojúhelníkové opěráky, jichž bylo užito i při stavbě rajskeho dvora. Je možné, pro podobnost s mnohými sedleckými prvky, že stavitelé první fáze gotické výstavby přišli na Sázavu z kutnohorského prostředí.¹¹⁵ Díky archeologickým průzkumům byl odkryt původně zazděný gotický vstupní portál kapitulní síně, který byl polychromovaný.¹¹⁶

V kapitulní síni se nachází v jednom ze svorníků zkřížené ostrve, které patřivaly Ronovcům, erb pánů z Lipé, v jejichž majetku byly Rataje a kteří se stali podporovatelem Sázavského kláštera, konkrétně jím byl Jindřich z Lipé, který byl proboštem vyšehradským v letech 1345–1352 a nejvyšším maršálkem království v letech 1347, 1348 a 1371. Ve druhém svorníku je zdobená růžice. V sázavské kapitulní síni se nalézají výjevy s mariánskou tematikou – Zasnoubení Panny Marie se sv. Josefem, Zvěstování Panně Marii, Narození Krista, které se strukturou podobá deskovému obrazu Mistra vyšebrodského oltáře, Zvěstování pastýřům, Klanění tří králů, na němž Pana Marie drží stojícího nahého Ježíška, jehož v tomto postoji nalezneme i na Klanění tří králů v kapli sv. Kříže v Praze, v kostele sv. Petra a Pavla v Morašicích a na Epitafu Jana z Jeřeně kolem roku 1395, dva z králů mají frygické čapky s liliovými korunami, které mohou být odvozeny od krále Davida, jak je zobrazen nad Klaněním tří králů v Liber viatiku Jana ze Středy, motiv s touto čapkou se objevuje dále v 70. letech 14. století v postavě Piláta ve Svatováclavské kapli a v Klanění tří

¹¹⁴ Benešová, K.: Slohové souvislosti vrcholně gotické přestavby Sázavského kláštera (1315–1420), in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 164–170.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 164–171.

¹¹⁶ Sommer, Petr: Sázavský klášter v gotické podobě, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 8.

králů v Saské kapli svatovítské katedrály či na vyobrazeních v Libiši.¹¹⁷ Na stěně u oken se nacházejí čtyři madony – Pochyby sv. Josefa vycházející z Jakubova Protoevangelia, které se staly předstupněm zobrazení Mater Maria gravida, Panna Maria typu Eleusa, která snad mohla být ovlivněna starší byzantskou ikonou či italským deskovým obrazem typu Eleusy, který mohl být součástí vybavení kláštera, Panna Maria Ochránitelka, s významem Maria mater omnium či Maria mediatrix, Infantia Christi,¹¹⁸ které není v Čechách časté a podle Reichertové představovalo „příklad klášterní výchovy k poslušnosti.“¹¹⁹ Na žádném z vyobrazení Maria nemá na hlavě korunu podobně jako v klášteře Na Slovanech, v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci, není zobrazena jako Regina, ale jako Beata, v níž je zdůrazněn „její podíl na životě lidí“.¹²⁰ Tato poloha Panny Marie byla zdůrazněna již za gregoriánských reforem papežem Řehořem VII. v 11. století. Původně se zde nacházely další výjevy spjaté s Pannou Marií, jako její rodiče Jáchym a Anna nebo její dětství, které se však nedochovaly kvůli barokní přestavbě. Je vidět, že benediktini měli vskutku v úctě Pannu Marii, jejíž úcta se ve 14. století rozšířila po Čechách zvláště za Arnošta z Pardubic a Jana z Jenštejna. Sázavská kapitulní síň mohla být zasvěcena přímo jí, jak tvrdí Petr Sommer.¹²¹ Z vyobrazení sázavského cyklu je zřejmé z výjevu Pochybnosti sv. Josefa, že byla na vzestupu i úcta k Ježíšovu pěstounu, jehož jedno z nejstarších patrocinií bylo v Litovli.

V polích klenby kapitulní síně jsou zobrazeni celí andělé, je jich celkem šestnáct, každý se liší gestem či postojem a je v jiném poli. Podobný motiv andělů, kteří mají navíc hudební nástroje, byl nalezen v kryptě v Kouřimi, kde jsou zobrazeni 24 andělů. Sázavské malby jsou spojeny cyklem výjevů v ambitu Emauzského kláštera. Představují krásný sloh a jsou datovány do přelomu 70. a 80. let 14. století. Andělé v polích klenby nahradili románské znázornění nebe, neboť se věřilo, že jejich příbytek je v nebi, a navíc se jejich zobrazení do sázavské kapitulní síně hodí, protože jedním z přívlastků Panny Marie je Královna andělů.¹²² Kromě malířské školy Emauz se pojí též s tvorbou té doby na Karlštejně

¹¹⁷ Všetečková, Z.: Nástěnné malby v kapitulní síni Sázavského kláštera, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 185.

¹¹⁸ Rozbor motivů freskové výzdoby kapitulní síně přináší Zuzana Všetečková: Všetečková, Z.: Nástěnné malby v kapitulní síni Sázavského kláštera, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 175–188. Dále o výzdobě kapitulní síně Dvořáková, V.: Působení dvorských hutí Jana IV. z Dražic a Karla IV. Plastika a malba, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 154–185.

¹¹⁹ Reichertová, K.: Inspirační zdroje gotického umění, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 25.

¹²⁰ Všetečková, Z.: Nástěnné malby v kapitulní síni Sázavského kláštera, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 183.

¹²¹ Sommer, P.: Sázavský klášter v gotické podobě, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 8.

¹²² Reichertová, K.: Inspirační zdroje gotického umění, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 25.

a na Hradě.¹²³ Fresky v kapitulní síni byly zřejmě dílem dvou mistrů – jeden byl autorem cyklu vážícího se k narození Krista a druhý zbylých výjevů.

Ve druhé etapě gotické přestavby se pracovalo s nučickým červeným pískovcem, arkózou, při stavbě jižní lodi kostela. Typ basilikálního kostela první fáze byl snad z inspirace konventním kostelem kláštera Na Slovanech, který založil Karel IV., ve druhé fázi nahrazen příklonem k halovému typu. Místo původně plánovaných šesti travé, se nyní plánovala postavit jen čtyři, pracovali zde v 60. letech 14. století kameníci z hutí Matyáše z Arrasu. Stavba byla též inspirována pražskou katedrálou při tvorbě konsol, žádné dva maskarony na stavbě sázavského kostela též nejsou stejné.¹²⁴ Svorník s hlavou Krista nacházející se v podvěží je též spjatý s pražským chrámem – „připomíná ztvárnění hlavy Krista ve svatozáří z Posledního soudu i tvář Kristovu na Veraikonu v pásu nad Posledním soudem, mandylion, vytesaný nad západním vstupem do svatováclavské kaple, v neposlední řadě reliéf s tváří Kristovou z horního triforia.“¹²⁵ Tato změna typu stavby konventního kostela zřejmě též souvisela s novou zbožností, objevující se ve 14. století, v této době je na vzestupu též kazatelství, pro něž tento typ celistvých chrámů byl vhodný kvůli lepšímu šíření hlasu kazatele. Kvůli novému návrhu se zbourala „klenební čela jižní basilikální lodi a některé konsoly a původní jižní zeď basiliky byla použita jako substrukce pro vyšší jižní zeď nové síňové stavby.“¹²⁶ Návrh věže basilikálního typu byl zachován i pro stavbu halovou, ale byla realizována pouze věž jižní, která byla stavěna v obou gotických stavebních etapách.¹²⁷ Severní loď a zastřešení nebyly do příchodu husitských válek postaveny.

Gotická klausura byla dostavěna ve 2. polovině 14. století, na severní a západní straně měla ambit přízemní, přičemž na západní straně se v patře nacházela nějaká chodba, a na stranách východní a jižní, které obsahovaly ubytovací a provozní místa, byla s patrem.¹²⁸

Do druhé etapy se klade vybudování refektáře, neboť se dochoval jeho portálek z červeného pískovce, za nímž se nacházel ještě jeden blok, nebo také dormitář – první patro kláštera, v němž se našly zvláště v opěrácích části z ubourané první fáze gotické výstavby.¹²⁹

¹²³ Reichertová, K.: Sázavský klášter ve 14. století, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 150.

¹²⁴ Benešová, K.: Slohové souvislosti vrcholné gotické přestavby Sázavského kláštera (1315–1420), in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 173.

¹²⁵ Tamtéž, s. 173.

¹²⁶ Sommer, P.: Sázavský klášter v gotické podobě, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 10.

¹²⁷ Tamtéž, s. 10.

¹²⁸ Tamtéž, s. 8.

¹²⁹ Tamtéž, s. 12.

Ve 14. století se obyvatelé opevněného laického sídliště rozkládajícího se kolem kostela sv. Kříže přesunuli do osady u kostela sv. Martina vzniklé ve 13. století, protože v areálu kláštera již pro ně nebylo dost místa. Zůstal zde ale nadále příbytek nápravníka, který byl přestavěn na tehdejší dobu výstavní palác o půdorysu L. Archeologové v jeho severním křídle objevili zapouštěnou „pec s komorou vyplněnou křemennými valouny akumulujícími teplo z topeniště.“¹³⁰ Podobné zařízení se nacházelo pouze ve stavbách patřících k vyšší sociální vrstvě, bylo doloženo i na Žebráku, v sázavské klausuře 13. století nebo v Anežském klášteře.¹³¹

Právě v době založení stavby nového konventního chrámu počátkem 14. století byl kult sv. Prokopa na vzestupu a Sázavský klášter byl podporován od roku 1315 také pražským biskupem Janem IV. z Dražic, který byl od toho roku zemským správcem a za jehož správy české provincie bylo na vzestupu vlastenectví, češství, které se projevovalo též uctíváním českých patronů. Okolí Sázavského kláštera byli znalí i jeho spolupracovníci – Oldřich z Paběnic a kouřimský arcijáhen Rapota. Dokonce tomuto pražskému biskupovi bývá někdy připisován impuls k sepsání legendy *Vita maior*. Tento biskup měl rozpory s pražským německým klérem – mendikanty, kterými byl obviněn u papeže. Češství sv. Prokopa a jeho vyhnání německých mnichů může mít ohlas také v tom, že do kláštera roudnických augustiniánů mohli být přijímáni pouze řeholníci, jejichž oba rodiče byli Češi.¹³²

Ve 14. století, zvláště za doby vlády Karla IV., vzrůstala obliba sv. Prokopa – jeho synovec dostal jméno Prokop, jedna z bran Nového Města byla nazvána Prokopská. Z toho důvodu také vznikly mnohé umělecké památky s vyobrazením sv. Prokopa i četné legendy. Další větší vlna úcty k tomuto světcovi se zdvihla až v době barokní.

Za doby vlády Karla IV. bylo zobrazení sv. Prokopa vytvořeno pro kapli sv. Kříže na Karlštejně, další se nachází na témž hradě na fresce z doby kolem roku 1360 v kapli sv. Kateřiny ve druhém oblouku z pravé strany mezi sv. Václavem a Vojtěchem, kde je Prokop vypodobněn s neupraveným černým vousem v řádovém rouše a svatozáří jako muž středního věku, jak drží v levé ruce kříž.¹³³

Prokop byl s dalšími světci zobrazen koncem 14. století též v ostění oken gotického kostela v Libiši u Mělníka.¹³⁴

¹³⁰ Sommer, P.: Sázavský klášter v gotické podobě, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 16–17.

¹³¹ Tamtéž, s. 17.

¹³² Reichertová, K.: Inspirační zdroje gotického umění, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník III*, 1995, s. 24.

¹³³ Remešová, V.: *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1953, s. 33.

¹³⁴ Tamtéž, s. 34.

Sv. Prokop je též zobrazen s dalšími pěti svěťci v dolní části mozaiky Zlaté brány katedrály sv. Víta představující Poslední soud, která byla vytvořena v letech 1370–1371, „jako první na levé straně středního pole mozaiky“¹³⁵ v obvykle tmavém řeholním rouchu a velkou tonsurou a věncem bílých vlasů, bez atributů, protože má ruce sepnuté k modlitbě, prose Krista v mandorle v centru mozaiky obklopeného anděly za císaře Karla IV., který přihlíží s manželkou Alžbětou Pomořanskou soudu.

V kostele sv. Jiří na Pražském hradě byl Prokop zobrazen nad vchodem z presbytáře do kaple sv. Ludmily, světec je v benediktinském hábitu s červenou knihou s ozdobnou sponou v ruce a tentokrát bezvousý. Je tam zobrazen i sv. Vojtěch.

Sv. Prokop se též nalézá na votivním obraze Jana Očka z Vlašimi, který býval v kapli roudnického hradu od roku 1371. Nalevo v dolní části obrazu je zachycen sv. Prokop se sv. Vojtěchem a napravo od donátora, který klečí, sv. Vít a sv. Ludmila. Sázavský opat je zpodobněn jako benediktinský mnich v řádovém hábitu s kapucí, s bílými vousy, vlasy a velkou tonsurou a nimbem.¹³⁶

Prokop byl zobrazen například též na desce z Dubečku z konce 14. století, která je rozdělena do čtyř částí – vždy po dvou se tam nachází osm českých patronů, přičemž Prokop je zobrazen „na třetím místě v dolním oddíle obrazu a je ikonograficky pojat stejně jako na roudnické desce Jana Očka z Vlašimi,“¹³⁷ a pouze má na holi navíc panisellus, což byla rouška, kterou mívali opati a preláti nižší než biskupové na holi, na rámu svatovítského Veraikonu, kde je zobrazen na pravé svislé liště mezi sv. Václavem a Zikmundem stojí na indigově modrém mraku se zlatými hvězdami jako další svěťci s tonsurou v benediktinském hábitu a šedými vlasy i vousy a s opatskou holí (zde bez panisellu) a knihou, nebo na dolním rámu Vyšebrodské Madony, kde se nachází mezi sedmi svěťci (sv. Václav, Jiří, Uršula, Dorota, Prokop, Jan Křtitel, Jiljí) jako pátý zleva s bílým vousem, tonsurou, řádovým rouchem s kapucí, knihou s červeným hřbetem a berlou i svatozáří vyznačenou rytinou na zlatém pozadí.¹³⁸

Sochařsky byl zpodobněn roku 1375 pískovcovou bustou na vnitřním triforiu Chrámu sv. Víta, Vojtěcha a Václava představující muže s tonsurou a věncem vlasů nad nízkým čelem majícího velkou hlavu nebo na rámu Svatovítské Madony. Také je zobrazen na náhrobku

¹³⁵ Remešová, V.: *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1953, s. 32.

¹³⁶ Tamtéž, s. 29.

¹³⁷ Tamtéž, s. 29.

¹³⁸ Tamtéž, s. 30.

sv. Ludmily nacházejícím se v kostele sv. Jiří na Hradě a pocházejícím kolem roku 1380 zcela vlevo v gotické nice, kromě něj je na náhrobku dalších devět světců.

Prokop byl z podnětu Karla IV. vyobrazován i na uměleckých dílech vzniklých pro zahraniční sakrální prostory. Jde o tzv. římský obraz pro oltář sv. Václava v původní basilice sv. Petra ve Vatikánu – u nohou sv. Václava zde klečí na levé straně Karel IV. a na pravé arcibiskup, snad Jan Očko z Vlašimi, za nimiž stojí sv. Prokop v benediktinském rouše, s vousy, věnečkem tmavých vlasů a berlou v levé ruce a sv. Vojtěch.¹³⁹ Byl zobrazen i na tzv. českém oltáři, křídlovém oltáři-arše sv. Václava, který nechal roku 1362 zhotovit Karel IV. v kapli sv. Anny v cášské katedrále pro české poutníky. Samotné zobrazení Prokopa, které je typické, ale vzniklo až za vlády Václava IV. někdy v letech 1387–1400 a nachází se spolu se sv. Vojtěchem na pravém křídle otevřené archy.¹⁴⁰

Zobrazení sv. Prokopa zachycuje i umělecké řemeslo. Za vlády Karla IV. byly ve 3. čtvrtině 14. století vytvořeny parury, náplně, které se přišivaly na albu – na dvou z nich je uprostřed Kristus a po krajích čeští patroni sv. Václav, Vojtěch, Vít a Prokop, a byly darovány Svatovítskému chrámu českým panovníkem.¹⁴¹

To, že byl ve 14. století na vzestupu kult sv. Prokopa, dokládá i jeho vyobrazení na pečetích. Archiv vyšehradské kapituly vlastní listinu z 29. ledna 1321 se třemi bílými voskovými pečetěmi. V poli jedné z nich se nachází stojící Prokop oděn do našaseného benediktinského hábitu držící berlu v pravici. „Na okraji pečeti je nápis: ABBATIS – MONASTERII – SCI – PROCOPII.“¹⁴² Na další pečeti se nacházejí dva světci – sv. Jan Křtitel a sv. Prokop zobrazený stejně jako na předchozí pečeti.

Vzrůst prokopského kultu dokládají mnohé jemu zasvěcené oltáře. Tak se oltář sv. Prokopa nacházel v kostele sv. Petra na Vyšehradě někdy od 14. století, dále roku 1368 založili Václav Planer a jeho sestra Eliška v kryptě Týnského chrámu oltář sv. Prokopa a sv. Marie Magdaleny. V kostele sv. Mikuláše na Starém Městě se nacházely dva oltáře sv. Prokopa, z nichž jeden je vzpomínán poprvé k roku 1377 a druhý k roku 1379. Dále se nacházel k roku 1382 v kostele sv. Linhartu na Starém Městě oltář sv. Václava a sv. Prokopa. Hovoří se také v roce 1359 o oltáři sv. Prokopa v kostele sv. Mikuláše na Malé Straně.¹⁴³

¹³⁹ Remešová, V.: *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1953, s. 35.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 35. O uměleckých dílech s vyobrazením sv. Prokopa do 14. století píše i Royt, J.: *Ikonografie sv. Prokopa*, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 197–198.

¹⁴¹ Remešová, V.: *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1953, s. 43–44.

¹⁴² Tamtéž, s. 45.

¹⁴³ Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 345–346.

Karel IV. navázal na slovanskou tradici Sázavského kláštera též založením kláštera Na Slovanech. V jeho zakládací listině z 21. listopadu 1347 je mezi patrony kláštera zmíněn i sv. Prokop. V Emauzském klášteře žili mniši, které tam z ostrova Pašmanu povolal Karel IV. Zde byl z větší části přeložen staročeský *Pasionál*, který obsahoval životy svatých, jež byly přepracováním *Legendy aurey*, do hlaholice byly převedeny i jiné skladby, staročeské překlady mystické literatury – traktát sv. Bonaventury *De perfectione vitae*, Albertův *Ráj duše* a soubor *Zrcadlo člověčieho spasenie*, zachovaly se např. i překlady dvou Husových kázání, překlad tzv. *Lucidáře*. V těchto překladech nalezneme bohemismy, ale pouze lexikální – zvláště u výrazů pro abstraktní náboženské nebo filosofické pojmy.¹⁴⁴ Také zde byl dotvořen *Remešský evangeliář*, na jehož jedné iluminaci hlaholské části je vyobrazen sv. Prokop s mitrou.¹⁴⁵ Jde o drobnou miniaturu „světcovy hlavy s bílou mitrou a svatozáří, s tváří porostlou krátkým černým vousem, s náznakem černého, snad řeholního roucha.“¹⁴⁶

Ve 14. století nevznikají pouze legendy o sv. Prokopovi pojednávající o něm textem českým i latinským (*Starší česká prozaická legenda, Vita maior, Staročeská veršovaná legenda, Mladší česká prozaická legenda*), ale také legenda obrázková, která je součástí tzv. *Liber depictus*, krumlovská obrázková kniha, nebo dle místa uložení Vídeňský rukopis. Čítá 171 pergamenových listů s rozměry 25×34 cm a tvoří ho dvě části – Bible chudých a cyklus legend s vloženými zobrazeními Narození Páně a alegorií Pýchy.¹⁴⁷ K sv. Prokopovi se vztahuje 27 vyobrazení. Prokopská legenda vychází zřejmě z latinské *Vita maior*, ačkoliv oproti ní má navíc motiv, jak ďábel zlomil sv. Prokopovi kolo u vozu a poté se točil pod vozem namísto kola. Prokop je na výjevech zachycen většinou v mnišském hábitu s tonsurou, někdy s kápí na hlavě, jindy bez ní, většinou s krátkými vousy, častokrát mívá v ruce hůl, jen když slouží mši, je v bohoslužebném rouše a před vstupem do řádu v neopásané tunice.¹⁴⁸

I o majetkových poměrech Sázavského kláštera je již více zpráv. Roku 1321 klášter dal dvůr v Tatech, které se nacházejí nedaleko Skramníků, vyšehradskému proboštovi Janovi (1310–1322), tudíž tento dvůr snad patřil klášteru již dříve.¹⁴⁹ K roku 1337 jsou zmiňovány Mrchojedy u události, kdy Nezamysl z Talmberka směnil s klášterem pozemky –

¹⁴⁴ Bláhová, E.: Prokopská tradice v literatuře 12.–14. století, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 134–135.

¹⁴⁵ Royt, J.: Ikonografie sv. Prokopa, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 198.

¹⁴⁶ Remešová, V.: *Svatý Prokop ve výtvarném umění*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1953, s. 25.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 19–20.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 25.

¹⁴⁹ Žemlička, J.: Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století (s výhledem do roku 1419), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník VII*, 2000, s. 11.

sázavský opat dal pole a lesy „nad údolím před Hradištěm a od Hradiště až k cestě vedoucí do Mrchojed“¹⁵⁰ a Nezamysl ponechal „klášteru pole a lesy v Třebětíně a Borku nad vysokým dolem.“¹⁵¹ Ke klášteru měly vztah i kostely, kam sázavští opati prezentovali faráře – Skramníky (doloženo od roku 1356), Polní Voděrady (1357), Vavřinec u Uhlířských Janovic (1359), Zbýšov (1362), Lochy u Kutné Hory (1371), Hostivař (doloženo od roku 1372, ač tam ustanovovali kněze již v dřívější době), Skvrňov u Uhlířských Janovic (1364), Rovná u Stříbrné Skalice (před husitskými válkami). Z toho je zřejmé, že území, kde klášter uplatňoval svá vlastnická práva, se rozrostlo zvláště ve 14. století.¹⁵²

¹⁵⁰ Krásl, František: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 226.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 226.

¹⁵² Žemlička, Josef: Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století (s výhledem do roku 1419), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník VII*, 2000, s. 13.

9. Starší česká prozaická legenda

Starší česká prozaická legenda o sv. Prokopovi vzniklá v polovině 14. století vychází z latinské *Vita minor*, i když některé její motivy byly vypuštěny, přepracovány či zkráceny. Nepůsobí oproti latinským legendám tak vzcně, ale prostěji a přístupněji pro lid. Dochovala se podle Bohumila Ryby v 7 rukopisech.¹⁵³ Končí návratem sázavských mnichů do svého kláštera, stejně jako legenda u Mnicha sázavského. To, že nejde o originální sepsání v českém jazyce, podporuje i to, že se v ní nacházejí jména v polatinštěné podobě, jako Spitigneus či Severus. Neobsahuje zázraky, které se udály v době, kdy byl opatem Vít, ze zázraků obsahuje ten pojednávající o Mennovi, o posedlém člověku a ty, které se udály při Prokopově pohřbu. V textu lze nalézt i některé úpravy na základě odlišné církevní praxe – například se v legendě nedozvíme, že by Prokop opustil majetek, přátele, domov, manželku či příbuzné a že měl syna, který byl členem Sázavského kláštera. Tyto věci v české legendě totiž nejsou zmíněny.

Text této legendy je smířlivější a je možno říci, že i smírnější, nepřátelé kláštera, mnichů a křesťanství zde nejsou popisováni tak negativně jako např. ve *Vita minor*.

Některé části si pisatel v českém jazyce přidal. Nově je explicitně řečeno, že Prokop byl urozený, a není nezajímavá představa legendisty, který píše, že Prokopa naučil slovanskému písmu biskup sv. Cyril, který se však biskupem nikdy nestal a v Prokopově době byl již po smrti, což možná vzniklo neporozuměním latinskému textu předlohy.

Do této legendy bylo přidáno, že Prokop míval ve zvyku, že tím, co získal z práce vlastní rukou – kopal, sel, žal, živil chudé, jako by měl před sebou samotného Krista. Zde je tematizováno, jakým způsobem Prokop živil i sám sebe. Legendista píše, že Prokop stavěl kostel „na čest Bohu a světíej králevně a svatému Janu Krstiteli Božiemu“¹⁵⁴, přičemž „na čest Bohu“ bylo oproti latinské předloze, která zní „in honore sanctissime Dei genitricis Marie et sancti Iohannis Baptiste“¹⁵⁵ přidáno. Ve 12. století v legendě vystupuje Panna Marie jako Bohorodička a ve století 14. jako královna. Toliko v nejstarší legendě se píše,

¹⁵³ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 13.

¹⁵⁴ Starší česká prozaická legenda, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 163.

¹⁵⁵ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 135.

že pravidla, jimiž se mniši v klášteře řídili, byla podle vzoru sv. Benedikta, v této prozaické legendě je informace o přijetí zákona sv. Benedikta, tedy Benediktovy řehole.

Jak bylo zmíněno, legenda obsahuje zázrak s Mennem, opět se zde zdůrazňuje římský obyčej, oproti *Vita antiqua*, kde není zdůrazněn. Zázrak v této staročeské legendě je lokalizován do období mezi Velikonoci a Nanebevstoupením Krista, čímž se odchyluje od předlohy, která místo něho uvádí letnice (Penthecostes). Autor této legendy se snaží vyhýbat slovům cizího původu, což dokládá i opis slova řeckého původu užitého ve *Vita minor* letania – „všě svaté vzývající, jich se milosti modléce, aby ráčili Hospodina za ně prositi.“¹⁵⁶ Oracio processionis (prosebný průvod) z *Vita minor* je do staročeské legendy převedeno jako chození po křížích.

Následuje vymítání zlého ducha (ve *Vita minor* jde o ducha nečistého) z posedlého. V tomto příběhu je zcela opomenuto, jak hodně jím byl tento muž trýzněn a kolik mužů bylo třeba na to, aby ho udrželi. Když démon hovoří s Prokopem, táže se pouze, co mu činí, o bezpráví, které je ve *Vita minor*, nepadá ani zmínky. Zmiňuje zde bratra, kterému byl posedlý svěřen, ale že se měl věnovat modlitbám a zaklínání, už ne. Staročeská legenda může též reflektovat vzrůst vzdělanosti, když v ní Prokop vymítací formulí čte, ve *Vita minor* se toto odbývá tím, že Prokop ukončil vymítání. Poté se drží opět své předlohy, ptáček vyletěl na střechu kostela, pak spadl a rozpadl se na čtyři části a ten člověk pak již nebyl ovládán zlým duchem.

Dále jsou zmíněni ďáblové, kteří kvůli Prokopovi opouštějí jeskyni a se svými tovaryši se odebírají na poušť Lobeč, v této staročeské prozaické legendě však tovaryši nejsou identifikováni jako Milobuzští. Kromě těchto tří zázraků se ve staročeské prozaické legendě už jiné neobjevují, oproti *Vita minor*, kde před tím, než se o Prokopovi doslechl kníže Břetislav, dochází k navrácení zraku slepé ženě.

Vita minor vypráví neosobně o tom, že se Břetislav o Prokopovi dozvěděl (subjektem je zde Prokopova pověst: „tandem ad aures ducis terre memorande memorie Bracizlay fama sanctitatis eius pervolavit“),¹⁵⁷ oproti této staročeské legendě, která praví: „Jsú jedni lidie k českému kniežeti, jemužto Břetislav diechu, přistúpivše, jemu pověděchu o svatého otcě Prokopa svatosti.“¹⁵⁸ Prokop se v obou verzích stává opatem přemluven ve *Vita minor*

¹⁵⁶ Starší česká prosaická legenda, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 163.

¹⁵⁷ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 140.

¹⁵⁸ Starší česká prosaická legenda, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 164.

velmoži a ve staročeské legendě se k nim přidal i kníže, který ve starší předloze mnohé daroval, jiné slíbil a vyplnil, ale v legendě 14. století se píše, že „to zádušie rozličnými almužnami nadal.“¹⁵⁹ V tom, jak se Prokop zdráhal přijmout opatskou hodnost, se legendy shodují, staročeská legenda je však v přímé řeči („bránieše a řka: „Ten, jenžto všěcka tajenstvie srdec vie, toho sobě na svědečstvie vzyvaju, jež nejsem duostojen jinými vlásti; to dobře mé sprostenstvie ukazuje!““),¹⁶⁰ kdežto *Vita minor* na tomto místě má řeč nepřímou s polovětnou konstrukcí, a nadto část, v níž se odvolává na Boha, je participiem vážícím se k uvozujícímu slovesu („recusabat, semet asserens inperitum hominem et indignum operam obediencie minime subiectis inpendere valere, Deum, qui omnium occultorum solus cognitor est, intime sue inspeccionis testem preponens“).¹⁶¹

V obou legendách se píše, že ho mniši jako opata více milovali, než se ho báli. Ale v každé z nich je vykreslen Prokop trochu jinak – ve staročeské legendě se píše, že byl pokorný a nikdy se ničím tak nezarmoutil, že by se slovy unáhlil. Ve *Vita minor* ho však milovali díky jeho vlídnosti a dobrotivosti. Ve *Vita minor* se píše, že mnichům udílel spásná napomenutí a ponaučení podložená příklady z minulosti. Staročeská legenda to transformovala do přímé řeči, která demonstruje, jak se bratří mají chovat na zemi, aby si zasloužili život věčný („řka: „Bratřice milá, Boha milujte, snažně jemu služte, neb vaše zde krátké posluženie dá vám v nebesiech věčné kralovanie.“).¹⁶²

Dále následuje Prokopova předpověď vlastní smrti, opět za účasti Víta a Jimrama. Vítovu charakteristiku ze člověka „bone qualitatis“¹⁶³ – dobrých vlastností vyměnil člověkem bohabojným, ze syna Jimrama legendista vytvořil „milého u Božě syna,“ což bylo pro církev té doby schůdnější. Prokop zde ve své řeči hovoří o nenávisti od zlých lidí, nikoli o pomluvách a pronásledování, jako ve *Vita minor*. O Spytihněvovi se píše ve staročeské legendě, že je bude nenávidět, nikoliv pronásledovat, jak praví *Vita minor* i *Vita antiqua*. Dalo by se říci, že tato legenda částečně rehabilituje pohled na tohoto českého knížete v prokopské legendistice.

¹⁵⁹ Starší česká prosaická legenda, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 165.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 165.

¹⁶¹ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 141.

¹⁶² Starší česká prosaická legenda, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 165.

¹⁶³ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 142.

Příběh se sirotkem, kterému Prokop věnuje svou suknicí, odpovídá legendě *Vita minor*. V líčení Prokopovy smrti a v líčení jeho života obecně je tato legenda střízlivější, méně obrazná, s menšími intertextovými odkazy, čemuž kromě jiného nasvědčuje i to, že Prokop se zde brání ďáblu, nikoliv starému nepříteli, jako ve *Vita minor*. Legenda 14. století uvádí také zázrak, který se stal při světcově pohřbu.

Další události po Prokopově smrti jsou líčeny opět mírněji než ve *Vita minor*. Mniši zde už nejsou obviňováni z bludů a pokrytectví, do něhož se dostali se slovanským písmem, ani zde není zmínky o tom, že pomlouvači navrhovali jejich vyhnání a dosazení mnichů západního ritu na jejich místo. Ve staročeské legendě není řeči o návrzích ne jejich vyhnání, jen se zde píše o pomluvách těch, kteří jim záviděli, a že je Spytihněv začal nenávidět.

O závisti se zde hovoří zcela jinak než ve *Vita minor*, ve staročeské legendě se praví, že pokud představený nebo opat chce ve sboru pěstovat zbožnost a důstojnost, musí vytrpět od mladších mnoho křivých řečí a i z toho důvodu se nemá všemu věřit. Asi se tak dělo běžněji v kláštorech, proto to legendista zmiňuje a obrací se s touto informací na vládce obecně, na krále a knížata. Oproti tomu ve *Vita minor* jsou vzrušené výkřiky, v nichž je apostrofována závist („O invidia, inextricabilis malicie zelus! O invidia ...“).¹⁶⁴

Z této legendy to vypadá, že Vít se svými bratry odešel „ze své vůle“ z kláštera, když zjistil, že mu kníže nepřeje, do jiné země. Tento odchod se stal pro knížete podnětem pro osazení kláštera novou komunitou a opatem učinil jednoho Němce nedobrych mravů. Tomu se Prokop zjevil první a pak čtvrtou noc, v čemž se shoduje s *Vita minor* i *Vita antiqua*. Když se zakladatel kláštera zjevuje opatu Němci, poprvé v tradici prokopských legend ho v obou svých přímých řečech oslovuje přímo Němcem. Kníže Spytihněv se po vyhnání opata Němce, který se k němu uchýlil, nepřestal divit až do smrti jako ve *Vita antiqua* a nesetřával v nejistotě jako ve *Vita minor*.

Tato legenda líčí Vratislava jako českého knížete, který byl bohabojný, spravedlivý a slavný, oproti jiným legendám se píše, že „nad jiné kláštery klášter svatého Prokopa na paměti jmějieše,“¹⁶⁵ čímž se v této legendě klášteru dostává privilegovaného postavení.

Tato *Staročeská prozaická legenda* končí návratem sázavských mnichů do svého původního kláštera, kam byli uvedeni knížetem, říká, že skrze prosbu sv. Prokopa získali dostatek dobrého, oproti *Vita minor* se však nezdůrazňuje, že to bylo od Boha. Jemu

¹⁶⁴ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 147.

¹⁶⁵ Starší česká prozaická legenda, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 167.

po dlouhý čas sloužili, dostalo se jim Boží milosti a budou žít s ním na věky. Z toho v této legendě vyplývá, že se svatostí osvědčovali podobně jako Prokop a legendista věřil, že byli po smrti přijati do nebe.

10. Vita maior

Bohumil Ryba znal 32 rukopisů této legendy, což je ze všech prokopských legend nejvíce, přičemž nejstarší z nich pocházejí z období po polovině 14. století. Tato legenda, poprvé vydaná bollandisty roku 1721, bývá nazývána legenda B. Její vznik se klade do poloviny 14. století. V současnosti se Sommer na základě Rybova soudu kloní již k počátku 14. století. Václav Ryneš tvrdil, že byla sepsána po založení kláštera Na Slovanech, po roce 1347, kdy se vlivem slovanského prostředí tohoto kláštera do legendy snad právě v tomto klášteře dostala zmínka o slavné slovanské škole na Vyšehradě.¹⁶⁶ Bývá odlišována incipitem „Beatus igitur Procopius, nacione Bohemigena“.

Vita maior vychází z nejstarší prokopské legendy *Vita minor* a přidává k ní některé kapitoly. To, v čem se s ní shoduje, nebude v následujícím textu opakováno. Bohumil Ryba za jejího autora pokládal kronikáře Františka Pražského, Václav Ryneš některého sázavského mnicha, podporou tohoto názoru by snad mohlo být, že legendista, když popisuje zázraky vykonané po Prokopově svatořečení, užívá slov odkazujících na to, že byl členem Sázavského kláštera, nebo se do této role alespoň stylizuje – je to zřejmé zvláště ze zázraku s mnichem Fabianem (frater quisquam in congregacione nostra, accurimus, testatus est frater nobis).¹⁶⁷

Tato legenda začíná prologem k biskupu Šebířovi, pokračuje kapitolou o Prokopově jméně, jíž navazuje na podobné etymologie z díla Jakuba de Voragine *Legenda aurea*, obsahuje též prolog ke čtenářům, dále se v ní nacházejí kapitoly o Prokopově rodišti, rodičích a jeho vychování na Vyšehradě, kde se legendista nechal inspirovat latinskou legendou o sv. Oldřichovi z *Legendy aurey*.¹⁶⁸ Od Mnicha sázavského přejímá místo Prokopova rodiště Chotouň a také setkání Prokopa s knížetem Oldřichem. Nově zde do legend přichází motiv proměnění vody ve víno a potrestání mnicha, který zpíval jako anděl. Také jsou její součástí zázraky, které se udály po Prokopově kanonizaci, jež předchozí legendy neobsahují.

Legendista byl zajisté znalý latinského písemnictví, předchozí legendistické tradice, což je zřejmé z výše zmíněného, i Bible, protože i v jeho části, která nenavazuje na *Vita minor*, odkazuje na Písmo. Je zde obraz Boha jako pramene života – fons vite, který má svůj

¹⁶⁶ Ryneš, V.: Emauzy, Vyšehrad a sv. Prokop, in J. Petr a S. Šabouk (eds.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách (Sázava a Emauzy v dějinách české kultury)*, Praha, Universita Karlova, 1975, s. 39–40.

¹⁶⁷ *Vita maior*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 262–263.

¹⁶⁸ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 94.

původ ve Starém zákoně (Ž 35,10, Př 14,27) a v obměněné podobě se objevuje i v Novém zákoně (J 4,14: *sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam*), žízeň po prameni vody (ve *Vita maior*: *Deum, fontem vite sciens*) je tematizována v Apokalypse (Zj 21,6: *Ego sitiēti dabo de fonte aquae vitae, gratis.*). Když se Prokop stává knězem, legendista píše, že se již dotýkal vrcholu Jákobova žebříku, po němž stoupal po stupních ctností, čímž odkazuje na Jákobův žebřík z Genese (Gn 28,12: *Viditque in somnis scalam stantem super terram, et cacumen illius tangens caelum: angelos quoque Dei ascendentes et descendentes per eam.*). Když Prokop byl kanovníkem, choval se jako mnich, jehož srdce uslyšelo slova Spasitele: „Vade, vende omnia, que habes, et da pauperibus et veni, sequere me,¹⁶⁹ která jsou variací na část synoptických evangelií (Lk 18,22: *Quo audito, Jesus ait ei: Adhuc unum tibi deest: omnia quaecumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo: et veni, sequere me.* Mt 19,21: *Ait illi Jesus: Si vis perfectus esse, vade, vende quae habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo: et veni, sequere me.* Mk 10,21: *Jesus autem intuitus eum, dilexit eum, et dixit ei: Unum tibi deest: vade, quaecumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo: et veni, sequere me.*). Další odkazy na Bibli lze nalézt při kárání mnicha, který zpíval jako anděl ve výrazech: „*scrutator*¹⁷⁰ (Moudr 1,6: *Benignus est enim spiritus sapientiae, et non liberabit maledicum a labiis suis: quoniam renum illius testis est Deus, et cordis illius scrutator est verus, et linguae ejus auditor.*), „*in abscondito oramus*¹⁷¹ (Mt 6,6: *Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito: et Pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi*), „*intencione cordis*¹⁷² (Žid 4,12: *Vivus est enim sermo Dei, et efficax et penetrabilior omni gladio ancipiti: et pertingens usque ad divisionem animae ac spiritus: compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis*), „*ab ea, que tuo dormit in sinu, claustra oris tui custodi*¹⁷³ (Mich 7,5: *Nolite credere amico, et nolite confidere in duce: ab ea quae dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui.*), „*velut cera a facie ignis*¹⁷⁴ (Ž 67,3: *Sicut deficit fumus, deficiant; sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei; Mich 1,4: Et consumentur montes subtus eum, et valles scindentur*

¹⁶⁹ *Vita maior*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 249.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 255.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 255.

¹⁷² Tamtéž, s. 255.

¹⁷³ Tamtéž, s. 255.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 262.

sicut cera a fácie ignis, et sicut aquæ quæ decurrunt in præceps.), „exalaret spiritum“¹⁷⁵ (Pláč 2,12: cum exhalarent ánimas suas in sinu matrum suárum).

V kapitole o Prokopově jméně se dozvídáme nejen jeho možnou legendistovu (lidovou) etymologii, ale také shrnutí, jak Prokop blahodárně působil na lidi jak za svého života, tak po smrti – svlažoval lidská srdce rosou Ducha sv., aby ze semene vzklíčila potomkům „úroda“, Snažil se naklonit si Boží pomoc sobě i všem.

Legendista zřejmě odráží i soudobou realitu 14. století, kdy byl kult sv. Prokopa na vzestupu – píše, že okopává tvrdou zem, protože tvrdá srdce křísí horlivou láskou Boží milosti. To by mohlo svědčit i pro obrácení lidí k duchovní stránce života od materiálního. Legendista udává, že na to místo, do Sázavy, přicházeli různí lidé, každý – zdraví i nemocní, mladíci i panny, urození i obyčejní lidé. A počet těch, kteří spěchají k jeho hrobu, nemá konce, jak to vidí i ti, kteří přicházejí, aby se zbavili nemoci. Legendista zasazuje Prokopa do své doby a jeho skutky podporuje pravdivost své etymologie – Prokop se dotkl tvrdých srdcí nynějších lidí, lidí 14. století, prolomil je bez bolestivých ran, pronikl jimi a prokopal je, že se díky Boží milosti všichni (duchovně i tělesně) tak uzdravili, že ďáblovým útokem nebyli porušeni.

To, že Prokop byl ve 14. století uctívaným světce, dokládá i to, že při vyprávění o lovu knížete Oldřicha se místo, které Prokop obýval, nazývá místem, kde se nyní slaví šťastná památka svatého muže.

Nově se ve *Vita maior* objevují informace o Prokopově mládí, jeho rodičích. Také se zde poprvé hovoří o slovanské škole na Vyšehradě, kde ho vzdělávali učitelé svobodných umění, což může být narážkou na založení pražské university Karlem IV. roku 1348 nebo na klášter Na Slovanech, kde byla obnovena bohoslužba ve slovanském jazyce. Když se dle legendy Prokop stal kanovníkem, nechoval se tak, jak to bylo dle legendisty tehdy běžné, ale nehledal osobní prospěch a staral se o chrám (ve dne ani v noci odtud nevycházel).

V této legendě je Prokop stavěn do nového světla – do své jeskyně v Sázavě přichází, poté co již dříve na Vyšehradě byl knězem a kanovníkem, v kterýchžto funkcích se choval spíše jako mnich. V předchozích legendách se knězem nikdy nestává. Později přijal Benediktovu řeholi a jako benediktinský mnich hledal místo vhodné k poustevničení, čímž se *Vita maior* podstatně odlišuje od předchozích legend, které nehovoří o tom, kterého a zda vůbec jakého řádu byl Prokop v době, kdy dal výhost světu a žil poustevnickým životem.

¹⁷⁵ *Vita maior*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 262.

V této legendě jako benediktin zachovává řeholi, dělí den mezi modlitbu a práci – v době, kdy došlo k jeho setkání s Oldřichem, právě osekával dub, jelen zde není ledajakým zvířetem, ale zvířetem domestikovaným, schovávajícím se za Prokopem. I kníže Oldřich se zde dostává do jiné role než u Mnicha sázavského – nevystupuje zde jako svrchovaný panovník, ale jako věřící člověk zasažený Božím zjevením, který seskakuje z koně, pokořuje se před Prokopem a v prostraci, poznáv Boží znamení, se klaní Bohu, který mu dal do cesty tohoto poustevníka. Je zde kladen důraz na to, že kníže je Prokopem zpovídán a je mu dáno rozhrěšení. Poprvé v prokopských legendách se tu objevuje zázrak proměnění vody ve víno, o němž se i v samotné legendě píše, že se stal dobrodiním toho, který to svou mocí ukázal v Káně Galilejské jako počátek svých zázraků, což odkazuje na proměnění vody ve víno Ježíšem na svatbě v Káně (J 2,1–11). Prokop navrhoval, aby byl založen kostel ke cti Boží, Pána našeho Ježíše Krista, jeho Matky Panny Marie a všech svatých a zasvěcen sv. Janu Křtiteli. Z tohoto může být vidět vzrůstající úcta ke svatým a Panně Marii. Není bez zajímavosti, že původní patrocinium kostela mělo být podle Prokopova přání jen sv. Jana Křtitele bez Panny Marie, i když pozdější kostel byl zasvěcen oběma.

Kníže Oldřich Prokopovi mnohé přislíbil, ale ne vše stačil vyplnit. Dokonce slíbil Prokopovi opatřit i mnichy, zajistit ho majetkem a uvést do úřadu opata. Legendista udává jako čas založení kláštera rok 1009, k němuž přidává, že to bylo za vlády Jindřicha II, který vládl římské říši po Ottovi III, a rok poté, co se uherský král sv. Štěpán proslavil pod vedením českého knížete Oldřicha. K dokonání všech slibů však nedošlo, přinejmenším se Prokop nestal opatem a klášter nebyl dostatečně nadán, než se vlády ujal Břetislav, který se rozhodl vyplnit otcovy sliby.

V této legendě se explicitně píše, že na Sázavě koexistovaly dvě formy řeholního života do založení kláštera – poustevnický a klášterní, což zřejmě v době vlády Karla IV., který se snažil o propojení křesťanského Východu a Západu, nevadilo.

Nově zde vystupuje pražský biskup Šebíř i u uvedení Prokopa do opatského úřadu za Břetislavovy vlády, což svědčí zřejmě též o jiné historické realitě, o důstojnosti církevní moci a součinnosti tehdejšího pražského arcibiskupa s Karlem IV. Již nestačilo, aby se někdo stal opatem jen z rozhodnutí panovníka, musel být do úřadu uveden i mocí duchovní.

Legendista byl dobře obeznámen se Sázavským klášterem buď osobně, nebo zprostředkovaně, což dokládá jednak v kapitole o jméně, kde hovoří o poutnících, jednak do legendy vládá klášterní sázavskou praxi své doby, jejíž počátek klade již do doby Prokopova opatování – sloužení mše po primě ve svátek pro lid.

Přidává nové zázraky, jak bylo zmíněno, a jejich důvěryhodnost podkládá tím, že je často nacházel ve vyprávění předků a některých byl sám svědkem, doporučuje život sv. Prokopa ke čtení a rozšiřování mezi všechny věřící. Prokop je v částech, které se nepřebírají z legendy *Vita minor*, nazýván často jako beatus vir nebo beatus pater.

11. Staročeská veršovaná legenda

Z textu latinské *Vita maior* vychází *Staročeská veršovaná legenda o sv. Prokopovi*, která je součástí *Hradeckého rukopisu*, vzniklého ve 2. polovině 14. století a nachází se pouze v jednom rukopise, navíc je zčásti porušená, neboť jeden list rukopisu chybí. Nedochovanou část dobásnil roku 1817 Václav Hanka. Tak, jak se dochovala, obsahuje 1084 verše, z nichž dva jsou neúplné. Byla napsána ve třetí čtvrtině 14. století za doby vlády Karla IV. Je možné, že legenda vznikla původně v klášteře a byla pronášena jako kázání, ale dochovaná verze je zřejmě verzí jinou, určenou pro laiky, pro široký okruh čtenářů či posluchačů, kteří nemuseli umět latinsky, snad pro sázavské poutníky. Jejím autorem byl zřejmě vzdělaný člověk, znalý soudobé poetiky, snad některý kněz.¹⁷⁶

V této *Staročeské veršované legendě o sv. Prokopovi* ze 14. století, navazující na latinskou legendu *Vita maior*, dedikaci, kterou obsahuje její předloha, nenalezneme, vypravěč se rovnou v exordiu lidovou formou i českým jazykem obrací na své posluchače. Vyzývá je k poslouchání vypravování o slovanském patronu sv. Prokopovi, který se narodil v Čechách, zachovával Boží zákon a konal zázraky. Chce přitáhnout lidi k poslechu i tím, že dí, že mají poslouchat ti, kdo chtějí získat odpustky, být zbaveni hříchů za svaté skutky. Říká, že „posluchači“ uslyší o divech, tj. zázracích, které Prokop konal v české zemi, ale i v cizině, na vodě i na poli, na chudých i na pánech, jejich majetku i hradech. Lidé si mají povšimnout jeho činů a příkladu a chovat se podle jeho rad. Tento úvod je zakončen kratičkou modlitbou-prosbou: „Rač nám toho spomáhati,

Synu Boží, i tvá Máti!“¹⁷⁷

Již incipitem legenda oslovuje adresáta z lidu:

„Slyšte, staří, i vy, děti,

co jáz vám chci pověděti.“¹⁷⁸ I na jiných místech se přímo obrací na čtenáře:

„Poslúchajte viece divóv

i jeho přěsvatých činóv!“¹⁷⁹

„Poseďte málo mlčiece,

uslyšíte divóv mnoho viece.“¹⁸⁰

¹⁷⁶ Hrabák, J.: Úvod, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 21, 32.

¹⁷⁷ Legenda o svatém Prokopu, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 39.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 39.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 50.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 52.

Obsahuje všechny náměty jako její pramen *Vita maior*, s níž se shoduje v zaznamenaných událostech, ale neobsahuje zázraky zapsané po návratu slovanských mnichů. Končí vyplněním Prokopovy věštby, vyhnáním dosazených mnichů a návratem opata Víta s původním osazenstvem kláštera. V legendě je zdůrazněna chudoba Prokopova, jeho kladný vztah ke slovanské bohoslužbě a lze říci, že je též zaměřena proti cizincům, zvláště Němcům, neboť je možno v této staročeské legendě najít paralelu mezi jejich vyhnáním z kláštera a d'áblů z jeskyně, zázrak vyhnání německého opata a jeho mnichů se v této staročeské legendě stává centrálním, získává zvláštní postavení, neboť po něm již nejsou zmíněny žádné další zázraky oproti latinským legendám *Vita minor* a *Vita maior*. Svým protiněmeckým zaměřením se blíží *Dalimilově kronice*, svým stylem pak ostatním skladbám *Hradeckého rukopisu*, většinou bývá kladena do protikladu k *Legendě o sv. Kateřině*.

Podle Hrabáka je staročeská legenda vystavěna na paralelismech – což podporuje i opakování některých slovních spojení či obrazů: např. slepice s kuřátky, který se vyskytuje i v dřívějších legendách, nebo v hromadu se sebrachu. Hrabák nachází paralelu např. mezi knížetem Oldřichem a jeho synem Břetislavem.

Legenda se snaží užívat srozumitelný lidový jazyk, který obsahuje i hovorová slova. Autor též užívá synonyma (např. hynšt a kuoň, pracný a nemocný, slepý a temný), nenalzáme v jeho básni přesahy, verše vymezuje syntakticky, jsou většinou osmislabičné s rýmy.¹⁸¹

Podle této legendy je Prokop asketou, který si odříkal, modlil se, v jídle byl střídmy, žil uměřeně – tento motiv se v prokopských legendách objevuje poprvé:

„Velikého utrpenie bieše,

mnoho na modlitvě, a málo jědieše:

jabléčka planá a želudy,

a pod měřú napíjal se vody.“¹⁸² Svou prostou obživou se mohl blížit prostému nižšímu člověku.

Staročeská veršovaná legenda přidává i další nové skutečnosti a podrobnosti, které pomáhají představivosti posluchače a vtahují ho do děje skutečně živých postav. Zde se kníže radí se svými lovci, do kterých lesů se vypraví na lov. Nově také jelen je popsán tak, že si jej

¹⁸¹ Hrabák, J.: Úvod, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 27–31.

¹⁸² Legenda o svatém Prokopu, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 44.

každý může lépe vykreslit – „krásný, veliký a velmi masný.“¹⁸³ Potom, když se schovává za Prokopem, vidí kníže mezi jeho parožími kříž, Boží znamení. Ve *Vita maior* kníže padá na zem poté, co poznal znamení Boží milosti, kdežto ve veršované legendě se kníže táže Prokopa, kdo je, sedě na koni, a až později se pouze uklání.

Oproti *Vita maior* v této veršované legendě přichází podnět k založení kláštera z návrhu samotného knížete jako jeho rozhodnutí:

„Sbeř okolo sebe bratřie viece,
ješto budú s tobú Bohu slúžiecie.

Chci tuto klášter učiniti,

sbožím i dědinami jej nadati.“¹⁸⁴ A tento jeho záměr Prokop podporuje a nabádá ho k tomu, aby jej uskutečnil. V předloze se kníže radí pouze s pány, ale v pozdější staročeské legendě, zaměřené i na nižší publikum, i se zemany, nižšími šlechtici. Oproti legendě *Vita maior* jsou zde kladeny zázraky, které se udály za světčova života (Menno, posedlý, vyhnání ďáblů z jeskyně, slepá žena) již před jeho setkáním s knížetem Břetislavem. Proti předchozím legendám Prokop vymítá ďábly slovně, což této scéně přidává na důrazu, který předznamenává sílu vyhnání německého opata.

Kromě všech českých lidí se na jednom místě při popisu Prokopa v hodnosti opata, dostává ke kritice zřejmě Němců, když oslovuje obchodníky, jimiž byli myšleni asi Němci, a lichváře, kteří si přisvojují cizí, a nabádá je k nápravě, aby se vystříhali ztráty své duše:

„A všichni, ktož toto slyšíte,
proč takeže nečiníte?
Poslúchajte, hostákové,
k tomu všichni lejchěrové,
kteří po světu blúdíte
a na lidech k tomu lúdíte,
ješto rádi béřete cuzie,
chovajte sě dušě ztracenie,
odkadž nenie vykúpenie,
jedno tam věčné bydlenie“¹⁸⁵

¹⁸³ Legenda o svatém Prokopu, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 44–45.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 46.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 56.

Ve staročeské legendě jsou mniši osočováni z kacířství kvůli jazyku, hlaholici, proroctvím. Oproti *Vita maior* se tu přímo píše, že slovanští mniši byli vyhnáni. V této legendě jsou noví mniši pojímáni jako jiné národnostní společenství, Němci, a jsou hodnoceni negativně:

„Ó vy nevěrní sokové,

vy jste diáblovi poslové!“¹⁸⁶ V předchozích legendách se světec zjevoval toliko opatovi, zde však celému sboru mnichů. Prokop vede s nimi se všemi dialog a zjevuje se jim pouze třikrát a vždy je nazývá soky, dvakrát – první a druhé noci opakuje se změněným slovosledem: „náhle, soci, ottudto ven.“¹⁸⁷ Říká jim, že musí odejít s hanbou, že jim nedovolí zde být. Zde, když komunikuje s celým konventem, dostávají berlou všichni. Utíkají,

„nic na cestu netázáchu,

jedno jako kozlové skákáchu.“¹⁸⁸ Kníže Spytihněv se divil, co mu němečtí mniši vyprávěli, avšak se nenapravitel a neobrátil k Bohu a brzy zemřel. Vratislav je charakterizován jako panovník blízký lidu – laskavý na chudý lid, pro něhož byla legenda určena, nadto klášter dle legendy nadal vesnicemi i majetkem.

¹⁸⁶ Legenda o svatém Prokopu, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 66.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 67.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 68.

12. Mladší česká prozaická legenda

Mladší česká prozaická legenda vychází z legendy *Vita maior* a vznikla koncem 14. století. Dochovala se pouze jako fragment v kázání o sv. Prokopovi v dzikowském rukopise. Chaloupecký se domníval, že jeho autorem tohoto kázání byl Jan Milíč z Kroměříže nebo některý reformní kazatel, jistě jím byl některý vlastenecky cítící Čech.¹⁸⁹ Děj této nejmladší legendy, která události vyskytující se i v jiných legendách vypráví stručnějším jazykem, nebude zahrnut do kapitol o životě sv. Prokopa, protože se dochoval pouze její fragment, ale společné, případně rozdílné motivy s dalšími legendami 14. století budou pojednány zde. Tato legenda přebírá většinou motivy z latinské legendy *Vita maior* – Prokop jako vyšehradský kanovník, jelen, který Oldřicha dovedl k Prokopovi, proměnění vody ve víno, stavba kostela; jiné, o něž byla latinská legenda rozšířena, ze *Staročeské veršované legendy* – např. že Prokop jedl jablíčka a pil vody, nenosil nákladný oděv, vyháněl čerty z jeskyně bičikem, navíc se nově u tohoto zázraku nachází, že po něm jeden čert chtěl hodit kamenem, a oproti jiným legendám se neudává místo odchodu čertů.

Některé informace jsou zde zpracovány nově – Oldřich není jako v předchozí tradici označen jako kníže, ale jako „jeden pán kúřimský“,¹⁹⁰ Sázava je zaměněna za Sávu. Žádný další člen kláštera zde není jmenován jménem, ani žádný zástupce světské moci kromě zmíněného Oldřicha zde nevystupuje. Sám Prokop předpovídá, že budou mít zlého opata, který je rozežene. Podle tohoto zpracování nebyl opat Němec dosazen panovníkem, ale sami mniši si jej zvolili, není zde zmiňováno užívání slovanského jazyka v klášteře, ve sporu nehraje roli tento jazyk, i díky němuž bývali sázavští mniši v jiných legendách označováni za kacíře. Oproti dřívějším legendám světec slibuje, že sám po roce vstane z mrtvých a vyžene opata Němce. Jak slíbil, tak se i stalo. Podle této legendy byli prý v Uhrách čeští mniši rok. Prokop se zjevil ve snu zmíněnému opatovi a kázal mu, aby bratry opět do kláštera přijal. Po roce se navrátili, ale opat je nechtěl přijmout. Prokop se mu zjevil podruhé a tázal se ho, proč je nechce přijmout. Opat odpověděl, že s nimi nemůže být. Jde zde o národnostní nevraživost. Prokop mu pohrozil, aby odešel z kláštera, že ho zbije holí, uhodil ho třikrát holí a vyhnal jej z kláštera. Nakonec se dodává, že už nikdy více v Sázavském klášteře nebude opatem Němec, ale jen Čech.

¹⁸⁹ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 106.

¹⁹⁰ Mladší česká prozaická legenda, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 272.

V tomto kázání je sázavský světec spojen se sv. Václavem jako ochránce Čechů, neboť „dávno by Čechy zahynuly, protože mají němečské země okolo sebe.“¹⁹¹

Jiné zázraky známé již z předchozí tradice byly modifikovány a zkráceny. Jedním z nich je zázrak o pronásledovaném pánu, zde se přímo píše, že ho pronásledovali tři nepřátelé a chtěli ho zabít. Dalším byl zázrak s chudým slepcem, který je v předchozích legendách zasazován do doby Prokopova pohřbu, podobně jako ve veršované legendě se slepec nehodil k práci, proto mu byl zrak opět odejmut, v této prozaické legendě slepce, který mnoho let žebрал, přivedli ke sv. Prokopu, snad k jeho hrobu, vzdali obět', a on získal zrak. Když přišel domů, přikazovali mu, aby pracoval, což se mu nelíbilo, a tak prosil Boha, aby opět oslepl, a to se mu splnilo. Dodává se, že světec vyhnal čerty z mnohých lidí, konkrétní případy jako v předchozích legendách však uváděny nejsou.

Nalezneme i některé nově zaznamenané skutečnosti – Prokop „miesto postele měl rohoži a kámen u hlavy v noci podkládal, miesto komorníkuo měl zvěřátka, ješto jemu slúžily a jeho sě hlavě klaněly, an je ve jmě Božie z němoty uzdravováše.“¹⁹² V tomto zpracování jsou přidány nové zázraky – zázrak o vzkříšení mrtvého dítěte a potrestání koláře, který nesvětil svátek sv. Prokopa a v ten den se oddával práci. Prokop jej potrestal slepotou, oněměním, navíc se ten muž válel, aniž toho mohl nechat. Když ho přinesli ke sv. Prokopovi (snad k jeho hrobu), byl uzdraven.

¹⁹¹ Mladší česká prosaická legenda, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 273.

¹⁹² Tamtéž, s. 271–272.

13. Předmluvy

Literární díla často nezačínají přímo fabulí, ale mívají úvod, předmluvu, prolog či věnování, *dedicatio*, kterým také zaštiťují svou hodnověrnost, pravdivost či důstojnost. Nalezneme je i u prokopských latinských legend.

Je možné, že prolog adresovaný biskupu Šebířovi mívala i nedochovaná slovanská legenda, nově jej zpracovává nejstarší dochovaná prokopská legenda *Vita minor*. V žádném jejím rukopise však prolog nebyl dochován. Až ve *Vita maior* nalezneme před samotným líčením Prokopova života dva prology – jednak ke čtenářům (*prologus ad lectores*), který se nachází ve dvou rukopisech, jednak k biskupu Šebířovi (*prologus ad Severum episcopum*), který obsahuje pouze jeden rukopis. Podle Chaloupeckého,¹⁹³ ale například i Králíka¹⁹⁴ oba tyto prology patří díky stylové podobnosti již k nyní zmiňované nejstarší latinské legendě. Na základě této teze pojednejme o prolozích legend *Vita minor* a *Vita maior* společně.

První prolog začíná dedikací biskupu Šebířovi, čímž se legenda dostává pod záštitu církevní autority. Nachází se zde i *captatio benevolentiae*, kdy autor prosí o shovívavost, protože je nehodný takové dílo napsat. Obviňuje z nedokonalosti sebe i své dílo, které prý není hoden ani věnovat samotnému biskupovi. V českém překladu se píše: „Vždyť pokládám za záhodné a bezpečné, že by se má maličkost měla držet v mezích svého rozměru a nepředkládat ani slovem, ani písmem svou titěrnost nebo smělou pošetilost pánu tak důstojnému.“¹⁹⁵ Dále se tu objevuje *topos skromnosti, modestia* – středověký mnich se nerozhodl vypsát život sv. Prokopa z vlastní vůle, ale přivedla ho k tomu nutnost, učinil tak na naléhání spolubratří, ač věděl, že mu k takovému dílu nestačí síly.

V předmluvě píše, že dílo věnuje právě biskupu Šebířovi, neboť i on znal sv. Prokopa, který „šťastně trávil život na tomto světě a ještě šťastněji a chvalněji jej za přízně boží milostivosti dokonat“,¹⁹⁶ a byl přítomen jeho pohřbu. Dále mnich poníženě prosí, aby si jeho dílo biskup přečetl, a připojuje, že je určeno pro potřeby mnichů, a to pouze kláštera Sázavského, snad jako součást čtení během hodinek, vždyť nejprve v kláštrech bývali světcizakladatelé uctívání a postupně se jejich úcta šířila dále. Pisatel dílo cele předává ke zhodnocení biskupovi a explicitně uvádí, že pokud „se kde uchýlil od přímky správnosti,

¹⁹³ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 61.

¹⁹⁴ Králík, Oldřich: O existenci slovanské legendy prokopské, in *Slavia*, 33, 1964, s. 448.

¹⁹⁵ Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 167.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 168.

což se nezkušeným snadno přiházívá,¹⁹⁷ necht' je opraven a je mu doporučeno lepší znění, které by se zachovalo do věčnosti. I tímto aktem svou činnost autor legendy zaštiťuje církevní autoritou, tím své psaní legitimizuje v očích katolické církve, neboť dle legendy mu dala svolení k vypsání Prokopova života přímo samotná hlava církve v Čechách – pražský biskup. Týž prolog jako v legendě *Vita minor* se nachází i v legendě *Vita maior*.

Tímto sepsáním života a zázraků svatého muže chce zbožný středověký mnich samozřejmě oslavit též Krista, aby se zvětšila jeho chvála a sláva pro skutky, které vykonal skrze svého věrného služebníka Prokopa, o jehož životě se chtějí dozvědět všichni synové Boží církve, proto před samotnou prokopskou legendou přidává veršované rýmované exordium, které je svým způsobem modlitbou, oslavou Spasitele i prosbou, v níž žádá samotného Krista, nejvyšší autoritu, jenž je v úctě, která mu přísluší nejen dle exordia, a roven Bohu Otci a Duchu sv., aby je chránil, aby zbystřil jejich smysly a zdokonalil jejich rozum, a především prosí o možnost šíření Prokopova života jak písmem, tak řečí. Exordium se skládá ze čtyř strof – jedné osmiveršové tří šestiveršových, přičemž druhý verš každé strofy se rýmuje s některým z veršů (v první, druhé a třetí strofě s šestým a ve čtvrté se čtvrtým):

„Omnis laudem psallat nostra
monachorum concio,
psallant rudes, psallant senes
concordati iubilo,
Iesu Christo grates reddat
omnis vacans ocio.

Iesu bone, Criste pie,
nos, rogamus, tuere,
auge lumen nostri sensus,
intellectum perface!
Nil te sine quimus umquam
nos per ipsos facere.
Vitam patris Procopii
propagare tribue

per dictatum, per sermonem!

Tibi fiat gloria
par cum Patre, cum Pneumate,
laus [et] potestas inclita,
decus, salus, perpes honor,

nunc et semper et ubique

pia benedictio
cunctis horis et momentis
graciarum accio,
qui salvare nos dignare

¹⁹⁷ Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 168.

virtus omnifaria,

per omnia secula.¹⁹⁸

Poté následuje druhý prolog, v němž se vypravěč obrací ke čtenáři. Následuje oslava sv. Trojice, která „věncem odměňuje oddanost dobré vůle a z všelikých krajů i jazyků trojdílného světa vytváří jednotu svaté matky církve.“¹⁹⁹ Píše, že z jejího daru a nařízení předá k rozjímání věřících napsáno, jak blažený opat Prokop, vedený Božími zbraněmi, setrval v Kristu ve svém pozemském životě a jak se jeho konec shodoval s jeho počátkem. Omlouvá se, že bude psát neuměle, ale podle vdechnutí, vnuknutí samotného Stvořitele, Zdroje světla. Postava pisatele se může zdát, že není důležitá, sázavský mnich se zřejmě na základě Božího vnuknutí snaží naplnit Boží záměr, podobně jako novozákonní evangelia byla inspirována Duchem sv., v těchto dílech nejde primárně o vybroušenou formu, která byla požadována u klasických antických děl, ale o jejich obsah. Legendista prosí, aby pokud by někdo našel vady ve stylu, aby je nepřičítal jeho neznalosti a smělosti a aby jím neopovrhoval, ale aby mu spíše odpustil. Říká, že jeho styl je prostý a vůbec se nepřibližuje předepsané spisovatelské normě. Tato neschopnost psát vysokým stylem je dalším z loci communes a bývá často spojována s prosbou o shovívavost k rusticitas spisovatele, který ve skutečnosti nízkým stylem nikdy nepíše, k jeho nevzdělanosti, neotesanosti.²⁰⁰ Pisatel si však bere jako svědka pravdivosti jím napsaného díla vševědoucího Boha, kdyby proti němu měl některý ze čtenářů námitek, že to dílo je závadné. Vypravěč se hlásí i ke slovanské tradici Sázavského kláštera a své legendě přidává na hodnotě i její starobylostí, neboť prý jeho zpracování je překladem ze slovanského písma.

Nyní v legendě *Vita minor* následuje modlitba k sv. Prokopovi, v níž se zmiňuje, že Prokop je svatým patronem, že si svými ctnostmi vyzískal nesmrtelnou slávu, že chrání bratry a svůj klášter. Je prosen, aby pamatoval na všechny své v modlitbě tehdy i vždy.

¹⁹⁸ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 130.

¹⁹⁹ Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 170.

²⁰⁰ Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 40.

14. Jméno, dětství sv. Prokopa

Mezi oběma prology se v legendě *Vita maior* nachází kapitola o Prokopově jméně. Zde se dozvídáme etymologii jména Prokop z doslovného významu jako *procus pius* – zbožný námluvčí, neboť byl opravdu zbožností své lásky zbožným námluvčím, pravdivými slovy získával horlivé duše pro Boha. Legendista nabízí i druhý výklad Prokopova jména – ze slovanského jména Prokop – prokopávající, což se také má shodovat s jeho činy: brázdil zlé duchy, prokopával tajná místa srdcí.

Ve skutečnosti jméno Prokop je řeckého původu a znamená „pokrok činící, prospěšný“, „snažící se pokračovat dopředu“²⁰¹ a přijal jej při svěcení, kde k němu došlo, se přesně neví – snad v některém východním klášteře. J. Dobrovský vyslovil domněnku, že se se slovanským písmem Prokop mohl seznámit v Uhrách, Chorvatsku, Dalmácii či Slavonii, D. Atanasová jej zasazuje nejspíše do kláštera sv. Dimitrije v Srěmu, sv. Pantelejmona v Dunajváros, případně do jiného centra pravoslaví. Emilie Bláhová se domnívá, že Prokop „mohl toto jméno získat jen v řeckém prostředí“²⁰² a to asi v klášteře na Athosu. Vidí zde možnou paralelu se zakladatelem Kyjevskopečerské lavry Antoniem, který přijal postřížiny – tonsuru na Athosu, a domnívá se, že Prokop byl postřižen, ještě než se stal poustevníkem. Sommer zmiňuje možnosti přijetí jména v některém klášteře v Uhrách, neboť byzantská liturgie se tam chovala v Sedmihradsku za vlády knížete Gyuly a v oblasti nad Moruší, kde vládl Ajtony. Uhry ale v Prokopově životopise nejsou zmiňovány, proto se domnívá, že své jméno získal zřejmě v některém klášteře v Čechách, snad na Břevnově, jehož první opat měl symbolické jméno Anastasius, kam sv. Vojtěch přivedl aventinské mnichy z řecko-latinského kláštera sv. Bonifacia a Alexia.²⁰³ Prokop mohl přijmout řeholní jméno po jednom ze dvou svatých Prokopů – Prokopa Dekapolitánského, žijícího v 1. polovině 8. století, nebo mučedníka sv. Prokopa, který zemřel v době vlády Diokleciána (281–305), jejichž kult však nebyl ve střední Evropě rozšířen.²⁰⁴ F. Krásl koncem 19. století říká, že je těžké rozhodnout, zda Prokopovo jméno bylo křestní nebo až mnišské.²⁰⁵

²⁰¹ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 222. Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozměněné vydání, Praha, Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 40.

²⁰² Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 223.

²⁰³ Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 14–15.

²⁰⁴ Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 16.

²⁰⁵ Krásl, František: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 24.

V nejstarších prokopských legendách *Vita minor* a *Vita antiqua* se o dětství sv. Prokopa mnoho nedozvídáme, pouze to, že byl Čechem. Tutéž informaci přináší i Mnich sázavský, který přidává, že pocházel ze vsi Chotouně. *Starší česká prozaická legenda* říká, že byl dokonce Čechem urozeným. *Vita maior* předchází informace o Prokopově národnosti a místě narození též obsahuje, konkretizuje informaci *Starší české prozaické legendy* v tom, že se Prokop narodil svobodným rodičům, kteří nebyli bohatí ani chudí, ale žili střídme a správně a milovali Boha. Podle historiků se Prokop tradičně na základě informací z jeho života narodil zřejmě kolem roku 970, nejpozději však roku 980, aby mohl být vysvěcen na kněze, což mohlo být uskutečněno nejdříve ve 30 letech jeho věku, případně lze počítat s jáhenským svěcením, které mohlo být udělováno ve 25 letech věku, a stát se mnichem, než přijde na Sázavu, k níž se váže v legendách rok 1009.²⁰⁶ Josef Bubeník upozorňuje na výzkum antropologa Emanuela Vlčka, dle něhož se Prokop dožil 55–65 let, a jeho narození spolu s ním posouvá až do let 988–998.²⁰⁷ Veršovaná legenda do lokalizace přidává geografické souvislosti – Prokopova rodná ves se nachází u Českého Brodu a informaci, že Prokopův otec byl v době synova narození starým mužem a měl za manželku šlechtinou ženu. Dle *Vita maior* Prokop od svého mládí žil po Bohu, prameni života, pohrdal vším pomíjejícím a začal vynikat velkými zásluhami a snažil se pečlivě zářit mnoha ctnostmi. Počátek vyprávění o dětství sv. Prokopa bychom mohli označit za topos „natalibus nobilis, religione nobilior“ – „vznešený rodem, vznešenější zbožností.“²⁰⁸ Tento topos bývá chápán i v konkrétním smyslu, Prokop podle historiků snad mohl pocházet z vyšší společenské vrstvy (dle legend 14. století se narodil svobodným rodičům), tomu, že jeho rod měl ve vlastnictví statky, napovídá i to, že Sázavský klášter v podstatě fundoval za přispění českého knížete, jeho otec snad byl členem knížecí družiny, která za své služby získávala statky po dobu svého života a kníže se svými družiníky se dostávali do vzájemné závislosti, nebo mohl být velmožem se statky v dědičném držení sídlícím na dvorci, centru hospodářském a správním, nebo snad jeho rodiče mohli vzejít ze svobodné zemědělské vrstvy, k níž se Sommer přiklání jako k nejpravděpodobnější, nadto se domnívá, že Chotouň byla vicinátem, správním centrem

²⁰⁶ Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 16. Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 73.

²⁰⁷ Bubeník, J.: O vzdělání sv. Prokopa (alternativní výklad). K jubileu roku 2004, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XI*, 2004, s. 6. Bubeník, J.: Na okraj prokopské literatury z poslední doby, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIV*, Město Sázava, 2000, s. 12. Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 92–93.

²⁰⁸ Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 127.

bez návaznosti na Kouřim,²⁰⁹ místní samosprávou, snad fungující do 13. století, která byla spojnicí nižších vrstev s hradskou správou. Pokud by jeho rodina byla členem vicinátu, zřejmě obývala dům ze dřeva o dvou místnostech obklopený dalšími hospodářskými staveními.²¹⁰

Vita maior pokračuje, že mezi vrstevníky byl mírný, žil v bázni Boží, ctil rodiče, vyhýbal se bujnosti, a jak to bylo na jeho věk možno, projevoval v pohybech těla, chování i chůzi navenek, jaké návyky se utvářely Božím řízením v jeho mysli. Z tohoto popisu Prokopových vlastností, který bude později rozvinut, když se světec vzdělával ve škole, je zřejmé, že se zde jedná o topos puer-senex. Prokop, ač mladý, se chová na svůj věk vskutku moudře jako člověk zkušený životem, pevný ve svých zásadách, upevněný v základech své víry, duchovně zralý, je mu vlastní smýšlení starce.²¹¹ Prokopovy zásady a chování z dětství ho provázely i dalším životem, jeho mravním jednáním v něm bylo pevně ukotveno. Prokop se svým charakterem v legendě dále nevyvíjel, jeho svatost byla předem dána a projevovala se již od jeho dětství, pouze se vyjevovala postupně okolí.²¹²

²⁰⁹ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 82–83, 88.

²¹⁰ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 91.

²¹¹ Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 48.

²¹² Gurevič, A.: *Kategorie středověké kultury*, přel. J. Kolár, Praha, Mladá fronta, 1978, s. 104.

15. Vzdělání sv. Prokopa, kněžská dráha

Jak praví *Vita minor* i *Vita antiqua*, sv. Prokop byl vzdělán ve slovanském jazyce a písmě. V legendě se připomíná, že bylo vynalezeno sv. Cyrilem, dle legendy biskupem, a zvláště bylo důležité (pro ospravedlnění slovanství kláštera), že bylo schváleno církví. *Starší česká prozaická legenda* dokonce tvrdí, že Prokop se naučil slovanskému písmu od biskupa Cyrila. Prokop byl nejprve světským knězem, žil čestně a konal svaté oběti, tedy sloužil bohoslužby. Později mu v době, kdy žil sám ve víře bez narušení svazku s Bohem, byl ochranou jeho mnišský stav. Pro lásku ke Kristu, zapálen žářem svého srdce pohrdl marností tohoto světa a opustil dům, ženu, statky, příbuzné i přátele, zapřel sám sebe (odkazující na biblické „Kdo chce jít za mnou, zapři sám sebe, vezmi svůj kříž a následuj mne.“),²¹³ odvrátil se od listivého světa a jeho ubohé slávy. Legenda se však nezmiňuje o tom, kde první opat Sázavského kláštera zmíněný mnišský šat oblékl.²¹⁴ Tytéž informace přináší i *Mnich sázavský* a *Vita antiqua*. Staročeská prozaická legenda zmiňuje, že opustil svůj majetek a přátele, o rodinných příslušnících v ní nepadne ani slova.

Tento topos opuštění světského života je zde vztažen na konkrétní Prokopův život a tak ho vykládají i historikové. Prokop měl manželku, která byla zřejmě tolerantní, protože mu asi nebránila v odchodu do poustevny, nejméně jednoho syna a synovce, vlastnil polnosti a dům. Sommer se domnívá, že žil spolu s více příbuznými a jeho příbytek „představoval rozsáhlejší komplex staveb nebo že byl obklopen dalším sídlištěm.“²¹⁵ Byl vysvěcen na kněze kolem roku 1000, je možné, že tam, kde žil, byl postaven kostel, ale ty bývaly většinou v této době stavěny na hradištích, příkladem může být správní centrum Svatojiřská ostrožna u Kouřimi, která nahradila starší Starou Kouřim, kde se nacházely kostely sv. Jiří a sv. Klimenta, Prokop byl s tímto centrem zřejmě spojen a měl kromě pastoračních také správní a soudní úkoly. Sommer udává informace z jednoho kázání z konce 10. století, že chudobu kněží této doby měly zmírňovat manželky, jinak by prý umřeli hladu.²¹⁶ Světským knězem, pokud odešel poustevničit roku 1009, byl přibližně 10 let.²¹⁷

²¹³ Mt 16,24. Srov. Mt 10,38; Lk 14,27.

²¹⁴ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 132.

²¹⁵ Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 10.

²¹⁶ Tamtéž, s. 10. Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 93.

²¹⁷ Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 16.

Vita maior, která zmiňuje i Prokopovo dětství, přidává nové informace o světcích, o jeho studiích. Zato zamlčuje jeho rodinné poměry, aby vyhovovaly církevní praxi 14. století. Vypráví, že když rodiče viděli, že taková Boží milost září v chlapci, světili ho na hradě Vyšehradě učitelům svobodných umění, aby se jejich formováním vzdělal v nebeských naukách. V té době tam byla slavná škola slovanského jazyka. Zde denně užíval plodů učení slavných mistrů a slova, která četl ve svatých písmech, brzy obracel s Boží pomocí v činy. Veršovaná legenda přímo píše, že prospíval v ctnosti a kázni, navíc nikdy neměl volnou chvíli, buď se modlil, nebo si četl, nikdy ho neviděli, že by se smál, ani že by si s dětmi hrál, buď zpíval hodinky nebo Otčenáš o samotě nebo v chóru.

Podle *Vita maior*, když kanovníci tohoto města viděli, že se Prokop chová hoden chvály, zvolili ho kanovníkem kostela sv. Petra a uvedli ho do té hodnosti, ač se kvůli své skromnosti tomu vzpouzel. V tomto úřadu vsutku vynikal. Nestaral se o vlastní dobro, ale o zájmy kostela. Veršovaná legenda to dokládá tím, že nenosil drahý oděv ani nepožíval drahé jídlo nebo pití. Postupně byl vysvěcen až na kněze. Jako kněz se ponižoval, vládl tak chvályhodně a žil čestně, že to snad ani nelze podle legendy vypovědět. Tak ho všichni ostatní kněží nepovažovali za kanovníka, ale za mnicha. Napodobil totiž Boha a uslyšel hlas Kristův promlouvající k jeho srdci: „Jdi, prodej vše, co máš, rozdej to chudým, pojď a následuj mě!“ Mezitím ho napadlo, jak by se mohl, poté co opustí svět a to, co mu patří, svobodně věnovat Bohu. I Boží zjevení ho nabádalo, aby přijal mnišský šat. Utvrdil se ve svém záměru a přijal od jednoho řeholního mnicha řád sv. Benedikta. Ten jej pečlivě poučil a Prokop pak odešel do svého kraje, ne aby navštívil příbuzné, ale aby vyhledal skrytější místo na poušti, kde by mohl bez překážky milovat Boha a bezpečně unikal nástrahám Satanovým.

Veršovaná legenda říká, že si Prokop nevážil hodnosti kanovníka, která činí jeho duši podvod. Vkládá Prokopovi do úst, že kdo miluje statky, bude zatracen. Prokop již dříve přemýšlel, kde by přebýval vzdálen od lidí. Nalezl starého ctnostného mnicha a prosil ho, že chce mít týž zákon. Mnich k němu hovořil jako k synovi, charakterizuje ve stručnosti zásady benediktinů:

„Proč ty zákona žádáš,
a ty velikú čest sbožím jmáš?
V svatého Benedichta zákoně
musíš jmieti utrpenie,
kromě přátel přebývati,

svýma rukama dělali.“²¹⁸ Zde je zachyceno benediktinské „ora et labora“. Prokop odpověděl, že zná jejich ustanovení, aby neměli vlastní majetek a byli poslušní, aby vše prodali a ve jménu Božím rozdali. Když starý mnich poznal, jaká je jeho víra, dal mu na žádost Ducha sv. mnišský šat. Prokop žil s tímto mnichem, než se naučil zákonu, tedy řeholi.

V *Liber depicus* je zachyceno, jak se Prokop stává kanovníkem a děkanem vyšehradským, na tomto vyobrazení je se sv. Prokopem a ještě s jiným klerikem zobrazen i kostel – vyšehradský. Než vstoupil Prokop do kláštera, rozdál dle vyobrazení majetek chudým, kteří k němu vztahují k ruce, již jsou na výjevu v obrázkové knize zastoupeni chromým mužem jdoucím o holi a ženou v dlouhých šatech. Na dalším vyobrazení Prokop přijímá řeholi, je vidět, že mu již byla udělena tonsura, na vyobrazení klečí a odevzdává svůj slib „do rukou představeného“, který ho přijímá.

Místem možného slovanského vzdělání se zabývali mnozí. Zamýšleli se nad pražským Vyšehradem, kde byl kostel sv. Klimenta, jako Jaroslav Kadlec,²¹⁹ Josef Kubalík²²⁰ nebo F. Krásl,²²¹ ale i nad kláštery v Břevnově, Ostrově či Velízi, jako František Dvorník.

Zda byl Prokop ve skutečnosti kanovníkem, je otázkou, zřejmě se jím nikdy nestal, protože kolegiátní kapitula u kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě vznikla až roku 1070 za vlády Vratislava II., po Prokopově smrti. Na druhou stranu v současné době Josef Bubeník nevyklučuje jeho vzdělání na Vyšehradě, kde se nacházel kostel sv. Klimenta a navíc se zde našly mince vyšehradské mincovny se slovanskými výrazy (např. „opis Boze na vyšehradské ražbě paralelní s ražbou pražské mincovny, kde je latinské Deus; Ean, Ian, nebo Iean, monetarius Zensa“),²²² které ji charakterizovaly kolem roku 1000.²²³ Ty však byly psány latinkou, kněží na Vyšehradě přinejmenším slovanské písmo znali, ať jím psali, nebo ne. Protože se po roce 1000 zde objevují již jen latinské nápisy, nemyslí si Ondáš, že by zde Prokop pobýval.²²⁴

²¹⁸ Legenda o svatém Prokopu, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 42.

²¹⁹ Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozmeněné vydání, Praha, Benediktinské arcidiecézní ústav sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 43.

²²⁰ Kubalík, J.: *Svatý Prokop*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1988, s. 8.

²²¹ Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 28.

²²² Bubeník, J.: O vzdělání sv. Prokopa (alternativní výklad). K jubileu roku 2004, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XI*, 2004, s. 13–14.

²²³ Tamtéž, s. 14.

²²⁴ Ondáš, V.: Sázavský klášter v prokopských legendách, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIII*, 2007, s. 19.

Zajímavý názor a ne zcela pravděpodobný na místo Prokopova vzdělání i narození uvádí Isidor Nahajevskij, který říká, že koncem 10. století za sv. Vladimíra byl na Kyjevské Rusi Vyšehrad, kde se zřejmě nacházela slovanská škola připravující adepty na kněžství, a Chotouň ztotožňuje s Chotivem u Kyjeva. Podle něj Prokop odešel po vysvěcení do Čech.²²⁵ Krásl později na základě toho, že není v legendách zmíněno, kde konkrétně Prokop přijal řeholi od starého mnicha, klade jeho prvotní pobyt v klášteře do Uher do slovanského basilánského kláštera ve Visegradu.²²⁶ Podobně Marie Štechová přebírá informaci Kráslovu, že se Prokop stal mnichem v některém slovanském klášteře v Uhrách, kde za sv. Štěpána byla slovanská liturgie.²²⁷

Sommer se domnívá, že Prokopa vyučil některý kněz, který mohl užívat slovanského jazyka při liturgii, aniž udává místo jeho možného vzdělání, ale odmítá světcovu výuku v cizině nebo na Vyšehradě.²²⁸

S neobvyklým a zřejmě nejméně pravdivým výkladem přichází Patierová, která se domnívá, že Prokop nemusel být Čech, že se tato národnost legendistům hodila při sporech s Němci, ale označením české národnosti prý bylo myšleno, že byl obecně Slovan, nebo Prokopovi dokonce přisuzuje, že byl Řek a narodil se ve slovanské čtvrti sv. Mamase v Konstantinopoli, kde byla rozšířena úcta ke sv. Prokopu Caesarejskému, což dokládaly i čtyři jemu zasvěcené kostely v 10. století.²²⁹ Nadto se domnívá, že Prokop na Sázavě uctíval sv. Olgu a sv. Borise s Glebem,²³⁰ jejichž ostatky však byly uloženy až do kostela stavěného Božetěchem, a chtěl přijít z piety na místa, která proslavil sv. Cyril a Metoděj.²³¹

Václav Huňáček klade Prokopovo vzdělání na Rus, když tvrdí, že Prokop jako 22letý přišel do Vyšgorodu s Oldřichovou družinou v roce 992 a zde se seznámil s cyrilicí.²³²

Květa Reichertová koncem 80. let 20. století psala, že „zmínka o Vyšehradě podněcuje k různým výkladům, ale všechny zůstávají zatím historicky nepodložené.“²³³ Jak byly

²²⁵ Ondáš, V.: Sázavský klášter v prokopských legendách, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIII*, 2007, s. 22.

²²⁶ Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 50.

²²⁷ Štechová, M.: *Svatý Prokop, patron země české a moravské*, Olomouc, Dominikánská edice Krystal, 1940, s. 45.

²²⁸ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 101–102.

²²⁹ Patierová, D.: *Svatý Prokop a Byzanc, Praha*, Občanské sdružení „Karel IV.“, 2009, s. 38–39.

²³⁰ Tamtéž, s. 40.

²³¹ Tamtéž, s. 40.

²³² Huňáček, V.: Sázava v širších vztazích a souvislostech, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 289.

²³³ Reichertová, K.: Slovanický klášter na Sázavě, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 80.

naznačeny možné výklady místa Prokopova vzdělání, je možno soudit, že ani dodnes se diskuse o tomto problému nedobrala definitivního jednoznačného závěru.

Emanuel Vlček soudil, že nejpravděpodobnějším místem, kde by Prokop vstoupil do kláštera, byl pražský Břevnov, neboť nikde nejsou zmínky o vztazích Prokopa k ostrovskému klášteru. Podle Přibíka Pulkavy Prokop vstoupil do Břevnovského kláštera za druhého opata Jaromíra zvaného Dobromír (996–1011), nadto tomuto klášteru patřily statky na Kouřimsku, do kteréhožto kraje se Prokop odebral poustevničit v samostatné celle – expozituře kláštera. Z nich se později stávaly samostatné kláštery nebo střediska duchovní správy.²³⁴ To, že byl Prokop členem břevnovského konventu, podporují i F. Krásl,²³⁵ J. Kadlec,²³⁶ J. Kubalík,²³⁷ P. Piřha, F. Valdštýn,²³⁸ nebo P. Sommer,²³⁹ kteří tento fakt zakládají na kronice Přibíka Pulkavy z Radenína.²⁴⁰ Kadlec to podporuje tím, že na Břevnově znali slovanský jazyk, protože tento klášter měl také vychovávat misionáře pro slovanské oblasti.

Vladimír Ondáš upozorňuje, že v nejstarších legendách nejsou zmínky o místě, kde Prokop složil mnišské sliby, světec nemusel být ani členem konkrétního kláštera, mohl složit slib čistoty, chudoby a poslušnosti před diecézním biskupem.²⁴¹

²³⁴ Vlček, Emanuel: Tělesné pozůstatky svatého Prokopa, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Archa 90, 1993, s. 52.

²³⁵ Krásl, František: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 46.

²³⁶ Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozměněné vydání, Praha, Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 45.

²³⁷ Kubalík, J.: *Svatý Prokop*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1988, s. 8.

²³⁸ Valdštýn, F.: Poslání slovanské Sázavy, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník IV*, 1997, s. 61.

²³⁹ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 110.

²⁴⁰ Sommer, P.: Svatý Prokop a jeho kult ve středověku, in ed. P. Kubín, *Světcí a jejich kult ve středověku*, České Budějovice, Tomáš Halama, 2006, s. 265.

²⁴¹ Ondáš, V.: Sázavský klášter v prokopských legendách, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIII*, 2007, s. 24.

16. Prokopův odchod na „poušť“

Prokop uprchl od zmatků světa a odebral se do samoty. Ve výjevu z obrázkové knihy to značí, že jde o holi a vedle něho je zobrazena květina a rostlina s velkými listy představující listnatý strom, jichž bylo v sázavských lesích plno.

V legendách se světec – zvláště poustevník izoluje od společnosti, odmítá její normy. Později jeho svatost přestane být skryta, když se projeví světcovo působení na jeho okolní obyvatele, na prostředí, z něhož se vydělil. Toto prostředí svým slovem a činy přeměňuje. Později se spojení poustevníka s kolektivem opět přeruší, když je zakládán klášter a je vysvěcen na opata. Spojení s lidmi se opětovně navazuje po světcově smrti, když koná zázraky. Toto platí i pro prokopské legendy.²⁴²

Dle legendy *Vita minor*, Mnicha sázavského i *Vita antiqua* se světec usadil ozbrojen nebeskými zbraněmi pod klenbou opuštěné jeskyně, kterou obývalo tisíc démonů. Tam se proti nim ohradil ctností a začal proti neřestem a pokušením mužně bojovat, modlitbami, bděním, posty přirážel své myšlenky ke skále, která je Kristus.²⁴³ Legendy *Vita minor* a *Vita antiqua*, tudíž i *Vita maior* přidávají, že se ta jeskyně nacházela dvě míle od hradu Kouřim a nese název podle řeky, která pod ní teče, Sázava. *Starší česká prozaická legenda* neobsahuje odvození názvu jeskyně.

Podle *Vita maior* Prokop v rodném kraji našel na poušti mnohá místa vhodná pro mnišský život, až přišel k jedné jeskyni, kterou zmiňují i s tímž počtem démonů jako dřívější legendy.

Podle *Staročeské veršované legendy* se Prokop, poté co se vycvičil v mnišském životu, odebral do svého kraje, aby si tajně vyhledal místa k životu, ne aby hledal přátele. Vyhledával místo pusté, kde by mohl sloužit Bohu. Hledal v lese místo nesa s sebou vše, co potřeboval, přišel až k řece Sázavě, o níž se v legendě praví, že „i dnes pod klášter plove.“²⁴⁴ Mnich nechtěl jít dále za řeku, a tak se zastavil u jedné skály, která byla vzdálena dvě míle od Kouřimi. Dle *Staročeské veršované legendy* obývali zmíněnou skálu ďáblové, kteří působili mnoho zlého. Když sv. Prokop viděl jejich nepravosti, stal se ještě ctnostnějším a bojoval proti hříchům. Mnoho si odřikal, dlel na modlitbách a málo jedl – pouze planá

²⁴² Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 119.

²⁴³ I K 10,4.

²⁴⁴ *Legenda o svatém Prokopu*, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 43.

jablka a žaludy i málo pil. Začal mýtit les a postavil si příbytek, vykopával i pařezy, tak se tu živil.

Pavlna Rychterová si povšimla, že usazení se poustevníka nad vodním tokem je typickým legendistickým topem – peregrinatio, objevuje se u sv. Pirmina, který zakládá klášter na ostrově, nebo sv. Havla zakládajícího klášter v ohybu řeky. Překročení vodního toku je důležité pro dosažení duchovního peregrinatio, „jak je definováno v *Navigatio sv. Brendana*.“²⁴⁵ Peregrinatio je představou komplexní mnišské svatosti, která v duchovním smyslu nemusí souviset s představou fyzického peregrinatio. Pro toto „putování“ je základní povolání, které je vyjádřeno v tzv. *Exemplum Abrahae*. Podle sv. Antonína a sv. Jana Kassiana má peregrinatio tři stupně – „opuštění domova, totiž rezignace na veškeré vztahy ke světu a lidem; opuštění příbuzenství se světem, resp. rezignace na hříšný život; opuštění otcovského domu, totiž rezignace na pomíjivé a obrácení k věčnému.“²⁴⁶

V *Liber depictus* tento moment demonstruje výjev, kdy sv. Prokop v mnišském s kápí na hlavě vymítá křížem z jeskyně ďábly, chlupaté bytosti mající dvě křídla a čtyři nohy, na dalším výjevu se světec modlí vkleče se sepjatýma rukama. Zde byl Prokop vzdálen světskému zmatku svobodný a skrytý lidem, po dlouhý čas zde neúnavně bojoval pro Boha.

Ve které jeskyni se Prokop usídlil, se přesně neví, součástí prokopského kultu se ale stala světcova domnělá jeskyně, která se nachází pod severní zdí chóru kostela a byla vytesána do půdorysu rovnoramenného kříže o osách 6×6 m, dříve než nastaly husitské války.²⁴⁷ V 50. letech bylo zjištěno, že zdi po obvodu patřily kaplovité nadstavbě, která pokračovala směrem na západ. O tom, že tato jeskyně je umělá, není pochyb, na stěnách byly nalezeny pozůstatky po práci gotického špičáku. Tato jeskyně se klade do doby gotické, což podporuje nález románské hlavice, užitý pouze jako materiálu pro stavbu, jenž v ní byl pořízen. Archeologové v jeskyni našli korýtko dlouhé 60 cm, široké a hluboké 30 cm, které sloužilo k zachytávání vody, která stékala ze stěny, na jehož dně byly objeveny hliněné zlomky vrcholně středověkých střepů, patka románského sloupu z 12. století, která byla později užívána jako hmoždíř. Z toho všeho je zřejmé, že tato jeskyně bývala obývána, zřejmě poustevníkem. Sommer však připouští, že původní Prokopova jeskyně se v těchto místech

²⁴⁵ Rychterová, P.: Koncepce mnišství v nejstarších prokopských legendách, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 147.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 148.

²⁴⁷ Sommer, P.: Svatý Prokop a jeho kult ve středověku, in ed. P. Kubín, *Světcí a jejich kult ve středověku*, České Budějovice, Tomáš Halama, 2006, s. 278–279. Sommer, P.: Jeskyně svatého Prokopa v sázavském klášteře, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník V*, 1998, s. 40.

mohla nacházet, ale byla později přestavěna, podobně jako se stalo s jeskyní sv. Ivana ve Sv. Janu pod Skalou.²⁴⁸

Ve skutečnosti Prokop nepřišel na poušť, do krajiny neobývané lidmi. To můžeme brát jako typický legendistický poustevnický motiv. Nedaleko míst, kde později byl založen Sázavský klášter, totiž bylo raně středověké laické osídlení – to dokládají nálezy z lomové jámy na Bílém kameni z období 7.–8. století. Na druhém břehu Dojetřického potoka od této lokality se rozkládalo 12hektarové hradiště mezi studánkou Vosovkou a kostelem sv. Martina, které existovalo zřejmě již v 10.–11. století a později z něho vzniklo městečko Sázava. Na Krkavčích skalách nedaleko Sázavy bylo též potvrzeno starší osídlení díky zbytkům opevnění, které se nachází na staré pražské cestě. I další okolní oblasti byly obydlené, to dokládá nález pozdně hradištní keramiky u vlakové zastávky ve Stříbrné Skalici, středohradištní nálezy byly provedeny až ve vzdálenější osadě Hradec.²⁴⁹ Na území dnešního města Sázavy bylo nalezeno pohřebiště již z mladší doby římské, ze 3. století, poblíž ulice Na Křemelce, což dokládá, že okolí Sázavy bylo obydleno i v těchto dobách dřívějších, než žil Prokop. Středověké osídlení bylo doloženo i v Husově ulici nedaleko řeky Sázavy, kudy vedla cesta z Kouřimska do jižních Čech.²⁵⁰

Ve *Vita minor* se píše, že Bůh nechtěl, aby to místo položené na hoře bylo utajeno a aby svíce pod nádobou (tj. Prokop), byla skryta, ale aby svítila k chvále a slávě jeho jména neskrytě mnohým věřícím.²⁵¹ Tento příměr – odkaz na evangelium je užit i v pozdějších legendách, např. ve *Vita antiqua*, *Vita maior*, *Starší české prozaické legendě*, *Staročeské veršované legendě* i u Mnicha sázavského, ale u něho na jiném místě, při líčení opata Jimrama.

Vita minor, Mnich sázavský i *Vita antiqua* udávají, že působením nebeské milosti se rozšiřovala široko daleko po všech křižovatkách pověst o Prokopových ctnostech mnohým vypravováním tak, že k němu přicházelo mnoho lidí, aby mu nabídli své dary a s důvěrou se poroučeli jeho modlitbám. Prokop, planoucí láskou, pohostinný, ozdoben předvídavostí, mravný, umírněný, plný horlivosti pro víru, svlažoval srdce svých posluchačů jako déšť dštěný v příhodný čas a rádlem svého poučování přetvářel velmi vítaně jejich myslí. Ujímal

²⁴⁸ Sommer, P.: Jeskyně svatého Prokopa v sázavském klášteře, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko, sborník V*, 1998, s. 40–45.

²⁴⁹ Bubeník, J.: Ekumena Sázavska, in Sommer, P. (ed.): *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 162–163.

²⁵⁰ Bubeník, J.: Doplnky k obrazu osídlení Sázavy a jejího okolí v období počátků kláštera, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIII*, 2007, s. 51–52.

²⁵¹ Mt 5, 14–16.

se chudých s takovou láskou, která mu byla dána od Boha, staral se o ně s takovou péčí, jak by činil samotný Kristus, tak nasýtil všechny žebráky a sirotky toho kraje.

Starší česká prozaická legenda nezmiňuje, že by mu lidé nosili dárky. Svlažování srdcí posluchačů a napravování jejich myslí transformuje do toho, že Prokop byl snažný učitel pravé víry a jeho slova Duch sv. hříšným oslazoval. Z toho důvodu se mnozí lidé u něho káli ze svých hříchů. Přidává mu atributy milosrdný, moudrý, pokorný, byl střídmy v jídle i pití.

Světec žil v době, kdy se lidé v Čechách ještě nevzdali všech svých pohanských představ – uctívali stromy, studánky, skály, hvězdy, měsíc a domnívali se, že se jimi spojují s nadzemskými bytostmi, svým vlídným slovem prováděl v kraji christianizaci a mýtil pohanské lidové zvyky.²⁵²

Podle výjevu v *Liber depictus* za poustevníkem přicházeli chudí a nemocní, kterým Prokop vždy pomohl a které obdaroval, např. jídlem, jak je vidět z obrázku.²⁵³

Prokop v legendě již v době, když žil jako poustevník, získává typické či topické vlastnosti světce v hagiografii – pokora, odmítání světských radostí, umrtvování těla, které se měly stát příkladem a ideálem, ač nedostižným, pro běžného středověkého člověka, který byl utvrzován v tom, co je správné.²⁵⁴

Podle *Vita minor* za Prokopem ale též pospíchalo mnoho věřících, kteří si přáli zřici se světského bohatství a zůstat s ním až do konce. Laskavě se jich ujímal a opatroval je jako slepice kuřátka.²⁵⁵ Podobně jako je zde líčen Prokop ve *Vita minor*, činí se i ve *Vita maior* a veršované legendě, ale až po setkání s knížetem Oldřichem.

²⁵² Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 19.

²⁵³ Snímky z „Obrázkové knihy“, in eds. A. Matějček a J. Šámal, *Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století*, 2. vydání, Praha, Sfinx, Bohumil Janda, 1940. s. 37.

²⁵⁴ Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 99–100.

²⁵⁵ *Vita minor*, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 134–135.

17. Založení Sázavského kláštera a jeho nadání, stavební činnost

V nejstarší prokopské latinské legendě *Vita minor*, *Vita antiqua* ani *Starší české prozaické legendě* se nenachází motiv setkání knížete Oldřicha s poustevníkem Prokopem. Ten se poprvé objevuje u Mnicha sázavského. Jednou, když si kníže, jak měl ve zvyku, zašel kvůli lovu na to místo, které si vybral zvláště na lov, zatímco se věnoval honbě, stíhal jednoho jelena, který prchal do odlehlejších částí lesa, až k vrcholu jeskyně. Tam našel v prosté chýši Prokopa, muže, který v mnišském oděvu trávil poustevnický život. Kníže překvapen, ustoupil ze své vznešenosti a s bystrou myslí, líbeznými slovy a s jedinečnou přívětivostí se ptal, kdo je a z kterých krajů přichází, nebo také, proč se takový muž a tak podivuhodný rozhodl obývat tuto samotu. Prokop na vše odpověděl krátce a pokorně popořádku a pravdivě, jak se věc měla, a nakonec dodal, že pro lásku k Bohu a v naději na věčnou odplatu dal výhost světu a chce v této poušti setrvat, pokud se tak Bohu zlíbí, až do konce. Moudrý kníže se podivil tak obtížnému rozhodnutí muže, hleděl na zbožnou tvář, vztáhl obě ruce k nebi, v slzách chválil Boha. Pak se svěřil do Prokopových modliteb, přijal ho za svého duchovního otce, štědře mu poskytl pomoc a vrátil se s radostí k stanovišti vojáků.

Tento příběh se objevuje i v latinské *Vita maior*, která jej motivicky rozšiřuje. Přidává, že kníže Oldřich unaven námahou opustil svou družinu, lovce a psy a v tu chvíli se mu objevil jelen, kterého ten den nikdy nespátří. Dodal si odvahy a pronásledoval ho s nejvyšším vypětím sil svých i svého oře, až přišel k místu, kde se po modlitbě Boží muž věnoval manuální práci a usekával větve jednoho dubu, které potřeboval. Jelen skočil za jeho záda a obrátil se čelem ke knížeti, který ho pronásledoval, a položil se se složenýma nohama za svatého muže. (Jelen jako zvíře symbolické se objevuje již ve 42. žalmu – jelen dychtící po vodě je paralelou k duši dychtící, žíznící po Bohu.) Kníže poznal zjevení Boží milosti, popustil luk, který napjal, odhodil plášť a ptal se, kdo a odkud je tento muž, a vrhl se na zem. Prokop mu na dotaz vlídně a pokorně odpověděl, že je nehodný a hříšník, že je Božím služebníkem, bojujícím pod řeholí sv. Benedikta. Kníže ho vzdychaje a naříkaje požádal o spásnou zpověď a pokání. Po zpovědi rozvažoval a požádal svatého otce, aby shromáždil bratry téhož řádu. Prokop s jeho žádostí mlčky souhlasil a prosil Boha, aby mu pomohl, aby byl vyplněn záměr knížete.

Na to kníže kvůli přílišnému žáru, kterým byl rozpálen, požádal o nějaký nápoj, který by mu posloužil ke zmírnění žízně. Mnich nenalezl nic, co by mu vhodněji posloužilo, než vodu, kterou měl pro vlastní potřebu, přinesl mu ji v malé nádobě. Požehnal ji křížem a voda

se proměnila v nejvzácnější víno. Kníže poznal, že se tak stalo Božím dobrodiním, podobně jako se stalo v Káně Galilejské. Užasl tam nad tím, co očima spatřil a chutí okusil, zcela se dal Bohu a slíbil pro všechny své hříchy poslouchat rady tohoto svatého muže. Prokop navrhl, aby se založil kostel sv. Jana Křtitele, shromáždili se bratři a aby jim byla zajištěna každodenní obživa. Kníže uposlechl rad a nabádání tohoto muže, vrátil se domů a po poradě s urozenými muži založil kostel, shromáždil bratry a daroval mu své statky. Prokopa, ochránce a správce tohoto příbytku, ustanovil opatem. Stalo se tak roku 1009. *Vita maior* ten rok určuje jako rok vlády Jindřicha II. a rok poté, co se proslavil uherský král sv. Štěpán. Veršovaná legenda tento rok přebírá, zmiňuje k jeho určení toliko prvního z mužů.

Veršovaná legenda přidává do příběhu setkání knížete Oldřicha s Prokopem nové prvky. Kníže se rozhoduje se svou družinou, kam na lov, rozhodl se pro sázavskou horu a ostatní mu to schválili. Z Boží vůle se stalo, že ani jeden s knížetem nezůstal ve chvíli, kdy uviděl jelena krásného, velkého, statného. Kníže mající luk se nevyleká a chtěl zastřelit zvíře, které před ním prchalo a zastavilo se nad skálou, kde v tu chvíli Prokop osekával dub. Zvíře opět skočilo za nohy sv. Prokopa a obrátilo se ke knížeti svými rohy, mezi nimiž mělo (nově) kříž. Jak to zpozoroval, odložil luk a zastavil koně trhnutím uzdy. Když uviděl to podivné zvíře a pokorného mnicha, bokem se naklonil a ptal se Prokopa, kdo je a co dělá. Dozvěděl se, že ten muž je Prokop, hříšník, žije pod řeholí sv. Benedikta za odměnu Božího království. Poté kníže z koně seskočil, svinul plášť a sklonil hlavu a i ve veršované legendě prosil poustevníka, aby ho zpovídal, a po zpovědi dostal pokání. Zázrak proměnění vody ve víno odpovídá legendě *Vita maior* až na to, že staročeská legenda užívá přímé řeči. V ní je navíc dodáno, že jak se kníže napil, podivil se, jaké dobré víno Prokop v této pustině má, že lepší nepil nikde, ačkoliv navštívil mnoho zemí, a ptal se, kde ho uchovává. I v samotné legendě je tento zázrak připodobňován k proměnění vody ve víno v Káně Galilejské Kristem a právě tento zázrak dle legendy i Bůh propůjčil sv. Prokopovi. Kníže poustevníkovi oznámil, aby okolo sebe shromáždil více bratří, že tam chce založit klášter a že jej nadá různým zbožím i vesmi. Prokop, jak to uslyšel, radil knížeti, aby tak učinil ke cti Boží i všech svatých a jménem sv. Janu Křtiteli. Poté mu poustevník poradil, kudy z lesa ven. Kníže se poradil se svými pány i zemany, přišel s dělníky a rychle klášter postavili. Sv. Prokopa za opata vybrali, ale ten jím být nechtěl. Nečekali do dalšího dne a sv. Prokopa opatem zvolili a slíbili mu poslušnost. Dle legendy se tak stalo roku 1009, když byl císařem Jindřich II.

Tento zmíněný rok 1009 v současné době bývá historiky uznáván jako doba, kdy Prokop odešel do své poustevny, nikoliv jako rok setkání s Oldřichem, neboť v té době ještě nebyl českým knížetem.

Mnich sázavský k tomu přidává, že Prokop brzy shromáždil náklad, a položil základy, z čehož lze usuzovat i na to, že vlastnil určitý majetek nebo ho získal. Dále Mnich sázavský pokračuje jako *Vita minor* nebo *Vita antiqua*, která nás (před vyprávěním zázraků) zpravuje o tom, že Prokop postavil kostel ke cti nejsvětější Bohorodičky Marie a sv. Jana Křtitele. Připojil k sobě některé bratry, kteří se vyznačovali zbožností v životě i mravech. Protože se jednomyslnou láskou duchovně shodovali, ustanovil, aby se zachovávala mnišská pravidla a Boží služby podle vzoru dobrotivého otce Benedikta, ve *Vita antiqua* přímo Benediktovu řeholi. Sám se stal nejmenším z nejmenších. Byl snaživý, starostlivý, měl v lásce své bratry. Oproti tomu byl ve *Staročeské veršované legendě* kostel Panny Marie postaven na velkém kamenu na skále, který Prokop našel, ještě v době, když kolem Prokopa nebyli shromážděni další poustevníci a ještě než podle legendy došlo k jeho setkání s knížetem Oldřichem.

V nejstarší prokopské legendě *Vita minor* se poté, co Prokop vykonal mnohá dobrodíní, donesla pověst o něm až k uším knížete Břetislava I. *Vita maior* jednání Břetislava s Prokopem uvozuje jiným způsobem – syn chtěl splnit nařízení svého otce, který zemřel, aniž by dostatečně nadal klášter a Prokop byl uveden do opatské hodnosti. Když se dozvěděl o svatosti tohoto muže a o tom, co mu jeho otec slíbil, stejně jako ve *Vita minor* se zaradoval. Kníže se svými velmoži z něj měli radost a Břetislav se s radostí poručil do jeho modliteb. Tento kníže a jeho družina si navykli ho nazývat otcem a snažili se ho milovat s otcovskou úctou. Prokop se stal zpovědníkem českého knížete. Po poradě se staršími se kníže rozhodl investovat Prokopa opatem, slíbil opatřit věci potřebné ke klášternímu životu, jiné slíbil a slušně opatřil. Prokop ale s mírností a pokorou odmítal přijmout tento úřad, bál se totiž dávat přednost sobě před ostatními. Zdůvodňoval to tím, že je nezkušený a že se nehodí k tomu, aby ukládal poddaným poslušnost. Nakonec byl přemožen prosbami, nabádáním a vlídností velmožů a proti své vůli byl uveden do opatské hodnosti. Podobně se dělo i ve *Vita antiqua*.

V *Liber depictus* je zachycena stavba kostela, nad níž bdí sv. Prokop, dále pak přijímání mnichů do řehole Benediktovy.

Ve *Vita minor* i u Mnicha sázavského je zachyceno téměř stejnými slovy, jak Prokop odmítal stát se opatem. Kníže i páni si uvykli nazývat tohoto poustevníka otcem a milovali ho otcovskou úctou. Po moudré poradě se svou družinou se kníže rozhodl, že má být povýšen

do opatské hodnosti. Některé věci potřebné ke klášternímu životu opatřil, jiné slíbil a slib splnil. Protože se Prokop bál, aby se nevynášel nad druhé, s mírností a pokorou se zdráhal přijmout úřad a dodával, že je nezkušený, nehodný, neschopný ukládat úkoly poslušnosti poddaným. Dovolával se jako svědka Boha, který zná všechno, co je skryté. Mnich sázavský tuto událost klade již do období vlády Oldřichovy, kdežto starší *Vita minor* do vlády knížete Břetislava. Totéž, co *Vita minor*, přináší i *Vita maior*, kterou parafrázuje veršovaná legenda.

Poté Mnich sázavský zmiňuje smrt Oldřichovu, že po něm nastoupil jeho syn Břetislav, který dbal na pěstování křesťanství. Ten se rozhodl dokončit otcovo nedokončené dílo. Doslechl se o svaté pověsti tohoto muže, poručil se do jeho modliteb a nabádal ho, aby přijal opatskou infuli. Pak ho přemlouval v přítomnosti dvorských hodnostářů, že by měl přijmout pastýřskou hodnost, ať chce nebo ne. Poustevník se ale nedal ve své zatvrzelosti pohnout, a stále tvrdil, že je nehoden.

Nakonec Prokop ustoupil vlídným prosbám velmožů a proti své vůli se stal opatem v obou legendách za knížete Břetislava. Tak se mohlo stát nejdříve roku 1034, toho roku totiž se kníže ujal vlády.

Petr Sommer se domnívá, že líčení Prokopovy skromnosti je typické pro legendisty, kteří chtěli vyzdvihnout světcovy dobré vlastnosti, podle něho, protože bratří jsou označeni *fratres*, tomu bylo jinak – Prokop se stal opatem snad ještě před rokem 1032.²⁵⁶

Na tomto místě, po povýšení Prokopa do opatské hodnosti, potvrdil Břetislav u Mnicha sázavského darování učiněná jeho otcem, ještě než přijal opatskou hodnost – řeku tekoucí od Milobuzi až k jeskyni nazývané Zákolnice s okolními loukami a lesy. Proti tomuto darování se postavili jacísi dědicové a chtěli si ho bezprávně přivlastnit, sám kníže nechtěl porušit otcovo nařízení. Rozsoudil spor a Prokopovi navrátil všechnen užitek z vody i lesa ve zmíněných mezích. K tomu vykoupil pole a louky ležící u obou břehů řeky za 600 denárů a postoupil je Prokopovi. Tomu byl svědkem a stvrdil to jeho syn Vratislav a jeho přední muži. Nadto z vlastní štědrosti věnoval klášteru, Prokopovi a jeho následovníkům okolní krajinu až k lesu Strnovník, vesnici Skramníky, rybník a slup k lovení ryb, pořízenou za sto denárů.

Jak již bylo výše zmíněno, toto darování je považováno za *falsum*, které Mnich sázavský přidal do legendy ve 12. století. Podle chápání středověkého mnicha by bylo nespravedlivé a nedůstojné, aby tyto statky spravovala některá nehodná hříšná laická osoba, když řeholníci měli v této době vyšší „společenské postavení“. To, že si Sázavský klášter

²⁵⁶ Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 22–23.

udržel majetek proti jakýmsi dědicům, byl pro středověkého pisatele „triumf spravedlnosti nad bezprávím.“²⁵⁷ Ačkoliv klášter získal darem rozsáhlé území a vesnici, nespadlo to přímo do jeho vlastnictví, klášteru připadaly daně nebo plat, které byly předtím určeny panovníkovi. Ten, kdo nyní odváděl plat klášteru, zůstal nadále v otázkách právních a administrativních pod správou hradeckých úředníků. Tyto dávky, ač patřily klášteru, který však v této době byl nedávno založený, pro něj vymáhal kníže, respektive hradecká správa.²⁵⁸ Toto líčení Mnicha sázavského se stává hlavním pramenem pro držby Sázavského kláštera až do 14. a 15. století, protože se oproti jiným klášterům (sv. Jiří na Hradě, Břevnov, Ostrov, Stará Boleslav, Opatovice, Vyšehrad, Kladruby) zde nedochoval ani zfalšovaný soupis majetků, s popisem statků i příjmů. Pokud by byla možnost, že takový soupis na Sázavě existoval, zanikl zřejmě za husitských válek, neboť roku 1421 přestal na čas existovat samotný klášter.²⁵⁹

Tato nadace s výčtem konkrétního zboží se však nachází pouze u Mnicha sázavského, proto Sommer přikládá větší váhu Prokopovu založení a tomu, že on sám musel klášter nadat počátečním majetkem, který vlastnil, jsa dříve velmožem, jenž nadále oplýval majetkem.²⁶⁰ Ve své pozdější práci se ale od tohoto pojetí odklání a tvrdí, že Prokop klášteru nepřinesl vlastní majetek, nýbrž že jej získal od knížete.²⁶¹ To, že Prokop byl fundátorem kostela a kláštera, tvrdí i Ondáš.²⁶²

Sázavský klášter zde plnil zřejmě i funkci správní místo některého staršího hradiště, které snad patřilo Milobuzským.²⁶³ Dle Sommera nahradil hradiště dojetřické.²⁶⁴ Zemlička se domnívá, že Milobuzští byli původně svobodným obyvatelstvem, jemuž byla odebrána půda z vlastnictví ve prospěch Sázavského kláštera (dle Sommera „od jejich domovů podél řeky až k Zákolnici“),²⁶⁵ protože heredes (dědici) byli v pramenech označováni i jako „sedláci nebo knížecí sedláci (rustici, rustici ducis), [kteří] patřili k neurozeným, ale svobodným a jen knížeti a jeho správě podléhajícím.“²⁶⁶ Sommer se domníval, že tito heredes mohli být

²⁵⁷ Gurevič, A.: *Kategorie středověké kultury*, přel. J. Kolár, Praha, Mladá fronta, 1978, s. 136.

²⁵⁸ Zemlička, J.: Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století (s výhledem do roku 1419), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník VII*, 2000, s. 8.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 8–9.

²⁶⁰ Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 24.

²⁶¹ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 119.

²⁶² Ondáš, V.: Sázavský klášter v prokopských legendách, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIII*, 2007, s. 32.

²⁶³ Bubeník, J.: Nejstarší osídlení a počátky dějin Sázavy, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Archa 90, 1993, s. 36.

²⁶⁴ Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 24.

²⁶⁵ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 120.

²⁶⁶ Zemlička, J.: Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století (s výhledem do roku 1419), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník VII*, 2000, s. 10.

součástí vicinátu chotoušského a měli právo užívat tento majetek, o nějž se vedl spor, nebo sázavského, jenž byl dotčen změnami vzniklými po založení Sázavského kláštera.²⁶⁷ Tito lidé pak odešli do Lobče, která bývá historiky lokalizována jako Ledečko nebo Lobeč u Mělníka.²⁶⁸ Sommer v poslední době přichází s myšlenkou, že kníže Břetislav území Milobuzských nevykoupil za 600 denárů, ale toliko užitek z něho, protože tito heredes byli pouze uživateli zmíněného majetku, ale i toto jednorázové vykoupení se mu nakonec nezdá zcela pravděpodobné.²⁶⁹

Sázavský klášter se stal prvním polosoukromým založeným klášterem v Čechách, Prokop k němu užil majetku, který sám opatřil, snad i jeho vlastního, neboť se narodil i podle legendy urozeným rodičům. Na založení kláštera se podílel i český kníže – jednak majetkově, jednak bylo potřeba jeho svolení k samotnému založení kláštera. Klášter byl založen roku 1032 podle zpráv Pulkavovy kroniky, z níž vychází františkán Mikuláš Glassberger, které historikové pokládají za věrohodné zdroje.²⁷⁰ Je možné, že se kníže s poustevníkem setkal na některém ze svých lovů, protože Oldřich byl údělným kouřimským knížetem.

Benediktinské kláštery v českých zemích začaly být zakládány od 10. století. Prvním se stal kolem roku 973 u sv. Jiří na Pražském hradě, kde byla první abatyší Mlada, sestra Boleslava II. První mužský klášter vzniká roku 993 na Břevnově díky sv. Vojtěchovi a knížeti Boleslavu II. Dalším se stal Ostrov u Davle roku 999, kde byl prvním opatem ustanoven biskupem Thiddagem niederaltaišský mnich Lantbert, žák tamějšího opata Godeharda, jehož klášter byl stoupencem goržské reformy.²⁷¹ Sázavský klášter byl založen roku 1032. První moravský benediktinský klášter existoval od roku 1045 v Rajhradě, dalším klášterem na Moravě bylo Hradisko u Olomouce. V letech 1086–1087 vznikl klášter v Opatově.

V kláštorech řádu sv. Benedikta se jejich obyvatelé řídili Benediktovou řeholí, šlo o kláštery latinské, jen Sázavský byl do roku 1097 výjimkou, neboť byl slovanským (východního nebo západního ritu či obou, o čemž se nadále vedou diskuse na základě literárních památek).

Nejprve byl Sázavský klášter dřevěný, stával v podstatě na místě dnešních budov, zachovávala se *stabilitas loci*, to znamená, že novější budovy se stavěly na místě starších. Petr

²⁶⁷ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha: Vyšehrad, 2007, s. 90.

²⁶⁸ Sommer, P.: Život v raně středověkých Čechách podle nejstarších prokopských legend, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník VIII*, 2001, s. 11.

²⁶⁹ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 121.

²⁷⁰ Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozmeněné vydání, Praha, Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 52.

²⁷¹ Sommer, P.: Sázava a české kláštery 11. století, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 147–149.

Sommer odmítá, že by se slovo cella vyskytující se v zázraku s Mennem vztahovalo k poustevně, nýbrž k prvotní podobě kláštera, jak doložil archeologickým výzkumem.²⁷² Píše totiž, že „jádro prvního konventu se rozprostíralo přibližně ve středu dnešních klášterních staveb.“²⁷³ Východní rameno původní dřevěné klausury se mělo podle jeho archeologických výzkumů nacházet v místech dnešní kapitulní síně. Původní dřevěný Prokopův kostel zasvěcený Panně Marii a sv. Janu Křtiteli, který jak se vyslovuje Sommer, se zřejmě rozkládal ve východní části dnešního kostela, neboť měl navazovat na objevenou část, zatím nebyl objeven. Na základě poznatků archeologických průzkumů 20. století zjišťujeme, že již nejstarší stavba kláštera stávala na půdorysu pro benediktinské kláštery typickém. Bylo to stavení sestávající ze tří či čtyř ramen, která uzavírala rajský dvůr, na severní straně podle zvyklostí přiléhala konventní kostel. Tato podoba kláštera zůstala až do jeho přestavby započaté za opata Božetěcha. Jak bylo zmíněno, archeologové odkryli jen východní křídlo kláštera a zjistili, že se jednalo o objekt na půdorysu obdélníku o rozměrech 12×6 metrů, který byl částečně zahlouben a jehož delší strana byla orientována ve směru sever – jih. Archeologové našli po obvodu a ve středu místnosti jako pozůstatky po silných nosných kůlech velké kulové jámy, jež měly průměr až 50 centimetrů. Při průzkumech v 70. letech 20. století byly i na rajském dvoře nalezeny kulové jámy, které časově spadají též do počátků kláštera, ale archeologové nebyli schopni rekonstrukce původního půdorysu kláštera, i když Sommer se přiklání k tomu, že byl sestaven ze tří budov, v čemž se opírá o podobnosti stavby s německými kláštery v Chiemsee, Augsburgu či Reichenau.²⁷⁴

V nejstarší dřevěné budově Sázavského kláštera se zřejmě nenacházelo parlatorium nebo kapitulní síň, která začala pronikat až v 11. století do velkých západoevropských klášterů a na jejich místě se zřejmě na Sázavě nacházel dormitář, protože klášter v počátcích neměl patro.²⁷⁵ Místnost, která jako jediná z původního kláštera byla prozkoumána archeology, asi sloužila jako stuba, pracovní prostor, v níž byly nalezeny jehly na šití. V této prostora by se měl nacházet prostředek k vytápění, ale průzkumy jeho přítomnost a druh nepotvrdily, jistě se v místnosti však nenacházel komín, ale měla strop, tudíž z ní neunikalo tolik tepla.²⁷⁶ Kromě klausury a kostela se v klášteře od nejstarších dob nacházela i prelatura,

²⁷² Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 23.

²⁷³ Sommer, P.: Sázava a české kláštery 11. století, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 151.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 151–152.

²⁷⁵ Sommer, P.: *Sázavský klášter*, Praha, UNICORNIS, 1996, s. 14.

²⁷⁶ Sommer, P.: Podoba sázavského kláštera v 11. a ve 12. století, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, 1994, s. 39.

jejíž zbytky stavby byly nalezeny před nynější farou. Je možné, že se již v nestarší době kláštera u ní nacházela opatská kaple, ale této variantě Sommer kvůli jednoduchosti ostatních staveb nepřeje.²⁷⁷ V areálu kláštera se též nacházely příbytky poustevníků a řádových sester, jak se dozvídáme z legendy *Vita minor*, když vypráví o zázracích. Sommer se též domnívá, že se v areálu kláštera již před započítím románské přestavby nacházel špitál, a to u jeho vstupní brány.²⁷⁸

²⁷⁷ Sommer, P.: Podoba sázavského kláštera v 11. a ve 12. století, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, 1994, s. 40.

²⁷⁸ Sommer, P.: *Sázavský klášter*, Praha, UNICORNIS, 1996, s. 14. Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 122–131.

18. Liturgický jazyk, ritus, řehole, literární činnost, slovanství

Otázka řehole a liturgie na Sázavě byla častým tématem diskusí slavistů a historiků.

Z legend se dozvídáme, že předtím, než se Prokop stal opatem, se mniši na Sázavě řídili podle vzoru Benediktovy řehole (*Vita minor*, Mnich sázavský) nebo přímo touto řeholí (*Vita antiqua* a *Starší česká prozaická legenda*). Podle *Vita maior* a veršované legendy byl dokonce samotný Prokop již benediktinem, když přišel na Sázavu, oproti tomu tyto legendy říkají, že za života Oldřicha nedosáhl hodnosti opata a mniši zde žili jednak poustevnický, jednak po klášterním způsobu života, než byl Prokop ordinován opatem. Je možné na základě informací nejstarších legend soudit, že se mniši na Sázavě neřídili přímo Benediktovou řeholí, ale toliko „podle ní“.

Podle legend se sázavští mniši odlišovali pouze bohoslužebným jazykem, na druhou stranu z nich je zřejmé, že na Sázavě existovala poustevnická osada již před založením kláštera a než Prokop po dlouhém zdráhání přijal opatskou hodnost. Je jisté, že minimálně poté, co se Prokop stal opatem, se mniši řídili na základě Benediktovy řehole, obsahující 73 kapitoly, v níž jsou stanoveny úkoly a povinnosti členů konventu. V obrázkové knize ze 14. století je výjev, jak Prokop slouží mši sv. čelem k oltáři, podle západního ritu, je zachycen, jak ve svých rukou drží kalich. Za celebrantem stojí mnich držící svíci.

Petr Sommer uvádí, že existovaly i názory, že sázavská komunita byla basilánská a východního ritu, k nimž se však nepřiklání. Ve svých pracích se domníval na základě legend a svého archeologického výzkumu, že na Sázavě se bohoslužba odlišovala od ostatních latinských českých klášterů pouze bohoslužebným jazykem a mniši se řídili Benediktovou řeholí.²⁷⁹ Stejného názoru byl i Kubalík, který tvrdil, že se mniši řídili předpisy Benediktovy řehole a bohoslužby byly za Prokopova života slouženy ve slovanském jazyce západním ritem,²⁸⁰ domníval se však, že již za světcova života měl Sázavský klášter kontakty s kláštery v Uhrách a především v Kyjevě.²⁸¹

Na druhou stranu, ještě než bylo založení kláštera dokončeno, se kolem Prokopa shromáždili muži-poustevníci, jejichž hlavou se stal Prokop. V tom, že Prokop dlouho

²⁷⁹ Sommer, P.: Benediktinská Sázava, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Archa 90, 1993, s. 39. Sommer, P.: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník IX*, 2002, s. 225.

²⁸⁰ Kubalík, J.: *Svatý Prokop*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1988, s. 9.

²⁸¹ Tamtéž, s. 10.

vzdoroval přijetí opatské hodnosti, by bylo lze spatřovat možnost poustevnické osady fungující jako přísné špitální bratrstvo podle východní poustevnické organizace, jak se domníval i František Krásl, jenž své tvrzení podporoval i jménem části města Sázavy, v níž se klášter nachází – Černé Budy. Budy bývaly obydlími poustevníků a byly stavěny ve dvou řadách proti sobě. V jejich čele stával opat jako učitel asketického života. Krásl dodával, že takovým klášterům se říkalo asketeria. Domníval se, že pravidla, která mniši na Sázavě za Prokopova života zachovávali, byla syntézou basilíánské a Benediktovy řehole, a nabízel možnost Prokopa jako zakladatele nové řehole.²⁸² Vladimír Ondáš považuje za možné díky výkladu názvu Černé Budy, že na Sázavě nejprve byla poustevnická osada podle způsobu východního mnišství a pravidla, která „spojovala východní i západní mnišskou tradici.“²⁸³ Krásl se domnívá na základě tvrzení Mnicha sázavského, že mniši na Sázavě sloužili bohoslužby podle západního ritu, avšak podle knih psaných hlaholicí, což byla jejich jediná odlišnost, tomu ale zároveň oponuje nařčením z kacírství, které by směřovalo k jiné liturgii než římské.²⁸⁴

P. Klement soudí, že sv. Prokop s bratřími byli nejprve buď bez řehole, nebo měli zpočátku jinou než benediktinskou. Tvrdil, že to, že se Prokop zdráhal přijmout hodnost opata, by nemuselo ukazovat pouze na jeho pokoru, ale též na jiné zvyky komunity, které mohly být spjaty s křesťanským Východem, basilíány.²⁸⁵

K. Reichertová uvádí, že na Sázavě byla nejprve založena poustevnická osada basilíánského východního typu.²⁸⁶ Neodvazuje se určit, kterou řeholí se tito poustevníci řídili, ale domnívá se, že byli východní orientace, což je dle ní podporováno Pražskými zlomky. Soudí, že nejprve žili pod osobním Prokopovým vedením bez řehole nebo podle řehole basilíánské a až později se připojili k západní benediktinské tradici.²⁸⁷

To, že klášter na Sázavě pokračoval v tradici západních benediktinských klášterů, dokládá i zmíněný sázavský archeologický průzkum půdorysem stavby. Josef Bubeník se

²⁸² Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 77–78, 81–82.

²⁸³ Ondáš, V.: Sázavský klášter v prokopských legendách, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIII*, 2007, s. 24.

²⁸⁴ Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 109–110.

²⁸⁵ Klement, M. K.: *Jsem ražen z českého kovu. Několik kapitol o sv. Prokopovi, Sázavě a Emmauzích*, Praha, Vyšehrad, 2002, s. 74.

²⁸⁶ Reichertová, K.: *Sázava ve světle archeologie a stavebních dějin*, Praha, Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1977, s. 2.

²⁸⁷ Reichertová, K.: Slovanický klášter na Sázavě, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 80.

domnívá, že v klášteře na Sázavě došlo k sepětí s křesťanským Západem, k synkresi dosavadních křesťanských proudů v Čechách, což se projevuje v řeholních jménech opatů: cyrilometodějský zastupuje původem řecké jméno Prokop, bavorský-řezenský jméno jeho synovce Víta, který se jmenuje po patronu pražského katedrálního kostela a patronu Sasů, saský podle jména Prokopova syna Jimrama, což je jméno patrona řezenské diecéze, pod níž Čechy spadaly do založení pražského biskupství. Oproti tomu se Sommer domnívá, že jména Vít a Jimram byla již jmény křesťanů. Bubeník na základě zvláštnosti tohoto kláštera, kterou jak bylo zmíněno, uznává Ondáš, připouští, že tato jména mohli mniši získat v klášteře, podobně jako se dělo ve východních kláštorech.²⁸⁸ Žemlička tvrdí, že na Sázavě se užívala římská liturgie a mniši se lišili toliko slovanským jazykem.²⁸⁹

J. Kadlec říká, že se Sázavský klášter řídil řeholí sv. Benedikta a původně tam byl ritus západní, k němuž se po návratu z vyhnanství již navrátili a zůstali u východního, který si v době exilu osvojili.²⁹⁰

Libor Jan se domnívá, že v nejstarší fázi Sázavského kláštera byla liturgie římskou a přitom staroslověnskou, přičemž se navazovalo na tradice velkomoravské, neboť „pokud by sám Prokop čerpal z jihovýchodního, například bulharského prostředí, pak by nepochybně nebyl jeho klášter benediktinským a liturgie římskou,²⁹¹ protože již sv. Cyril s Metodějem obediencí patřili pod papeže v Římě.

V souvislosti s existencí Sázavského kláštera bývají diskutovány také otázky kontinuity slovanského písemnictví, případně liturgie v Čechách. Na tuto problematiku panují dva rozdílné názory. Pokud bychom se podívali na tuto tematiku trochu zjednodušeně, došli bychom k tomu, že historikové, v nedávné době zastoupeni například Dušanem Třeštíkem, většinou odmítají kontinuitu slovanské bohoslužby, oproti slavistům, kteří její pokračování podporují na základě dvojjazyčnosti kultury v Čechách 10. a 11. století. Z podporujících kontinuitu lze zmínit Weingarta, Vašicu, Večerku, Chaloupeckého, R. Turka, Konzala, Bláhovou či Kroftu. Z okruhu odpůrců kontinuity lze k Třeštíkovi přidat J. Dobrovského, F. M. Bartoše či Fr. Grause,²⁹² V. Novotného, R. Urbánka Z. Fialu či O. Králíka.²⁹³

²⁸⁸ Bubeník, J.: Na okraj prokopské literatury z poslední doby, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIV*, Město Sázava, 2000, s. 16–17.

²⁸⁹ Žemlička, J.: *Čechy v době knížecí*, 2. opravené a doplněné vydání, Praha, NLN, 2007, s. 379.

²⁹⁰ Kadlec, J.: *Přehled českých církevních dějin I*, Praha, ZVON, české katolické nakladatelství, 1991, 335 stran.

²⁹¹ Jan, L.: Stará Morava mezi Východem a Západem, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 259.

²⁹² Kopal, P.: Sázavský klášter jako středisko tzv. slovanské liturgie, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 142.

Námitkami bývá, že mimo Sázavský klášter není znám žádný jiný klášter nebo církevní ústav v 11. století, kde by se pěstovala staroslověnská literatura, že v Čechách nebyla možnost a podmínky vzdělat budoucí kněze ve slovanském písmu, protože Čechy patřily pod latinské oblasti – nejprve pod Řezno, později pod Mohuč. Hlasy pro kontinuitu přicházejí s tím, „že se i jinde – např. v raně středověkém Charvátsku nedostávalo zpráv o csl. písemnictví a zdánlivě ani faktických podmínek pro jeho vzdělávání, a přece bez tohoto „ponorného“ proudu že by byl další vývoj a rozkvět csl. literatury na charvátské půdě nevysvětlitelný; a že pro Čechy se zdá pravděpodobnější předpoklad nepřerušeno přežívání stsl. vzdělanosti jako volky nevolky trpěného a z minulosti dále pokračujícího statu quo než jeho nového zavedení [...] v době těsně před církevním schizmatem.“²⁹⁴ Radoslav Večerka na základě jazykových jevů doložil, že česká staroslověnština vycházela z velkomoravské staroslověnštiny.²⁹⁵ To podporuje i podoba písma, v *Kyjevských listech* je protáhlé a *Pražské zlomky* navazují přímo na odkaz tohoto písma, nikoliv na písmo bulharsko-makedonské, jehož tvary byly okrouhlé, ani na charvátské, které bylo hranatější. Návaznost českého slovanského písemnictví na velkomoravské podporují i snahy o syntézu východního a západního proudu křesťanství.²⁹⁶ Večerka církevněslovanské památky, které jsou spjaty s českým prostředím, kladl do tří skupin – 1. „památky patřící svým rukopisným podáním k českému typu staroslověnštiny,“²⁹⁷ kam kladl *Kyjevské listy*, *Pražské zlomky*, *Vídeňské a Pražské zlomky*, 2. „památky pocházející svým zněním (jako literární texty) z Čech X. a XI. stol,“²⁹⁸ které jsou však dochované v pozdějších církevněslovanských textech jiného typu, mezi něž Večerka řadí „obě legendy o sv. Václavovi, životy svatých Víta a Benedikta, *kánon ke cti sv. Václava*, *officia ke cti Cyrila* a *Metoděje* (celkem v trojím odlišném znění rukopisů ljubljanského, novljanského a vídeňského), *officium sv. Víta* (v mladším charvátském zlomku), apokryfní *evangelium Nikodémovo* a *modlitby proti d'áblu* a *k sv. Trojici*,“²⁹⁹ píseň *Hospodine, pomiluj ny* a penitenciál *Někatoraja zapověď* nebo nejsou dochované vůbec a jsou předpokládáné, kam patří prokopská a ludmilská staroslověnská legenda, 3. „památky vzniklé jinde

²⁹³ Večerka, R.: K staroslověnštině typu českého, bulharského, ruského a charvátského, in R. Večerka: *Počátky slovanského spisovného jazyka*, Praha, Filozofická fakulta UK, 1999, s. 58–59.

²⁹⁴ Večerka, R.: K staroslověnštině typu českého, bulharského, ruského a charvátského, in Večerka, R.: *Počátky slovanského spisovného jazyka*, Praha, Filozofická fakulta UK, 1999, s. 58–59.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 62–68.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 71–72.

²⁹⁷ Večerka, R.: Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách, in *Slavia*, 39, 1967, 2, s. 231.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 231.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 233.

a v přemyslovských Čechách patrně známé a užívané.³⁰⁰ Sem by snad patřily z velkomoravského písemnictví *Život Konstantinův* a *Život Metodějův*, Klimentova *Pochvala Cyrilovi*, modlitby pohřební, modlitby k postřizínám, *Nomokánon*, *Zakon sudnyj ljudem* nebo *kánon ke cti Dimitrije Soluňského*, z ruského písemnictví cyrilská část *Remešského evangeliáře*.³⁰¹

Chaloupecký píše, že se Dobrovský domníval, že v Čechách slovanská bohoslužba neexistovala, než se dostal k prokopské legendě.³⁰² Slovanství Sázavského kláštera nevzniklo jistě samo od sebe, zřejmě, na základě bádání slavistů, navazovalo na starší kořeny – raně přemyslovské Čechy navazovaly na velkomoravskou tradici, „například václavský kánon na cyrilometodějský *kánon ke cti sv. Demetria*,“³⁰³ i slovanskou liturgií, která zde později koexistovala s latinskou. To nám může dokládat mimo jiné i *Někatoraja zapověď*, církevněslovanský penitenciál z 11. století, příručka pro kněze udělujícího svátost smíření obsahující seznam hříchů a pokání, které se za ně dávalo, který reaguje i na místní zvláštnosti.

Podle Františka Dvorníka Sázavský klášter zřejmě nebyl jediným místem na území dnešní České republiky, kde v klášteře znali slovanské písmo či užívali slovanský jazyk – sv. Vojtěchovi je připisováno autorství dvou slovanských hymnů *Hospodine, pomiluj ny* a *Bogurodzica*, do okruhu břevnovského kláštera, případně i jinam, staroslověnský překlad *pravidel sv. Bonifáce* a překlad *života sv. Štěpána*, dochované na Rusi. Slovanské písmo se vyskytovalo i v klášteře v Ostrově u Davle, v jednom latinském rukopise se nalézají staroslověnské glosy. Domnívá se, že v Rajhradě též vznikaly staroslověnské památky, neboť klášter založil právě Břetislav I. Připouští, že v Čechách zřejmě z misijních důvodů existovaly dva liturgické jazyky.³⁰⁴ Sommer je podobného názoru, usuzuje na existenci laického slovanského kněžstva v Čechách a poukazuje též na znalost slovanského písma i v jiných kláštorech než na Sázavě, což dokládají cyrilské glosy v *Martyrologiu Adonis*, které původně bývalo v klášteře na Břevnově, z něhož se dostalo do Rajhradu.³⁰⁵

Dušan Třeštík na základě filiace, kterou si vytvořil, tvrdí, že *I. staroslověnská legenda o sv. Václavovi* vycházela z nedochované latinské předlohy a „v podstatě mohla být sepsána

³⁰⁰ Večerka, R.: Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách, in *Slavia*, 39, 1967, 2, s. 231.

³⁰¹ Tamtéž, s. 236.

³⁰² Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 16.

³⁰³ Konzal, V.: Církevněslovanská literatura – slepá ulička na prahu české kultury? in. Jiroušková, L. (ed.), *Speculum medii aevi*, Praha, Koniasch Latin Press, 1998, s. 154.

³⁰⁴ Dvorník, F.: Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřesťanění Ruska, in sine, *Se znamením kříže*, Řím, Křesťanská Akademie, 1967, s. 80.

³⁰⁵ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 99.

kdykoliv před koncem slovanské Sázavy,³⁰⁶ což však v současné době není obecně přijímáno. Její první redakce v tomto klášteře byla zřejmě dle něj přepracována a v tom znění se pak dostala na Rus. Původní redakci nakonec klade do 10. století a považuje ji za ojedinělý zjev tohoto století, Třeštík na jejím základě nepředpokládá bohoslužby sloužené ve slovanském jazyce ani více lidí hovořících staroslověnsky.

Na druhou stranu Dušan Třeštík v podstatě neguje kontinuitu Sázavského kláštera s předchozí tradicí. *II. staroslověnskou legendu o sv. Václavovi*, která je překladem latinské *Gumpoldovy legendy*, klade před rok 1500, neboť v tu dobu ji již znali na Rusi – zde byla citována metropolitou Ilariem v jeho *Slovu o zakone i blagodati*, které bylo prosloveno před knížetem Jaroslavem Moudrým někdy v letech 1037–1050.³⁰⁷ F. V. Mareš ji kladl do doby krátce po roce 1000 a Josef Pekař na konec 10. století.³⁰⁸

O *Kyjevských listech* se Třeštík domnívá, že by mohly být kladeny stejně dobře do Čech 10. století i jiné doby, jako na Moravu 9. století nebo do oblasti jižních Slovanů. Navíc zpochybňuje tradiční Vojtěchovo autorství písně *Hospodine, pomiluj ny* a říká, že by bylo možno ji klást až do období Sázavského kláštera.³⁰⁹

Oproti historikům zastupovaným např. Dušanem Třeštíkem jsou slavisté pro kontinuitu hlaholice v Čechách od existence Velké Moravy, k tomuto názoru bych se připojil, neboť klášter na Břevnově měl též misijní funkci pro východní slovanské oblasti. Kontinuitu podporují existencí staroslověnské legendy o sv. Václavovi i existencí *Pražských zlomků*, reprezentujících církevněslovanskou liturgii. Sommer ve své monografii o sv. Prokopovi zastává též pozici kontinuity slovanského jazyka v církevních památkách i v liturgii, i když zde se domnívá, že šlo o záležitost okrajovou.³¹⁰ Také do Sázavského kláštera klade *kánon ke cti sv. Václava*, který se dochoval v ruském rukopise z let 1095–1096.

V historických pramenech nejsou zachyceny zprávy o kontaktech Sázavského kláštera s oblastí Rusi, víme však, že roku 1095 byly ostatky sv. Gleba a jeho druha uloženy do oltáře, který byl vysvěcen jako pátý v pořadí toho roku, v sázavském kostele vystavěném opatem Božetěchem. Je možné, že Glebovým druhem je zde myšlen jeho bratr sv. Boris, s nímž bývá společně uváděn, anebo snad Jiří, Borisův sluha, který byl zabit se svým pánem a jehož smrt

³⁰⁶ Třeštík, D.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 194.

³⁰⁷ Třeštík, D.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 191.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 191.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 192.

³¹⁰ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 98.

je v legendě o sv. Borisi a Glebovi popisována. Další informace o tom, zda kontakt s tímto územím existoval, nám dávají prameny literární. Je možné, že Sázava měla zajištěn kontakt s oblastí Rusi přes Visegrad, kde v klášteře sázavští mniši pobývali za nuceného exilu za vlády knížete Spytihněva II. a odkud také tyto zmíněné ostatky získali.³¹¹ Lze ale též přemýšlet s V. Huňáčkem nad tím, že o sázavsko-ruské vztahy měla zásluhu druhá manželka Vratislava II. Svatava, vnučka sv. Vladimíra I. Kyjevského a neteř mučedníků sv. Borise a Gleba, s nímž se oženil roku 1062 po smrti své první ženy Adléty, vnučky Jaroslava Moudrého.³¹² Uložení jejich ostatků právě k jiným, které se v daném oltáři nacházejí, zřejmě nebylo nahodilé. Šlo většinou o světce, jimž byly místem narození či úmrtí Uhry nebo slovanské oblasti včetně Polska a Rusi. Nejsou mezi nimi čeští ani bulharští světci, ani světci, které by choval v úctě Východ a Západ nikoliv. Z tohoto vyplývá, že klášter na Sázavě byl otevřený kontaktům se slovanskou oblastí, ale liturgicky směřoval k Římu.³¹³

Na Sázavě byly podle slavistů, např. Emilie Bláhové, sepsány *Pražské zlomky*, 2 listy ze dvou kodexů, které „byly užity na předešlé vazby latinského apoštoláře z 11. století, který se uchoval v Kapitulní knihovně sv. Víta.“³¹⁴ Objevil jej tam K. Höfler roku 1855 a roku 1857 je vydal spolu s P. J. Šafaříkem. Tyto kodexy, jejichž zlomky se dochovaly, byly psány hlaholicí na pergamenu. Jeden z nich je palimpsest, jehož původní text nebyl zatím přečten. Šlo o bohoslužebné knihy východního obřadu, z nichž se na prvním listě nacházejí „modlitby zvané světilny – exposteilaria na některé velké svátky,“³¹⁵ přičemž v tomto pořadí nebyly dochovány v žádném slovanském rukopise, a na druhém listě část velkopátečních obřadů. Kalendář v těchto zlomcích nebyl byzantský, ani římský.³¹⁶ To, že obě části *Pražských zlomků* byly napsány v Čechách, podporují české hláskoslovné a tvaroslovné jevy, které dílo kladou do doby od 11. století – zánik nosovek, zachování hláskové skupiny dl: modlitvami místo molitvami; zánik -l- ve slovech typu zemja, přestavenije; změna a v e po měkkých souhláskách, která připomínají staročeskou přehlásku a v ě: např. 2. pád čelenije místo

³¹¹ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 219.

³¹² Huňáček, V.: Sázava v širších vztazích a souvislostech, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 191–193.

³¹³ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 219.

³¹⁴ Tamtéž, s. 224.

³¹⁵ Tamtéž, s. 224.

³¹⁶ Reichertová, K.: Slované ve střední Evropě, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, 1994, s. 30.

původního cílení; změna št na šč: na sudišči místo na sudišti;³¹⁷ дрѣвѣмъ místo дрѣвомѣ. Druhý list je přibližně o 50 let mladší než první. Emilie Bláhová se domnívá, že *Pražské zlomky* byly napsány právě na Sázavě, tudíž již v době sepsání toho staršího, před rokem 1055, se podle ní v klášteře sloužil východní rítus. Je možné, že *Pražské zlomky* mají velkomoravský nebo bulharský původ a později se dostaly na Kyjevskou Rus, byly snad opsány z ruské předlohy psané zřejmě cyrilicí. Bláhová proto dochází k tomu, že na Sázavě před rokem 1055 dovedli číst cyrilicí a převádět ji na hlaholici s českou ortografií.³¹⁸ Oproti tomu Jaroslav Kadlec věří, že na Sázavě se přiklonili k novému ritu až po návratu mnichů z basilánského kláštera ve Visegradu.³¹⁹ Sommer uvádí jako možnost jejich vzniku jiné místo než Sázavu, protože pokud byly Höflerem nalezeny „roku 1855 v originální vazbě rukopisu vzniklého do roku 1085, nemohly být jako cenný vazačský materiál použity až po zrušení sázavského slovanského konventu.“³²⁰ Domnívá se, že se tento rukopis dostal do Svatovítské knihovny jako doklad formace soudobé liturgie.³²¹

Do Sázavy bývá kladena první část *Remešského evangeliáře*, která je psaná cyrilicí a bývá datována do 11. století. Jedná se o 16 folií evangeliáře východního obřadu. Tento cyrilský rukopis bývá označován za jihoruský rukopis 11. století. Zřejmě se na českém území dostal do vlastnictví Sázavského kláštera, kde byl opsán, a jeho držba snad probíhala i poté, kdy klášter byl již latinský. Je však také možné, že jej Karel IV. získal od srbského cara Štěpána Dušana, tudíž by mohl být srbského původu a musel by se datovat do doby pozdější.³²² Tato cyrilská část byla později svázána do konvolutu s knihou, která obsahovala epištolní a evangelní lekce na svátky a byla opsána v Emauzském klášteře. Z přípisu z roku 1395, který je staročeský, byť psaný hlaholicí, zjistíme, že se koncem 14. století domnívali, že autorem cyrilské části, kterou jim daroval Karel IV., byl sv. Prokop. Na základě některých foneticko-ortografických prvků je možno cyrilskou část neřadit mezi ruské texty, proto se uvažovalo o jejím původu srbském nebo českém – má pouze měkký jer a nemá prejotaci. Na český usuzovali např. K. Horálek a J. Vrana. Dle Horálka byl autorem opisu

³¹⁷ Bláhová, E.: Staroslověnská literární činnost Sázavského kláštera in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 104–105.

³¹⁸ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.): *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 224.

³¹⁹ Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozmeněné vydání, Praha, Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 64 a 76.

³²⁰ Sommer, P.: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, s. 98–99.

³²¹ Tamtéž, s. 99.

³²² Hauptová, Z.: Církevně slovanské písemnictví v přemyslovských Čechách, in Moldanová, D. (ed.), *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta UJEP v Ústí n. L., 1998, s. 22–23.

jihoslovanské předlohy Rus žijící v Čechách, podle Vrany jím byl opět Rus pobývajícím v Sázavském klášteře a opis pořídil z ruské předlohy.³²³ Nyní je evangeliář, poté co se dostal i do Konstantinopole, uložen v Remeši, kde na něj dříve skládali přísahu francouzští králové.

Sázavský klášter se stal prvním místem, kde znali na území českého knížectví cyrilici, jejíž znalost tam přišla z Kyjevské Rusi, s níž byl Sázavský klášter ve styku, nebo z některého uherského kláštera. Bláhová soudí, že sázavští mniši znali cyrilici již od založení kláštera a po pobytu ve Visegradě si ji jen zdokonalili. Pokud se na Sázavě vyskytovali ruští mniši, mohli tam být posláni z Visegradu, ač jejich mateřské kláštery se nacházely na Rusi nebo na jiném místě v Uhrách.³²⁴ Doba užívání cyrilice v Čechách pak končí tzv. levinským nápisem z konce 13. století. Na původním raně gotickém svorníku kostela sv. Kříže kolem reliéfu šelmy-lva se tam nacházejí písmena, která znamenají Ježíš Kristus vítěz. F. V. Mareš tento nápis spojoval „s veršem z Apokalypsy 5,5, v němž je doloženo spojení vicit leo de tribu Iuda, přičemž perikopa s tímto veršem se čte na svátek Povýšení sv. Kříže.“³²⁵

Mnohé církevní slovanské památky českého původu se dostaly na Rus, kde se jejich rukopisy dochovaly. Emilie Bláhová do Sázavského kláštera klade vznik slovanského překladu latinského *Života sv. Benedikta*, jenž je součástí druhé knihy *Dialogů* sv. Řehoře a je dochován v jediném srbském rukopise.³²⁶ Tato slovanská verze je oproti své latinské předloze kratší a některými lexikálními prostředky ukazuje na vznik na území Čech – *velikъ дьнь* (velikonoce), *всѣmogyi* (všemohoucí), *uslѣdovati* (pronásledovat), *varovati se* (dávat pozor), *providěti* (předem vidět) z latinského *providere*, *strěcha* (střecha), *povodънь* (povodeň), *poročiti* (poručit). Z jeho skladby ani ze slovní zásoby není možno vysledovat vliv latiny, ve slovní zásobě by některé výrazy mohly napovídat pro bulharské prostředí – např. *pustiti* mající význam poslat.³²⁷

Na Sázavě zřejmě vznikla slovanská ludmilská legenda, která však není dochována na Rusi, tam se nachází pouze krátká proložní legenda.³²⁸

Do Sázavského kláštera se klade i *Modlitba ke sv. Trojici*, která je psána jednoduchou staroslověňštinou a nelze ji přesněji lokalizovat. Bláhová říká, že *Modlitba ke sv. Trojici*

³²³ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 225.

³²⁴ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 226.

³²⁵ Tamtéž, s. 226.

³²⁶ Bláhová, E.: Staroslověňská literární činnost Sázavského kláštera, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověňské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 106.

³²⁷ Tamtéž, s. 107.

³²⁸ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 229.

nemohla vzniknout dříve než na přelomu 80. a 90. let 11. století, protože mezi zmíněnými světcí jsou zde též severští sv. Knut Dánský, Benedikt a Alban, kteří byli usmrceni v r. 1086,³²⁹ a sv. Olaf, zemřelý v r. 1030. Jmenuje se zde řada světců uctívaných východní i západní církví (Jan Křtitel, Štěpán, Jiří, soluňský patron Dimitrij). Ze světců výrazně západních je uvedeno množství papežů, přičemž je užito západní podoby *papež* – Kliment, Silvestr, Lev, Štěpán. Mezi biskupy je uveden Martin z Toursu, mezi mučedníky Alban, dále jsou zmíněni benediktini Magnus a Botulf. Z českých světců je jmenován sv. Vojtěch. Jeho jméno svědčí o neruském původu této modlitby, protože na Rusi nebyl Vojtěch nikdy uctíván jako světec a tato modlitba je jedinou literární památkou na Rusi, v níž je Vojtěch zmiňován. Mezi mučedníky jsou jmenováni Vít, Václav, prvomučedníci Boris a Gleb, kteří byli zavražděni svým bratrem Svjatopolkem a jejichž ostatky byly roku 1095 uloženy biskupem Kosmou v sázavském Božetěchově kostele. Mezi mnichy a poustevníky je uváděn Cyril s Metodějem a také sv. Benedikt z Nursie. Mezi mučedníky je uveden ještě jeden Benedikt, zařazený mezi tři perské mučedníky Manuela, Sabelia a Izmaela, jejichž svátek se slaví v jeden den. Pokud by šlo o Benedikta patřícího mezi Pět bratří působících v Polsku, kteří byli zabiti na počátku 11. století, zachycuje modlitba celou galerii světců uctívaných v Čechách koncem 11. století kromě sv. Ludmily a Prokopa.³³⁰ I Václav Ryneš klade tuto skladbu do sázavského prostředí.³³¹ G. Podskalský a F. Dvorník souhlasili s jejím českým původem, zatímco Lind s Lichačevou klade tuto modlitbu do poloviny 12. století a přisuzuje ji Kirillu Turovskému.³³² Václav Konzal však doložil jazykovým rozbořem český původ této skladby.³³³

Emilie Bláhová označuje jako možné dílo Sázavského kláštera i *Modlitbu na ochranu proti ďáblu*, která se dochovala v ruském sborníku modliteb v tzv. *Molitvenniku*

³²⁹ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 228.

³³⁰ Bláhová, E.: Staroslověnská literární činnost Sázavského kláštera, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 111–112.

³³¹ Ryneš, V.: Ochránci pražského kostela a české země, in ed. J. Kadlec, *Tisíc let pražského biskupství*, Praha, Česká katolická charita, 1973, s. 85.

³³² Hauptová, Z.: Církevně slovanské písemnictví v přemyslovských Čechách, in Moldanová, D. (ed.), *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta UJEP v Ústí n. L., 1998, s. 37. Konzal, V.: Otazníky kolem církevněslovanské Modlitby k sv. Trojici a českých vlivů na literaturu Kyjevské Rusi, in *Slavia*, 60, 1991, 3, s. 233.

³³³ Konzal, V.: Otazníky kolem církevněslovanské Modlitby k sv. Trojici a českých vlivů na literaturu Kyjevské Rusi, in *Slavia*, 60, 1991, 3, s. 232–247.

*Jaroslavském*³³⁴ z 2. poloviny 13. století, v němž se nachází ještě osm modliteb, „které by také mohly být západního, českého původu.“³³⁵

Do Sázavy se klade také *II. staroslověnská legenda o sv. Václavovi* vzniklá koncem 11. století, která byla překladem latinské *Gumpoldovy legendy*, čerpala i z jiných pramenů, např. legendy *Crescente fide*. Dochovala se pouze ve dvou rukopisech pocházejících z 15. a 16. století.³³⁶ Tato legenda obsahuje bohemismy, které jsou známy i z jiných literárních památek (*zakonьnikъ* z Kyjevských listů, *kněžije* z *I. staroslověnské legendy o sv. Václavu*), a jiné, které se vyskytují toliko v *Besédách sv. Řehoře Velikého* (*сQсѣдъ* místo *civis*, *zakonъ* místo *cultus*) a ještě některé, které lze nalézt jen v této památce (např. *kněžьstvije*, *сѣšťьнъ*). Skladba této legendy, podobně jako Řehořových homilií, se blíží skladbě latinské. V této se nacházejí některá slova neobjevující se ve slovanském jazyce Velké Moravy, ale v bulharských památkách, které se šířily do slovanských oblastí od první čtvrtiny 10. století. Překladatel zřejmě při volbě slov vycházel i ze své čtenářské zkušenosti se všeobecně vzdělávacími spisy, nacházejí se zde výrazy, které jsou užity Janem Exarchou v jeho dílech *Šestodněv* a *Bogoslovie*, překladech řeckých patres. Také na základě inspirace tímto autorem užíval sázavský spisovatel hendiadys (např. „*saeva – ljutaja i zblaja*, *percussiones – rany i jazvy*“).³³⁷

Na Sázavě též vznikl slovanský překlad *Besěd sv. Řehoře Velikého*, který se stal nejrozsáhlejší památkou dochovanou z tvorby kláštera. Je to 40 homilií na evangelia s morálním poučením a napomenutím. Morální naučení je zde ilustrováno i příběhy. Jejich nejstarší opis pochází ze 13. století a tvoří ho 328 folií. Vznikly v podobné době jako *II. staroslověnská svatováclavská legenda*, podobně i zde se nacházejí slova, která používal zmíněný Jan Exarcha. *Besědy* jsou dochovány ve 12 rukopisech.³³⁸

Do slovanského písemnictví v Čechách patří i penitenciál *Někatoraja zapověď* nebo *Svjatych apostol pravila*, který byl znám na Rusi v Novgorodu, kde byl benediktinský klášter, již ve 12. století, ale dochoval se v rukopise ze 14.–15. století. Ten byl určený pro laické kněze, a proto dle Bláhové zřejmě nemá původ na Sázavě, ale v okruhu laických kněží.³³⁹

³³⁴ Hauptová, Z.: Církevně slovanské písemnictví v přemyslovských Čechách, in Moldanová, D. (ed.), *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta UJEP v Ústí n. L., 1998, s. 36.

³³⁵ Bláhová, E.: Staroslověnská literární činnost Sázavského kláštera in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 111.

³³⁶ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 228–229.

³³⁷ Tamtéž, s. 229.

³³⁸ Tamtéž, s. 228.

³³⁹ Tamtéž, s. 230.

Na základě údaje prologu ad lectores legendy *Vita maior*, který měla již *Vita minor*, kde legendista říká, že vycházel ze slovanské předlohy, se většinou předpokládá, že nejstarší prokopskou legendou byl nedochovaný slovanský život sv. Prokopa, který byl sepsán v Sázavském klášteře. Tak se domnívali například Pekař, Flajšhans, Novotný, Mareš, Králík, Chaloupecký, Ryba, Kadlec, Ryněš, Reichertová nebo Sommer. Jak se domnívá Chaloupecký, je možné, že původní slovanská legenda byla spolu s dalšími slovanskými knihami zničena.³⁴⁰ Oproti těmto zmíněným se vyslovují proti existenci slovanské legendy Karel Jelínek, František Dvorník nebo Antonín Kalous a Jan Stejskal, neboť se nedochoval žádný její text české, ruské ani chorvatské redakce.³⁴¹

³⁴⁰ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 34.

³⁴¹ Kalous, A. a Stejskal, J.: Několik poznámek k nové edici legend o svatém Prokopovi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 136.

19. Prokop – opat

Podle *Vita minor*, *Vita maior* i Mnicha sázavského oplýval ctnostmi, pokorou, láskou, byl tak vlídný a dobrotivý, že ho mniši více milovali, než se ho báli. Hromadně i jednotlivě jim dával spásná napomenutí a nepřestával jim dávat poučení okořeněná příklady z minulosti. Ačkoliv měl klášter všeho dostatek, přece se Prokop živil prací vlastními rukou, zmenšoval bídu chudých a ulehčoval všem zarmouceným ve starostech.

V opatské hodnosti se Prokop podle veršované legendy nadále bál Hospodina, dbal Božích přikázání i Benediktovy řehole. Byl naplněn milostí a nebyl zlostný. Dobře spravoval majetek, stejně tak dobře pečoval o bratry i čeleď. Vůči příchozím, poustevníkům a všem Božím kanovníkům byl štědrý, majetkem posloužil jak sirotkovi, tak chudé vdově. Když byl opatem, nikdo neměl nedostatku, všichni, kteří s ním přebývali, jej milovali. Díky svým dobrým skutkům jim udílel odpustky, choval se jako moudrý lékař, který sám jde příkladem. Nechtěl užívat ničeho cizího a až do své smrti byl spravedlivý. Neužíval ničeho, co patřilo klášteru, živil se a šatil se pouze tím, co získal vlastní prací, a ještě z toho štědře dával chudým. To má být podle veršované legendy příkladem pro cizince, obchodníky a lichváře, kteří rádi berou cizí.

Vita maior přidává, že Prokop se vyhýbal přízni lidí a zacpával si uši před lidskou chválou. Dával skvělý příklad svým současníkům i budoucím, když potlačoval příležitost k chválám.

Podle nařízení opata Prokopa byl ustálen zvyk, aby každý zasvěcený svátek po primě jeden z bratří sloužil mši laickému lidu a aby se včas vrátil do kláštera.

Jednoho dne jeden z komunity sloužil mši důstojně, ale honosil se tím, že zpíval vysokým hlasem a velmi pečlivě přednášel lekce, a dosáhl u lidu toho, že ho vynášeli chválou a říkali, že zpívá jako nějaký anděl. Když se o tom Prokop doslechl, byl smutný, že lidská pochvala tolik pokoušela jeho ješitnost, až ho obírala o odplatu. Prokop svolal bratry a rozhodl, že prohřešek toho bratra bude po modlitbě mnichů v konventu napraven pokáráním a trestem. Provinilého mnicha vinil a toto mu vytýkal: „Je nám líto, nejdražší bratře, že se o ovoce odměny za službu boží sám připravuješ dychtěním po lidské pochvale, ba i duši svou tak poškozuješ. Bylo totiž shledáno, že vzdoruješ a protivíš se nařízením božím, odvažuje se toho, co je od Pána zakázáno; zpíval jsi jako nějaký anděl a dopustil jsi se tím provinění nikterak lehkého z touhy po lidské pochvale. Budeš tedy ležeti natažen na zemi a snášet bičování pruty, aby Ti trpkost ran vyhnala ješitnou touhu po lidské pochvale, jako bys byl

nějakým andělem. Neboť nikdy neuniknou hříchu modlářství, kdož se snaží z bohoslužby vytěžit nedovolený prostředek k získání lidské pochvaly. Když se totiž v skrytu modlíme k Pánu našemu, zkoumateli srdcí, nikoli hlasů, sluší se, abychom mu přednášeli své prosby toliko oddaností srdce a odevzdaností mysli. Vždyť jen tak budeme moci naplniti onen příkaz: „Před tou, jež leží v lůnu tvém, ostříhej dveři úst svých!“³⁴²

Veršovaná legenda přebírá vyprávění z *Vita maior* a dodává, že se bratr chlubil se tak, že mnozí lidé o něm vyprávěli, že zpíval při mši jako nějaký anděl z nebes. Prokop mu dal jako trest osličí kázn.

Prokop v hodnosti opata v sobě spojuje v hodnosti opata loci communes pro charakteristiku svěťce (dobrota, nezištnost, milosrdenství, pokora, odpuštění křivd, život napodobením Krista)³⁴³ a vlastnosti ideálního opata podle druhé kapitoly Benediktovy řehole, klášterních pravidel: má mít na paměti, že je oslovován jako otec, že má spíše svými skutky než slovy dávat příklad a schopnější mnichy i poučovat, nemá dělat rozdíly ani milovat jednoho více nežli druhého, také zcela naplňoval řeholi, když říká: „Usvědčuj, zakazuj, povzbuzuj.“³⁴⁴ Podle ní má někdy hrozit, jindy užít laskavosti. Někdy má být přísný, jindy dobrotivý. Pokud někdo překračuje opatovo nařízení, je neukázněný, má s ním jednat přísněji, nařizuje se, aby káral a trestal nedbalé a nepřehlížel prohřešky těch, kteří se provinili, ale aby je vykořenil již v jejich zárodku. Tak světec učinil i v příběhu s pyšným mnichem, který zpíval jako anděl, v legendě *Vita maior* byl zbit. Trest, jímž byl potrestán, plně konvenuje s tím, co navrhovala samotná řehole, která pravila:

„Nepoctivé, tvrdohlavé či pyšné a neposlušné
je však třeba hned od začátku hříchu krotit ranami
nebo jiným tělesným trestem,
jak je psáno:
Pošetilý se neukázní pouhými slovy.
A dále: Bij svého syna metlou
a z podsvětí vysvobodíš jeho duši.“³⁴⁵

³⁴² Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in eds. A. Matějček a J. Šámal, *Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století*, 2. vydání, Praha, Sfinx, Bohumil Janda, 1940, s. 112.

³⁴³ Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 117.

³⁴⁴ Řehole Benediktova latinsky a česky, přel. A. Franecová, in ed. O. Koupil, *Regula Benedicti*, Praha, Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty v Praze – Břevnově, 1998, s. 19.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 21.

Když byl Prokop opatem, soudí historikové, že se za vlády knížete Břetislava účastnil roku 1039 také jeho tažení do Hnězdna, odkud tento kníže odvezl ostatky sv. Vojtěcha a svatých Pěti bratří. Také byl zřejmě roku 1045 přítomen pohřbu poustevníka Vintíře.³⁴⁶

³⁴⁶ Sommer, P.: Svatý Prokop a jeho kult ve středověku, in ed. P. Kubín, *Světcí a jejich kult ve středověku*, České Budějovice, Tomáš Halama, 2006, s. 261. Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, 141, 143–144. Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozmeněné vydání, Praha: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 60. Kubalík, J.: *Svatý Prokop*, Praha, Ústřední církevní nakladatelství, 1988, s. 9–10.

20. Zázraky

V současnosti je zázrak „definován jako nadpřirozená událost, rozumově nevysvětlitelná a odporující přírodním zákonům.“³⁴⁷ Zázraky, které se dějí, nastávají z Boží vůle, která je jejich příčinou, díky hluboké víře a modlitbám člověka. V legendě je motivací pro ně vroucí zbožná modlitba pozemšťana k Bohu nebo ke světci divotvůrci, skrze něhož je člověk u Boha vyslyšen často v místě posledního odpočínutí toho světce, nebo modlitba svaté osoby, kterou Bůh vyslyší, a poté jsou lidé zbaveni zlých duchů a je jim navraceno zdraví fyzické nebo duševní. Některé zázraky Bůh vykonal dle legend „z vlastní vůle“ pro zásluhy světce po jeho smrti – v době Prokopovy kanonizace byli nemocní uzdraveni, jindy to vypadá, jako by zázraky po smrti konal přímo světec, který je již členem církve vítězné (zázračná záchrana mnicha Fabiana). Zázraky nevysvětlitelné rozumem jsou svým způsobem narušením pozemského řádu, kauzality, i když historiografická díla by v nich hledala racionální příčiny.³⁴⁸ Pro člověka ve středověku byly však zázraky důležitou součástí jejich duchovního života, podle vykonaných zázraků uctívali světce, který měl být podle jejich chápání nutně divotvůrce. Oproti tomu z pohledu autority církve bylo nejdůležitější, že světec vedl zbožný život nebo skončil život mučednickou smrtí, což není Prokopův případ. Vzorem při konání světcových zázraků byly často novozákonní zázraky Krista, uzdravení z nemoci či vzkříšení, které se však objevuje v prokopské legendistice pouze v *Mladší české prozaické legendě*, nebo starozákonní motivy.

Mnohé zázraky ve středověku se vztahovaly k navrácení zdraví tělesného nebo duševního, protože v tehdejší době lidé věřili, že nemoc je trestem za jejich hříchy či vinu. Ať byli lidé nemocní fyzicky nebo psychicky, vždy z nich bylo „vymítáno“ působením světce zlo. Nemocný díky světci poznal, že není za svůj neduh odpovědný, protože jej způsobily síly zla, od nichž může být osvobozen. Mezi světcem, divotvůrcem, a chorým se vytvářel léčitelství vztah, v němž byl světec v nadřazené roli: žehnal nemocného, vkládal na něj ruce, čímž mu vracel naději na uzdravení, postižený se svěřoval do světcovy ochrany a podroboval se jeho autoritě. V prokopských legendách to je zřejmé u navrácení zraku ženě nebo při

³⁴⁷ Vauchez, A.: Zázrak, in *Encyklopedie středověku*, J. Le Goff a C. Schmitt (eds.), přel. L. Bosáková a kol., Praha, Vyšehrad, 2002, s. 877.

³⁴⁸ Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 48.

vymítání ďábla, který se proměnil v černého ptáka, z posedlého. Někteří lidé, kteří byli uzdraveni, mohli být chronicky nemocní, leckdy šlo psychosomatické nemoci.³⁴⁹

Zázraky, které Bůh učinil díky tomuto svatému muži Prokopovi, lze rozdělit na ty, které se odehrály za světcova života, a na posmrtné.

Prvním zmiňovaným zázrakem ve *Vita minor* je ten, jenž se udál Mennovi, je zachycen v mnoha prokopských legendách. *Vita minor* vypráví, že v době mezi Velikonocemi a letnicemi, kdy jsou slaveny podle římského obyčeje litanie s třídenním postem, toužil muž, který se jmenoval Menno, účastnit se prosebného procesí a přišel ke břehu řeky. Zatímco tam dlouho neviděl nikoho, kdo by ho převezl k poustevně svatého muže, a ani tam nekotvila loďka, zahájil svatý otec podle zvyku posvátný průvod. Tu uviděl Menno loďku na druhém břehu řeky, z hloubi srdce vzdychl a volal k Bohu, aby pro jeho modlitby učinil, aby loďka k němu připlula z druhé strany, aby si zasloužil účastnit se jeho modlitby a průvodu k chvále a slávě Boží. Jak to řekl, přijela k němu loďka i s tyčí, již byla připevněna. Poté co se přeplavil, se mohl účastnit vytoženého průvodu. Když to muž vypověděl popořádku svatému otci, ten mu odpověděl, aby si nemyslel, že se to Boží dobrota nečinila kvůli němu, nehodnému, ale kvůli Mennově víře, přičemž je zde zmíněno přirovnání víry k hořčičnému zrnku,³⁵⁰ které se vyskytuje i v jiných legendách. Dodal, že Boží moc ukázala tento zázrak, aby se upevnila Mennova stálost ve víře.

Tento zázrak chápou *Vita minor* i *Vita antiqua* jako centrální zázrak, opět je v něm zdůrazněna velikost víry, které bylo potřeba pro přeplavení řeky, peregrinatio – putování pro Krista je zde užito metaforicky.³⁵¹ *Vita antiqua* ale tuto událost časově nezařazuje a *Starší česká prozaická legenda* ji klade do rozmezí Velikonoc a Nanebevstoupení.

Veršovaná legenda se drží své předlohy, dle ní se zázrak stal v době, když Prokop chodil s křížem, tři dny se postil a zpíval podle římského obyčeje (a neuvádí, že to bylo mezi Velikonocemi a letnicemi). V té době jej chtěl spatřit jeden muž, který se jmenoval Menno a byl zdaleka. Velmi toužil po tom, aby s ním mohl chodit. Přišel k řece Sázavě a začal se ptát po převozníkovi, v jiných legendách se netáže, ale je konstatováno, že tam nebyl nikdo, kdo by ho převezl.

³⁴⁹ Vauchez, A.: Zázrak, in *Encyklopedie středověku*, J. Le Goff a C. Schmitt (eds.), přel. L. Bosáková a kol., Praha, Vyšehrad, 2002, s. 883.

³⁵⁰ Mt 17,20.

³⁵¹ Rychterová, P.: Koncepce mnišství v nejstarších prokopských legendách, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 147.

V *Liber depictus* je výjev, kde se Prokop modlí, aby se loďka přeplavila na druhý břeh řeky, kde se nachází muž, jenž se chce dostat ke sv. Prokopovi, ale přes vodu nemůže. Na dalším výjevu se sv. Prokop modlí, aby loďka přešla ke druhému břehu (tj. zpět ke klášteru), přičemž v tomto vyobrazení jsou jak muž, tak světec v prosebné pozici – na kolenou se sepjatýma rukama, klášter přitom vypadá, jako by byl ohrazen hradbou – klausurou. Na dalším výjevu Prokop přijímá přeplaveného – podává mu ruce, tento akt může být předstupněm „smlouvy“, která bude následovat – přeplavený vstupuje do kláštera.

Tento zázrak se udál v době, kdy se slavily Rogationes, třídní svátek od pondělí do středy po 6. neděli velikonoční (Vocem iucunditatis nebo Rogate). V tu dobu se na křesťanském Západě konala procesí k vyprošení úrody, která snad byla zavedena v polovině 5. století viennským biskupem Mamertem. Před procesím se nosily kříže, věřící se modlili litanie, čítávaly se počátky evangelií.³⁵²

Dalším zázrakem ve *Vita minor* je uzdravení posedlého. K Prokopovi byl přiveden člověk, který vydával veliké a zmatené zvuky a byl zmítán zuřivostí nečistého ducha tak, že ho sotva udrželi velmi silní muži. Přátelé ho spoutali, a když ho vedli k svatému otci, aby ho svými prosbami uzdravil, volal z něj démon: „Jaké bezpráví tobě činím, Prokope, a proč mne vyháníš?“³⁵³ A jak to říkal, krutě trápil toho člověka. Prokop tomu muži nakázal, aby se jako pokání postil, jednomu z bratří nařídil, aby se neustále za něj modlil a zaříkával jej. Sám se pro něho postil a modlil se. Když uplynul týden a samotný otec podle zvyku končil exorcismus, bylo vidět, že nečistý duch vyletěl z úst posedlého v podobě černého ptáčka a usadil nad střechou kostela. Když Prokop pokračoval v modlení, pták se zřítíl na zem a rozdělil se do čtyř částí. Od té doby již nad tím mužem po celý jeho život démon neměl vládu. Tento zázrak je zachycen i ve *Vita antiqua*, kde se však černý pták nerozčtvrtí, ale zmizí nad zemí.

Podobný postup exorcismu nachází Pavlína Rychterová ve *Vita Galli auctore Wetino* z 9. století, kde však je navíc démon ztotožněn s tím, který byl již dříve vyhnán z hory, a dále se mu přímo dostává odpovědi, že patří do pekla. V naší *Vita minor* se dialog Prokopa s démonem nevyskytuje.³⁵⁴

³⁵² Sommer, P.: Život v raně středověkých Čechách podle nejstarších prokopských legend, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník VIII*, 2001, s. 15.

³⁵³ Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 174.

³⁵⁴ Rychterová, P.: Koncepce mnišství v nejstarších prokopských legendách, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 150–151.

Ve *Vita minor* následuje zpráva o odchodu ďáblů z jeskyně. Byli odtamtud slyšet, jak volají a stěžují si, proč bydlí v té jeskyni člověk nespravedlivý, bezbožný, plný závisti. Říkali, že už jeho zlé činy nemohou vydržet. Rozhodli se s milobuzskými druhy odejít na pusté místo – Lobeč, kde je nebude vytrhovat z klidu ten zlořečený muž, který nestrpí, aby zde (v jeho jeskyni) nadále bydleli. Jejich odchod zachycuje i *Vita antiqua*. *Vita maior* tento odchod ďáblů posouvá do další roviny, Prokop v ní vystupuje aktivně, ozbrojil se znamením víry (tj. křížem), přistoupil k místu, odkud slyšel hlasy a vyhnal je s velkým hřmotem a křikem odtud, aby mu nebránili v běžných pobožnostech.

Zde v latinské legendě *Vita minor* ďáblové odcházejí téměř z vlastního rozhodnutí z jeskyně, poté co v ní žili spolu s Prokopem. Ten s nimi nesvádí boj, v čemž se podobá mnichům poutníkům – sv. Pirminovi, Kolumbanovi či Havlovi, kteří též s ďábly nebojují. Boj se nachází až ve *Vita maior*, ale jde o jejich vypuzení, ne zničení a nevypadá to, že by byl démony tak trápen jako sv. Antonín.³⁵⁵

Podobně je tento výhost ďáblů zachycen ve *Staročeské veršované legendě*, kde je zdůrazněno Prokopovo češství. Prokop uslyšel hlasy, jak čerti volají a spolu rozmlouvají:

„Český člověk nad námi jest,
o němž jsme dávno kladli lest,
chtiec jeho otsud vyhnati.
již se to nemůže státi,
nebo jsa závisti plný,
jmajě k nám nevěrné činy,
vše proti našemu sboru
obsědl zde nad námi horu.

Nuže, Prokope, věz to, breč,
pro tě musíme jíti přeč.“³⁵⁶ Sv. Prokop se požehnal, oblékl posvátné roucho, vzal do ruky bičik a nevybíravě jim přikázal:

„Vy siemě proklaté,
vy jste hadového roda,
jěščerčieho k tomu ploda,
Boží mocí kazují ven; některde na púšči jděte

³⁵⁵ Rychterová, P.: Koncepce mnišství v nejstarších prokopských legendách, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 149

³⁵⁶ Legenda o svatém Prokopu, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 51–52.

a nikomému neškodíte!³⁵⁷ Sebrali celou svou obec i milobuzské tovaryšstvo a odešli na horu zvanou Lobeč.

Vita minor říká, že k Prokopovi přicházelo mnoho lidí ze sousedních vesnic a dosahovali na něm pomoc. Nadále k Prokopovi přicházeli lidé, které uzdravoval z jejich nemocí. Sám však následoval pokory Kristovy a nabádal je, aby se zpráva o tom neroznesla za jeho života. Přišla k němu také jedna slepá žena. Prokop se pomodlil se k Bohu, a když poznamenával oči znamením sv. kříže, ihned znovu získala zrak. I tento zázrak je uveden ve *Vita antiqua*.

Stejný zázrak zachycuje *Staročeská veršovaná legenda*, která dodává, že Prokop užívá týchž slov jako Kristus, když slepci navracel zrak:

„Pomož Bože zraku mému,

jakos pomohl onomu slepému!³⁵⁸ Jak to řekl, žena uviděla a byla zdravá až do své smrti. Tento zázrak obsahuje i *Liber depictus* – na vyobrazení světec drží v jedné ruce hůl, opatskou berlu, a druhou jí žehná. Podle historiků slepota, z níž byli středověcí lidé zázračně vyléčeni, byla často způsobena při letních pracích na poli a jako její příčinu uvádějí např. zánět rohovky.³⁵⁹

Vita maior obsahuje tytéž zázraky před světcovou smrtí a navíc dodává, že mnozí nemocní, slepí, chromí, němí, posedlí démony a zajatci byli skrze Boží pomoc a Prokopovy modlitby osvobozeni a navráceni k původním činnostem.

Následující zázraky zachycené ve *Vita minor* byly do textu vloženy až za navrácení vyhnaných mnichů na zpět na Sázavu a udály se po smrti sv. Prokopa.

Jedním z nich je zázrak se zamrzlou řekou Sázavou v létě, který se dle Chaloupeckého udál již za vlády Břetislava I.,³⁶⁰ jeho tvrzení však ze samotné legendy nevychází. Petr Sommer děj tohoto zázraku klade správně do období vlády Vratislava II., který byl příznivcem kláštera a dokonce se postavil za opata Božetěcha, snad se zázrak stal v době, kdy byl opatem.³⁶¹ Labeša, družiník zmíněného knížete, byl u svého pána pomluven. Chtěl se

³⁵⁷ Legenda o svatém Prokopu, in eds. J. Hrabák a J. Vážný, *Dvě legendy z doby Karlovy*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 52.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 53.

³⁵⁹ Vauchez, A.: Zázrak, in *Encyklopedie středověku*, J. Le Goff a C. Schmitt (eds.), přel. L. Bosáková a kol., Praha, Vyšehrad, 2002, s. 882.

³⁶⁰ Chaloupecký, V.: Historický rozbor, in eds. V. Chaloupecký a B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 72.

³⁶¹ Sommer, P.: Život v raně středověkých Čechách podle nejstarších prokopských legend, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník VIII*, 2001, s. 26–27.

vyhnout odsouzení veřejným rozsudkem, přicválal rychle k řece Sázavě. Báł se pronásledovatelů a kvůli rozvodněné řece se nemohl dostat k poustevně svatého muže. Volal k Bohu, aby mu pro zásluhy a modlitby sv. Prokopa přispěl na pomoc a pomohl mu z tísně, která ho obklopuje, aby ho a Prokopa až do smrti chválil. Toto se stalo v létě. Pojednou voda v řece zmrzla, a tak mohl přejít suchou nohou i s koněm řeku. Když se pak ohlédl, zpozoroval, že voda teče jako jindy. I v samotné legendě je toto přejítí řeky připodobňováno k přejítí Rudého moře, které se rozestoupilo, a Izraelité jej cestou z Egypta přešli suchou nohou. *Vita antiqua* přidává, že Labeša prchal před trestem smrti, a poté co byl zachráněn, vypověděl mnichům, co se mu přihodilo. V této pozdější latinské legendě už není zaznamenána zmíněná paralela.

Další skupinou zázraků jsou posmrtné zázraky. Zde pomíneme ty, které jsou spjaty s Prokopovým pohřbem, vyhnáním německého opata a kanonizační zázrak, o nichž bude učiněna zmínka na jiném místě. Tyto zázraky, které byly poprvé zachyceny ve *Vita minor*, se odehrály za doby, kdy byli opaty Vít a Jimram.

Žena jednoho úředníka trpěla těžkou nemocí. Zjevil se jí svatý otec a pověděl jí, ať pošle rychle k jeho synovci sázavskému opatu Vítovi a žádá, aby ji v její nemoci navštívil. Pokud nebude moci tak učinit kvůli vlastní chorobě, ať místo sebe pošle jeho syna Jimrama, který je bratrem v jeho klášteře, až tento dokončí modlitbu, drže ji za ruku, ihned získá důkaz uzdravení. To, co jí Prokop slíbil, se splnilo. Když Jimram místo opata Víta dokončil modlitbu navštívení a držel ruku nemocné, brzy se uzdravily všechny její údy. Tento zázrak se musel tudíž udát za života opata Víta, do roku 1078.

Další zázrak se věnuje ovčákovi, který ukradl svému hospodáři šaty. Když ho pak hospodář za několik dní našel v jeho oblečení, svlékl ho, zavolał sousedy, aby měl svědky. Dal mu provaz na krk a svázal mu za zády ruce, rozhodl se ho odvést před kouřimské soudce. Opat Vít, jak se o tom doslechl, vyslal posla, aby se přimluvil za viníka. Žalobce jeho prosby odmítl, že by ho stihl trest veřejné pomsty, kdyby propustil viníka bez projednání na soudě. Odvedl jej spoutaného do svého domu, zatížil jeho nohu těžkou kládou a dal ho přes noc hlídat, nazítří chtěl vyplnit svou vůli podněcován hněvem. Spoutaný začal neustále prosit o pomoc sv. Prokopa. O půlnoci, když jeho strážci usnuli, zjevil se mu v jasném světle muž velebných šedin, krásné tváře, v mnišském rouchu, s mitrou a berlou. Pověděl mu, že mu přišel pomoci, vždyť ho volal. Prokop se dotkl berlou klády a řekl: „Bud' vysvobozen z tohoto

dřeva a příště již nehřeš!³⁶² Kláda se rozlomila s takovou rychlostí, že střední část prorazila spodek dveří domu. Zachráněný pastýř pak chválil Boha a jeho strážcové byli poděšeni. Později se už nenašel nikdo, kdo by ho obvinil.

Soudci jsou legendistou užiti v plurálu v intencích správy 11. století, která byla zajišťována hradským systémem. V lokalitě Sázavského kláštera ji vykonávalo centrum u kostela sv. Jiří v Kouřimi. Zástupcem panovnické moci byl jeden člověk, ale legendista soudce rozšiřuje na další osoby – mohli jimi být villicus, arcikněz, sudí.³⁶³

Je zajímavé, že v tomto zázraku Prokop vystupuje s mitrou na hlavě – infulatus, což mohlo být ovlivněno dobou vzniku latinské *Vita minor*, neboť opatská mitra začala být užívána v Evropě až od 2. poloviny 11. století, po světcově smrti, a toto privilegium nosit mitru v knížecích Čechách získali kromě českých králů Vratislava a Vladislava jen vyšehradští kanovníci a tepelský opat, možná i opat břevnovský.³⁶⁴

Postavou dalšího zázraku je mnich Martin, který obýval svou poustevnu u Sázavského kláštera. Jednou v noci, když odešel na matutinum, předjitřní pobožnost, vypáčili zloději dveře jeho poustevny a ukradli mu všechnen nábytek. Po obřadu se mnich vrátil do poustevny a věci, které tam zanechal, nenalezl. Byl z toho smutný, truchlil a utekl se ke hrobu sv. Prokopa. Zde klekl na kolena a začal naříkat, že pokud mu nebude Prokopovou zásluhou navrácen nábytek, opustí v zoufalství klášter a nikdy se už v jiném neusadí a celý život prožije v beznaděži. Když se pak vracel k poustevně, jdou mu vstříc zloději vystrašení Božím zjevením a přivedení lítostí mu navracejí vše, co odcizili. Dokud tento muž žil, nepřestával chválit Boha, který vykonal taková dobrodiní skrze svého vyznavače. Z tohoto zázraku vyplývá, že středověcí lidé také světcům láli a vyhrožovali, pokud nesplní jejich přání, a těmito výhrůzkami chtěli dosáhnout své žádosti. Tak činil i sázavský mnich Martin, udával, že opustí klášter, pokud jeho zakladatel nezjedná nápravu, čímž by se provinil proti Benediktově řeholi, která předepisovala *stabilitas loci*. Sommer i Ryneš se shodují, že tento bratr Martin žil v klášteře již v době, kdy byl opatem Prokop, a domnívají se, že tento zázrak se stal vbrzku po světcově smrti.³⁶⁵

V dalším zázraku vystupují sestry, které též žily v Sázavském klášteře. Jednou jim zloději v noci ukradli všechny potřebné věci. Když na tuto událost naříkaly a mezi sebou si

³⁶² Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 185.

³⁶³ Sommer, Petr: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha, Vyšehrad, 2007, 344 s. 157.

³⁶⁴ Kubín, Petr: Kanonizace svatého Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006., s. 105.

³⁶⁵ Ryneš, V.: Několik poznámek k počátkům svatoprokopské úcty, in *Slavia*, 36, 1967, s. 272.

stěžovaly a žádaly o pomoc sv. Prokopa, zjevil se následující noci a slíbil jim, že za dva dny dostanou vše, co jim patří, zpět. Jak to řekl, zmizel. Brzy se jeho slova vyplnila – byl přiveden zloděj a věci jim byly navráceny. Na základě tohoto zázraku lze vyvodit, že určitou část kláštera obývaly i řádové sestry benediktinky.

V těchto dvou zázracích, které se staly k dobru sázavského bratra a sester, je doloženo, že světec se stará o to, co mu patří, o klášter, který založil, a brání ho jako své vlastnictví a zlodějům či nepřiznivcům kláštera nažene strach a donutí je k navrácení majetku. Podobným motivem je i vypuzení německého opata z kláštera. Kdo se zmocnil majetku Sázavského kláštera, dopustil se nespravedlnosti nejen na jeho současných obyvatelích, ale i na samotném světcu.³⁶⁶

Prokop se též zjevil ženě, která spala na Vyšehradě, a řekl jí, aby vstala, pospíšila si a řekla své přítelkyni, Gostově ženě, ať jde spěšně do kláštera, který nese název Sázava, a svěří se modlitbám jednoho z bratrů, kaje se za hříchy, které spáchala, jinak pokud tak neučiní, ji zavedou do záhuby.

Dále se žena nějakého Liburna zamilovala do mladíka, s nímž tajně utekla a odnesla s sebou mnohý manželův majetek, který ukradla. Manžel ji dopadl a potrestal mnoha ranami, dal jí nohu do klády a nechal ji hlídat. V noci dlouho vzdychala a oči se jí zaplavovaly slzami. Začala se dovolávat pomoci sv. Prokopa a slibovala, že už nechce takto hřešit, dokud se sv. Prokop neobjeví. Ten jí řekl, budiž osvobozena od klády, ale střež se, abys nezhřešila, jak slíbila, aby se ti nevedlo ještě hůře.

Legenda *Vita minor* vypráví před kanonizačním zázrakem ještě o jednom zázraku. Práví, že jedna žena, která byla trápěna po čtyři roky slepotou a téměř všechny údy jí vypovídaly službu, přišla do Sázavského kláštera. Zde dlouho dlela na modlitbách a postila se. Při bohoslužbě v kostele sv. Kříže o dni Narození Páně jí Bůh pro sv. Prokopa daroval zrak i zdraví končetin. Žena byla naplněna nepředstavitelnou radostí, jako by unikla smrti a volala: „Svatý Prokope, svatý Prokope!“³⁶⁷ Když se jí ostatní lidé ptali, co se stalo, říkala, že přišel svatý otec a poznamenal její oči znamením kříže a ihned nabyla zraku a tělesného zdraví. Pak všechen lid chválil Boha, který takto oslavil svého vyznavače. Tento zázrak se musel udát až po roce 1070, neboť toho roku byl kostel sv. Kříže vysvěcen, jak víme od Mnicha sázavského.

³⁶⁶ Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 107–108.

³⁶⁷ Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 188.

Prokop v těchto zázracích zaznamenaných ve *Vita minor*, které se udály po jeho smrti, dvakrát pomohl okradeným členům svého kláštera k navrácení jejich majetku, jednou zloději od trestu, cizoložnici a hříšné ženě, asi též cizoložnici, dvakrát nemocným ženám, k nim lze přidat ještě pomoc nespravedlivě obviněnému Labešovi.

Vita antiqua tyto zázraky po Prokopově smrti jednotlivě nerozepisuje, pouze zaznamenává jejich tematické okruhy, přičemž nepíše, kolikrát se který druh zázraku udál – navracel zrak, vyháněl démony, osvobozoval osoby zavřené do klády, jimž hrozilo nebezpečí smrti, zlodějům se zjevoval, aby vrátili to, co ukradli, daroval zdraví mnohým nemocným. Jiné zázraky se kladou již do období Prokopova života a díky mnichově zbožnosti a svatosti života je Bůh vykonal – jednalo se o přeplavení loďky k Mennovi, vymítání d'ábla z posedlého, vyhánění d'áblů z jeskyně a uzdravení nemocných, zvláště od očních vad.

Sv. Prokop má v zázracích, které se udály do jeho kanonizace, dvě tváře – jednak laskavou, pomáhající, jednak kárající či hrozící. Prokop, podobně jako správný světec pomáhá lidem, kteří byli poškozeni, nespravedlivě obviněni či jim bylo páčáno příkoří. Chová se tak, jak by se očekávalo od světce a zakladatele kláštera, jenž se stará o své duchovní syny – toho důkazem může být zázrak vyhnání německého opata, navrácení majetku bratru Martinovi a sestrám bydlícím v klášteře, ale i kanonizační zázrak, kdy přispěl na pomoc opatu Blažejovi.

Oproti tomu bychom nečekali, že světec bude nápomocen odsouzeným ve vězení. Ti ale Prokopa vzývali a jejich prosby byly vyslyšeny, Prokop jim byl ještě před svým svatořečením nápomocen, ale odsouzeným pohrozil, že pokud se nenapraví, že je stihne ještě horší trest. Taková Prokopova pomoc odkazuje na to, že ve středověku lidé věřili, že svatí mohou pomoci i hříšníkům.³⁶⁸ Není zde stavěn protiklad pravdy světce a nespravedlnosti světské moci, pravdivost světské moci o vině zločince není zpochybňována, nýbrž se jedná o „konflikt mezi krutým právem a smířlivým milosrdenstvím, vyvolaným jen nezemskou dobrotou světce.“³⁶⁹ Světec vysvobozuje viníka od trestu jen díky své lásce k lidem.³⁷⁰

Katalog těchto zázraků rozšiřuje legenda *Vita maior* o zázraky, které se po Prokopově kanonizaci pro jeho zásluhy udály u jeho hrobu a na jiných místech.

Některého roku ve slavný den, ve svátek Narození sv. Jana Křtitele (24. června), patrona kostela, se sešlo mnoho duchovních i lidu obou pohlaví. Když se shromáždění lidé

³⁶⁸Kubín, Petr: Kanonizace sv. Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha NLN, 2006, s. 105.

³⁶⁹Gurevič, A.: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár, Jinočany, H&H, 1996, s. 125.

³⁷⁰Tamtéž, s. 125.

připravili k procesí a vyšli z kláštera, viděli někteří věřící kráčet osobu duchovního stavu s berlou. Nepoznávali, kdo by tou osobou mohl být, věřili, že se průvodu účastní opat některého jiného kláštera. Když se vraceli do kostela a pečlivě se na něj podívali, viděli, že se dotýká holí nemocných. Když konvent vcházel do chóru, dveře se samy otevřely a zmizel, jak vstoupil. Když bylo po bohoslužbě, dva z nemocných byli uzdraveni.

Jiný rok opět na den zasvěcení kostela, když se četlo evangelium, se strhl hluk mezi nemocnými, kteří stáli nebo leželi. Všichni, kteří tam byli přítomni, se tomu podivili. Pak se jich ptali, odkud ten náhlý křik a hluk vnikl. Říkali, že u oltáře viděli bílý mrak a z něho vystupovat dva jasné muže procházející kostelem, kteří žehnali stojícím lidem a jich se dotýkali rukama a posluhující jim útechou uzdravení. V tu hodinu byli tři z nich, z nichž každý byl ovládnán jinou a dlouhodobou nemocí, uzdraveni, ostatní nabyli zdraví v jinou dobu, ale v témž kostele.

Jindy, v týž svátek 24. června, když se strážce kostela před nokturnami uložil ke spánku, aby si odpočinul, uviděl blaženého muže vystupovat z rakve a kráčet až k oltáři sv. Kříže, kde jakoby se chvíli modlil, uzřev slepce, začal ho žehnat a v tu chvíli opět nabyl zraku. Když se probudil, zjistil, že jeho vidění bylo pravdivé. Chválil Boha, vyzváněl na laudy a nazítří všem vyprávěl o tom, co se přihodilo. Tento zázrak navrácení zraku slepci v noci by mohl odkazovat na antickou tradici, kdy nemocní přespávali v chrámu za účelem uzdravení.³⁷¹

Jinou noc tento strážce kostela usnul velmi tvrdě a už minula hodina, kdy se zvoní nokturny, přistoupil k jeho lůžku Prokop, dotkl se ho berlou a vyplísnil ho, cože je tížen spánkem a neuhlídá si určenou hodinu. Přikázal mu, ať rychle vstane a svolá bratry. Na jeho zvolání vstal, podivil se, blahořečil Bohu a pospíšil zvonit na laudy a své vidění veřejně vyjevil.

Jednou přišel do zmíněného kostela v době postní otcovrah, jehož tělo bylo po obvodu břicha svázáno silným řetězem, který byl sotva vidět, když ho zarůstalo maso a tekla krev, přinášel mu smrtelnou bolest, když se mu zařezával do útrob. V neděli vešel do kostela zasvěceného sv. Petrovi, s ostatními lidmi se účastnil zbožně mše, když kněz zpíval evangelium, řetěz od něj odskočil a udeřil do podlahy kostela.

³⁷¹ Vauchez, A.: Zázrak, in *Encyklopedie středověku*, J. Le Goff a C. Schmitt (eds.), přel. L. Bosáková a kol., Praha, Vyšehrad, 2002, s. 880.

V dalším zázraku vystupuje sázavský mnich Fabian, který byl velmi poslušný, a cokoliv mu opat uložil, věrně a pokorně vykonal. Zatímco se bourala jedna zeď kostela, aby po opravě vypadala stejně jako ta druhá, byl u toho jen tento mnich a nevedl si dosti obezřetně. Strop, který držel velké množství kamenů, se najednou zřítíl a sám spadl s padajícími kameny pod ně. Srážka kamenů způsobila takový hluk, jako by to byl hrom. Ti, kteří stáli z druhé strany zdi, pochybovali o tom, že by byl na živu, a volali, aby dříve než vypustí ducha, byl vynesena z kostela. Na jejich křik se seběhli mniši, našli Fabiana ležet polomrtvého mezi kameny, vynesli ho ven a jako mrtvého ho položili na lůžko. Zanedlouho se zvonilo k večerním chválám. Na ten zvuk pohnul unavenými údy, pomalu nabíral sílu, otevřel oči, začal dýchat, a jako by se probudil z těžkého spánku, vstal a podívoval se, co se mu stalo, jako by neutrpěl žádné zranění, vzdal díky Bohu a pokračoval v započatém díle. Tento bratr dosvědčil, že mu v tu chvíli pomohl jakýsi muž důstojného stáří, který nad ním roztáhl svůj hábit a všechno kamení, které se řítilo, zachytil do svého klína, a díky tomu unikl nebezpečí smrti.

Vazal jednoho šlechtice byl ovládán démonem, protože nemohl ani stát, ani sedět, ani jít, ani nikterak odpočívat. Přišel ke zmiňovanému klášteru, vešel do kostela, roztáhl ruce jako pták křídla a šel pozpátku s velkým křikem, sem a zase tam se rozbíhal a klidu neměl. Mezitím nastal výroční den sv. Prokopa, tedy 4. července, a lid se sešel ke slavení bohoslužby. On také přistoupil k Prokopovu hrobu, aby se modlil, a ihned se uzdravil.

Protagonistou dalšího zázraku je dospívající, který odmítl jít s rodiči v neděli na mši. Místo toho si pospíšil za chlapeckými hrami. Když pak se vracel domů, zmocnil se ho ďábel a svázal ho, hodil do bažiny a snažil se ho uškrtit. Chlapec křičel, co mohl, a vzýval na pomoc Boha a svaté. Mezitím ho očekávali rodiče navracející se ze mše a nenacházeli ho. Poslali tedy jednoho chlapce, aby ho našel, ten běžel touž cestou, kterou ztracený chodíval, uslyšel ho volat, a zabočiv k močálu, uviděl ho plavat nad vodou. Užasl nad tím, běžel zpět a chlapcovým rodičům vyprávěl, co se stalo. Ti tam přišli, vytáhli syna polomrtvého a smyslů zbaveného, poté ho odvedli k hrobu sv. Prokopa, bez přestání se modlili a trápili své tělo posty a bděním. Osmý den dosáhl získání zdraví těla i mysli.

Těž jiný mladík spáchal jakýsi zločin a jedné noci při pití ztratil rozum. Ihned ho přivedli ke hrobu sv. Prokopa, kde byl za několik dnů, když pil z kalicha sv. Prokopa, uzdraven. Byl v podstatě vyléčen při téže činnosti, při níž se pomátl, až na to, že se nyní napil z posvátného předmětu.

Poslední zázrak, který zmiňuje *Vita maior*, vypráví o dívce, na niž útočil ďábel. Ta o tom rodiče nezpravila. Když jednou v noci ležela sama na lůžku, přišel ďábel, zmocnil se jí a vyhodil ji mimo dům. Ráno vešla matka, aby ji vzbudila a podivila se, protože ji nenašla. Pečlivě prohledala celé stavení, ale nikde se neukázala. Mezitím se vydali někteří k řece, aby načerpali vodu, a uviděli ji sedět blízko bažiny s otevřenýma očima, ani nic neviděla, ani nemluvila. Jak se to její matka doslechla, s poděšením přiběhla a dovedla ji domů a pak s ní pokračovala do nejbližšího kostela. Kněz jí nařídil třídní půst a po dlouhý čas tam zůstala v slzách na modlitbách. Matka se též doslechla o slavné pověsti sv. Prokopa a spěchala, aby s dcerou co nejrychleji přišla k jeho hrobu. Soustavnými modlitbami si vysloužila zdraví celé mysli celého těla.

Liber depictus přináší dva zázraky nezaznamenané středověkými legendami. K Prokopovi je přiváděn nemocný dobytek (zastoupený párem volů), aby ho uzdravil. Prokop v jedné ruce drží hůl, opatskou berlu, a druhou rukou mu žehná.

Na jiném výjevu ďábel Prokopovi zlomil kolo u vozu, dále se již ďábel točí pod vozem namísto zničeného kola, jak mu sv. Prokop přikázal, poté co byla vyslyšena jeho prosba, neboť na předchozím výjevu měl opět Prokop sepnuté ruce.

Většina zmíněných zázraků se udála v klášteře, dokonce do tohoto místa posledního odpočinku Prokopova za ním lidé putovali – Prokop napravoval nepravosti, liknavost, projevoval se jako léčitel nemocí, zvláště očních vad, velmi často vymítal ďábla.

Mnohé posmrtné zázraky uváděné ve *Vita maior* jsou spjaty se slavností zasvěcení kostela 24. červnem nebo svátkem sv. Prokopa, často se udály v konventním kostele nebo některé ještě konkrétněji u světceva hrobu, který symbolizuje jak pozemský život světce, přítomnost světce na zemi, tak jeho zrození do věčného života, jeho přítomnost na nebi.³⁷² I historikové uvádějí, že bylo časté putovat ke světcevu hrobu, kontaktu se světce poutníci dosahovali prostřednictvím jeho ostatků v relikviáři, kolem něhož chodili v prosebném procesí nebo si na něj dokonce lehali, aby nasáli sílu světce, virtus. Domnívají se, že na středověkého člověka působila celková atmosféra chrámu, jeho přítmí, rozžaté svíce, pověšené votivní dary či svědectví uzdravených lidí, a to v některých případech přispělo i k jejich uzdravení, pokud chorý zažil „duševní otřes.“³⁷³

³⁷² Boesch Gajano, S.: Svatost, in *Encyklopedie středověku*, J. Le Goff a C. Schmitt (eds.), přel. L. Bosáková a kol., Praha, Vyšehrad, 2002, s. 754–765.

³⁷³ Vauchez, A.: Zázrak, in *Encyklopedie středověku*, J. Le Goff a C. Schmitt (eds.), přel. L. Bosáková a kol., Praha, Vyšehrad, 2002, s. 883.

Jeden zázrak se stal díky napití se z Prokopova kalichu, který snad býval ztotožňován s tím, který Prokop užíval jako poustevník, když dle legendy *Vita maior* dal napít knížeti Oldřichovi, to dokládá skutečnost, že byly uctívány i věci denní potřeby světce. Tato relikvie je dodnes v sázavském kostele uchovávána. Z dřívějších zázraků se jeden stal v kostele sv. Kříže.

21. Světcova smrt

Mnich sázavský se shoduje v líčení skonu sv. Prokopa s nejstarší legendou *Vita minor* až na to, že nezmiňuje zázraky. Ve *Vita minor* se praví, že Prokop dva dny před svou smrtí předpověděl svůj skon podle zjevení Boží milosti. *Vita maior* uvádí, že se tato událost stala roku 1053 a podle veršované legendy to bylo roku 1054. Povolal k sobě svého synovce Víta a syna Jimrama a popořádku jim vyložil budoucnost kláštera. Zmiňuje, že po jeho smrti budou pomlouváni a pronásledováni a šest let stráví ve vyhnanství. Po smrti Břetislava nastoupí Spytihněv, za něhož budou pronásledováni, po něm se ujme vlády Vratislav, který je povolá zpět z vyhnanství. Již *Vita antiqua* přidává do Prokopovy předpovědi, že na jejich místo přijdou Němci, stejně činí i *Staročeská veršovaná legenda*, která dodává, že samotný Prokop pomůže svým mnichům (což se později projeví v legendách ve vyhánění německých mnichů).

Tím, že budoucnost kláštera vyjevuje právě těmto dvěma, svým příbuzným Vítu a Jimramovi, je předurčuje jako své budoucí nástupce ve funkci. Je možné, že Prokopovo vidění plnilo funkci závěti.³⁷⁴

Další den k němu podle *Vita minor* i *Starší české prozaické legendy* přistoupil sirotek, kterého u sebe již týden živil, a žádal ho, aby mohl odejít domů. Prokop neměl nic, čím by ho obdaroval, a tak ho poprosil, aby ještě den posečkal, že po jeho skonu v neděli mu dají jeho suknicí. *Vita antiqua* tuto osobu považuje za chudého člověka.

Staročeská veršovaná legenda sirotka nezaznamenává, leč malomocného, který přišel do kláštera v době, než sv. Prokop skonal. Sv. Prokop toho nemocného přijal a týden ho ošetřoval. Legenda uvádí, že malomocný, jemuž Prokop věnoval svou suknicí, se po jejím obléknutí zcela uzdravil – měl tělo bílé jako sníh. *Vita maior* též píše o uzdravení a specifikuje, že ten člověk trpěl epilepsií.

Další den (Mnich sázavský přidává, že to bylo na sklonku dne) po nešporách a kompletáři, když Prokop usedl na lože, zachvátila ho velká nevolnost. I když dýchal z posledních sil, nepřestával modlitbami bojovat s ďáblem. Zavolal k sobě bratry, které otcovským utěšováním posílil v jejich nářku, který nešlo utišit, a smutku. Také jim sdělil, kde si přeje uložit tělo (což se ve *Vita antiqua* nevyskytuje). *Vita antiqua* dodává, že před smrtí Prokop přijal svátost oltářní. Prokop zemřel 25. března 1053, jak se shodují legendy.

³⁷⁴ Wihoda, M.: Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. věku, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 239.

Vita minor, *Vita maior* i Mnich sázavský, říkají, že „odebral se z vlnobití tohoto světa k Pánu, z otroctví do kralování, z lopoty do odpočinku, ze smrti do života věčného.“³⁷⁵ Podle veršované legendy zemřel až roku 1055. Uložení jeho ostatků se zúčastnil pražský biskup Šebíř, který jeho tělo s poctou pohřbil v kostele Panny Marie, který Prokop sám založil. *Starší česká prozaická legenda* zmiňuje též Prokopův skon, ale stručněji, neudává konkrétní den, ale pouze rok 1053 a ani neříká, že Prokop udal místo svého pohřbení.

Podle *Staročeské veršované legendy* Prokop zemřel roku 1055 a byl pohřben českým biskupem Šebířem.

V den jeho pohřbu se stal zázrak – dle legend *Vita minor*, *Vita antiqua* i *Starší české prozaické legendy* slepec prosil, aby mu Prokop navrátil zrak alespoň po dobu jeho pohřbu. Jak to řekl, otevřely se mu oči a viděl do doby, než byly Prokopovy ostatky pohřbeny. *Staročeská veršovaná legenda* tvrdí, že tomu člověku nebyl dán zrak déle, neboť jeho obživou bylo žebrání a pracovat neuměl. Navíc dodává, že v době Prokopova pohřbu byla v chrámu libá vůně a všichni nemocní byli uzdraveni a zcela zbaveni nemocí.

Vita maior vidí tento zázrak jinak – slepec, který se jmenoval Palpo, prosil o navrácení zraku, v přítomnosti všech, kteří tam stáli, získal opět zrak.

Poslední tři výjevy v *Liber depictus* jsou spojeny se světcovou smrtí. Na prvním Prokop odešel ke Kristu, skončil, u jeho lože zde stojí tři mnišské postavy – jedna u hlavy postele, ostatní dvě z boku, jedna z nich drží kříž a druhá zapálenou svíci. Na dalším výjevu je nesen dvěma mnichy zakryt na nosítkách k pohřbení a na třetím je pohřbíván.

Jak bylo zmíněno výše, sv. Prokop zemřel podle *Vita minor* 25. března 1053, Mnich sázavský toto datum uvádí též jako den světcova pohřbu. Bylo to ve čtvrtek v době postní, ale o slavnosti Zvěstování Panny Marie, čtyři dny po svátku sv. Benedikta, který tehdy připadl na 4. neděli postní – Laetare. Legendy však tuto časovou souvislost nijak nezaznamenávají až na jeden rukopis Mnicha sázavského z 15. století.³⁷⁶ Jak víme z legend, Prokopovy ostatky byly uloženy do jím postaveného dřevěného kostela, jehož základy dosud nebyly archeology nalezeny. Beze změny místa odpočinku zůstalo tělo zakladatele kláštera zřejmě až do jeho svatořečení v kryptě ve východním závěru kostela i po přestavbách původního kostela na kamenný za Božetěcha, Dětharda a Silvestra.

³⁷⁵ Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 179.

³⁷⁶ Kubín, P.: Kanonizace svatého Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha NLN, 2006, s. 104.

Dále podává veršovaná legenda popis světcova vzhledu, podle zásad poetiky – Prokop byl statný člověk, měl silné ruce, velkou hlavu, čelo měl velké, vlasy bílé, bradku černou. Pro každého měl laskavé slovo a nebyl lstivý. Vlastnil málo oblečení, nosil sukni a kápi, na práci měl škapulír.³⁷⁷ Na nohou míval nohavice a lehké střevíce. Emanuel Vlček na základě antropologického výzkumu došel k tomu, že Prokop byl muž vysoký 178–180 cm, středně silný, se středně vyvinutým svalstvem a dožil se asi 60 let.³⁷⁸

³⁷⁷ Krátký mnišský šat.

³⁷⁸ Vlček, E.: Tělesné pozůstatky svatého Prokopa, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, Archa 90, 1993, s. 77.

22. Dějiny Sázavského kláštera od Prokopovy smrti do roku 1097

Podle *Vita minor* si po smrti sv. Prokopa mniši sami zvolili opatem Prokopova synovce Víta. Byl zvolen bez úplatnosti, bez lsti. Jak praví *Staročeská veršovaná legenda*, mniši se po Prokopově pohřbu sešli ve shromáždění a zvolili si za opata kněze Víta, který byl Prokopovým synovcem, jenž byl mravný, vlídný, moudrý, ctihodný v tváři, vyznal se ve věcech lidských i božských. Z toho by mohlo vyplývat, že jak tvrdí Ondáš, žil světským životem před vstupem do kláštera a nabyt dobrého teologického vzdělání.³⁷⁹ V době, kdy byl opatem, zemřel kníže Břetislav a vlády se ujal Sptyihněv. Prokopovo proroctví se naplnilo – sázavští mniši byli pomlouváni a obviňováni z bludů a radili po jejich vyhnání dosadit na jejich místo latinského opata. Vít s bratry odešel do Uher. Mnich sázavský z bratří jménem zmiňuje ještě Jimrama.

Vladimír Ondáš se domnívá, že slovanský Sázavský klášter byl pomlouván ostatními dvěma benediktinskými kláštery té doby, které byly latinské – Ostrovem a Břevnovem, a tato nevraživost dle něho vznikla již za života sv. Prokopa.³⁸⁰

Podle *Vita minor* se kníže řídil podle svého rozhodnutí a rady svých přátel a za opata ustanovil Němce, který byl plný hněvu. Když se první noc po svém příchodu do kláštera cestou na jitřní blížil ke dveřím kostela, zjevil se mu sv. Prokop opírající se nade dveřmi oratoře se slovy, kdo mu dovolil žít v klášteře, co tam pohledává. Odpověděl, že mu klášter předal kníže a jeho velmoži až do jeho smrti. Prokop mu pohrozil, ať odtud co nejrychleji odejde bez studu z pohanění, pokud to však neudělá, dolehne naň Boží pomsta. Pak Prokop zmizel. Ale opat si myslel, že to bylo zjevení satanovo, proto si z toho nic nedělal. Další ani třetí noci nedbal na Prokopovy hrozby. Čtvrtou noc se mu zjevil cestou na jitřní a řekl mu: „Proč se vzpouzíš uposlechnout mých přátelských výzev? Tento klášter jsem si vyprosil na Pánu pro své duchovní syny, a ne pro tebe, kterýž jsi sem podvodně vešel. A jestli ti ten tvůj pan vévoda až dosud tuto moc přikázal, já ti ji od nynějška zakazuji!“³⁸¹ Jak to říkal, začal ho prudce bít opatskou berlou, kterou držel v ruce. Německý opat opustil toto místo a spěšně se uchýlil ke knížeti, kterému vypověděl, co se mu stalo. Ten se velmi podivil a až do konce svého života zůstal v pochybnostech. Podobně to popisuje i *Vita antiqua, Starší česká*

³⁷⁹ Ondáš, V.: Sázavský klášter v prokopských legendách, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIII*, 2007, s. 34.

³⁸⁰ Ondáš, V.: Byl svatý Prokop basilán nebo benediktin? in ed. P. Kubín, *Světcí a jejich kult ve středověku*, České Budějovice, Tomáš Halama, 2006, s. 219.

³⁸¹ Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 182.

prozaická legenda. *Vita maior* dodává, že se mu zjevil třikrát podle Písma. Ve veršované legendě světec komunikuje s celým německým klášterním společenstvím mnichů.

Motiv trestu berlou není originálně prokopský, nalézá se již v *Životě bavorského biskupa Korbiniana*, který jí však užívá oproti sv. Prokopovi již za svého života.³⁸²

Český kníže Spytihněv II. takto činil v době rok po velkém církevním schizmatu z roku 1054 (kardinál Humbert však exkomunikoval jen patriarchu Michaela Kerularia, a to navíc v době, kdy byl papež Lev IX., jehož jménem jednal, tři měsíce mrtvý),³⁸³ možná z toho důvodu povolal latinské mnichy do kláštera, snad z Břevnova, kde byl tehdy opatem původně neidertaišský mnich německého rodu Meginhart (1035–1089), nebo se mu nemuselo zamlouvat, že sázavský slovanský opat jím nebyl schválen. Také se ve svých zahraničních vztazích obracel spíše k papeži, protože moc německého krále byla po smrti Jindřicha III. roku 1056 oslabena. Podobně jako již jeho otec Břetislav I. usiloval o povýšení pražského biskupství na arcibiskupství a o královskou korunovaci. Ani jednoho nedosáhl, od papeže Mikuláše II. získal výsadu nosit mitru, za niž odváděl každoročně 100 hřiven stříbra.³⁸⁴ Podobně tvrdí i Žemlička, že sázavští mniši byli vyhnáni kvůli slovanské liturgii a ne kvůli sporům o zakladatelská práva nebo přízni bratra knížete Vratislava.³⁸⁵

Ve *Vita minor* po Spytihněvově smrti předal Bůh vládu Vratislavovi. Ten, protože měl rád bohoslužby, oblíbil si též Sázavský klášter. Poslal k uherskému králi posly, se ctí povolal zpět opata Víta s bratry. Pro Prokopovy zásluhy díky Boží milosti klášter pak začal vzkvétat a měl všeho dostatek, byla mu navracena sláva minulé, která byla nyní ještě větší. Tímto končí vyprávění ve *Vita minor*. *Vita antiqua* dodává, že poté co byli povoláni mniši zpět, bylo naplněno Prokopovo proroctví, Vít vzdával díky Bohu a měl ve vážnosti a úctě patrona sv. Prokopa. *Starší česká prozaická legenda* udává, že Vratislav poslal do Uher posly pro Víta a bratry, jak zjistil, že se tam nacházejí. Uvedl je do kláštera a pak na přímmluvu sv. Prokopa měli dost všeho. Tato staročeská legenda končí tím, že mniši po dlouhý čas sloužili Bohu a dostalo se jim jeho milosti.

Vratislav II., dosud úřední olomoucký kníže, ve skutečnosti o jejich odchodu musel vědět, protože také v době vlády svého bratra Spytihněva II., který zemřel 28. ledna 1061,

³⁸² Rychterová, P.: Koncepce mnišství v nejstarších prokopských legendách, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 148.

³⁸³ Kadlec, J.: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozmeněné vydání, Praha, Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000, s. 69.

³⁸⁴ Wihoda, M.: Sázavský klášter v ideových souřadnicích dějin 11. století, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 241, s. 243.

³⁸⁵ Žemlička, J.: *Čechy v době knížecí*, 2. opravené a doplněné vydání, Praha, NLN, 2007, s. 88.

pobýval v exilu v Uhrách, kde si vzal za manželku dceru krále Ondřeje I. (1046–1060) a Anastasie, dcery kyjevského velkoknížete Jaroslava (1036–1054), Adléty. Po návratu do Čech se ujal vlády (1061–1092) a Sázavský klášter podporoval.

Odchod sázavských mnichů na léta 1055–1061 ze Sázavy a jejich opětovný návrat je možné chápat též jako druh peregrinatio, podobný motiv lze vysledovat v legendách mnichů poutníků, jako byl sv. Kolumban.³⁸⁶ Mniši zde pobývali, jak je nejčastěji uváděno (J. Kadlec, K. Reichertová, V. Vaníček, V. Chaloupecký, Z. Hauptová³⁸⁷) v klášteře sv. Ondřeje ve Visegradu, který založil král Ondřej I., zde byla držena slovanská liturgie východního ritu, jíž se benediktní sázavští mniši přizpůsobili. Podle jiných názorů pobývali v Zoboru u Nitry (M. Štechová), někde v severních Uhrách (F. Dvorník) nebo někde v Uhrách (J. Vašica).³⁸⁸ F. Krásl konkrétní lokalitu jejich pobytu neurčuje, zmiňuje jen kláštery v Uhrách, které byly v tehdejší době basilíánské – nacházely se „na Vyšehradě, Csanádě, Aradě, na hoře Soboru.“³⁸⁹

Vratislav založil roku 1063 olomoucké biskupství, kde se prvním biskupem stal Jan, protože chtěl oslabit moc svého bratra Jaromíra, na pražském biskupském stolci, který při svěcení přijal jméno Gebhard.

Z *Letopisu Mnicha sázavského* se dozvídáme o vysvěcení kostela sv. Kříže 28. června 1070 pražským biskupem Gebhardem, v jehož oltáři se nacházely mnohé ostatky – část sv. Kříže, oděvu Panny Marie, ostatek sv. Petra, sv. Štěpána a sv. Jiří.³⁹⁰ Tento kostel vysvěcený roku bratrem prvního českého krále Jaromírem byl postaven na půdorysu řeckého kříže, šlo o stavbu čtvercového půdorysu se čtyřmi apsidami, tetrakonchu. Předlohou pro něj byl zřejmě podle Emilie Bláhové³⁹¹ i Květy Reichertové³⁹² kostel v Székesfehérváru v Uhrách, což by bylo pravděpodobné, protože se s tímto typem stavby kostelů mohli sázavští benediktini setkat právě při svém vyhnanství v Uhrách. Sommer ale oponuje tím, že objekty

³⁸⁶ Rychterová, P.: Koncepce mnišství v nejstarších prokopských legendách, in Foltýn, D. (ed.), *Historia Monastica I*, Praha, Filosofia, 2005, s. 148.

³⁸⁷ Hauptová, Z.: Církevně slovanské písemnictví v přemyslovských Čechách, in *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, Moldanová, D. (ed.), Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta UJEP v Ústí n. L., 1998, s. 15.

³⁸⁸ Ondáš, V.: Sázavský klášter v prokopských legendách, in Štědra, M. (ed.), *Sázavsko, sborník XIII*, 2007, s. 35.

³⁸⁹ Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 180.

³⁹⁰ Mních Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 250–251 [online 11. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=269>>.

³⁹¹ Bláhová, E.: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 229

tohoto typu se stavěly i na Západě, a jako příklad uvádí jejich nálezy ve švýcarském Schaffhausenu nebo baptisterium v Mariano Comense v Itálii. Ať mají pravdu vědci orientující se na Západ nebo na Východ, je jisté, že pravzorem pro tento typ staveb byl chrám Božího hrobu v Jeruzalémě. Stavby tohoto půdorysu měly symboliku „Kristova zmrtvýchvstání.“³⁹³

Tento objekt zřejmě na Sázavě sloužil pro křty a pohřby, ale zřejmě též pro získávání dalších svátostí, laické osadě, sídlišti „služebníků pracujících pro bezprostřední obsluhu a údržbu konventu,“³⁹⁴ které se v tamějších místech nacházelo. Z jejich obydlí se dochovaly pouze zbytky konstrukce příbytků ze dřeva, podlah, ohnišť a vybavení vnitřku, nalezeny byly střepy hliněných nádob, mince či odpadky. Základy tohoto kostela byly objeveny při archeologickém výzkumu Květy Reichertové v letech 1972–1974.

Mnich sázavský pokračuje vypravováním o dalších sázavských opatech. Již ke konci svého života Vít určil za svého nástupce pokrevního příbuzného Jimrama, který vynikal svatostí, přičemž jej potvrdil kníže a jeho družina. Zanedlouho poté Vít zemřel a byl pohřben nalevo vedle dveří do kostela Panny Marie.

Po Vítovi se stal opatem Jimram, který vynikal svatostí, ctností, byl stálý v katolické víře, ke všem byl vlídný a štědrý. Peníze pro něj nebyly nic než zlo a vůbec si jich nevážil, ani se jich nechtěl dotýkat, domníval se, že je třeba po nich šlapat. Když se mezi lidmi šířilo, jak je tento opat dokonalý, a těšil se jejich lásce, seslal na všechny jeho údy Bůh nemoc, aby z pochval nezpychl, aby díky lidským chválám nezačal vynášet sám sebe. Byl tedy, jak Bůh chtěl, dlouho trýzněn, až skonal. Byl pohřben bratry, jak se jednomyslně domluvili, na pravé straně vstupních dveří kostela Panny Marie.

Podle vůle knížete a zvolením od mnichů se stal dalším opatem Božetěch, který byl u všech oblíbený a štědrý. Uměl nádherně malovat a vyřezávat dřevo, rýt do kamene a zpracovávat kosti. Byl výmluvný, měl dobrou paměť, toužil ale po slávě u lidu, byl popudlivý, domýšlivý, trochu náchylný k hříchům.

Kostel vyzdobil, což ještě viděl Mnich sázavský na vlastní oči, rozšířil ho do šířky, délky i výšky, pořídil různé látky, zvony a kříže. Přistavěl také další stavby ke klášteru. V něm ale vznikla nesvornost vůči opatovi skrze bratry Demetria, Kanana a Golišu. Král měl

³⁹³ Sommer, P.: Podoba sázavského kláštera v 11. a ve 12. století, in Wlasák, O. (ed.), *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, 1994, s. 41.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 41.

však opata v lásce, až to vypadalo, že je nejdůležitější z českých opatů, proto se Božetěch začal chovat domýšlivě.

Božetěch si byl zřejmě vědom svého výjimečného postavení jediného slovanského opata v českém státě, zřejmě se stal i královým rádcem, možná si věřil i z toho důvodu, neboť mohla být viděna návaznost slovanského Sázavského kláštera na moravské arcibiskupství.

Jistě můžeme soudit, že první český král Vratislav byl příznivcem staroslověnštiny jako bohoslužebného jazyka na Sázavě, čímž se dostával do střetu s papežským stolcem za pontifikátu reformního papeže Řehoře VII. (1073–1085), který zastával pozici, že bohoslužba smí být sloužena jen v latině, řečtině a hebrejštině, v jazycích, jimiž na Kristově kříži bylo napsáno Ježíš Nazaretský, král židovský. Martin Wihoda se domnívá, že na základě listu papeže Řehoře VII. z 2. ledna 1080, kterým byla zapovídána slovanská bohoslužba v Čechách, lze soudit, že i tento první český král usiloval o založení arcibiskupství.³⁹⁵ I Vratislav II. podobně jako jeho bratr Spytihněv II. odváděl papeži sjednaných 100 hřiven stříbra. Vratislav podpořil v bojích o investituru císaře Jindřicha IV. proti zmíněnému papeži a pro svou osobu získal od něho královskou korunu.

Mnich sázavský vypráví, že opat Božetěch o jednom svátku narušil pravomoc pražského biskupa Kosmy, který byl pražským biskupem od roku 1090, tím, že nasadil králi na hlavu korunu, což mohl učinit jen biskup. Dle Wihody si Božetěch byl vědom symboliky moravské posloupnosti, a proto si toto právo uzurpoval.³⁹⁶ Ten se na něj proto rozhněval a chtěl jej sesadit z opatského úřadu. Nakonec mu odpustil na prosby předních mužů království s tou podmínkou, že vyřeže sochu ukřižovaného Krista v rozměru vlastní výšky a šířky a na vlastních zádech ho donese do Říma a postaví ho v chrámu sv. Petra.

Mnich sázavský udává, že za opata Božetěcha byl pražským biskupem Kosmou 14. října 1095 vysvěcen kostel, který opat Božetěch vystavěl a začínal napravo u oltáře sv. Martina a nalevo od oltáře sv. Štěpána až ke konci krypty. Uprostřed stával oltář, který obsahoval ostatky sv. Petra a Pavla, sv. Ondřeje, sv. Bartoloměje, sv. Tomáše, sv. Jakuba, sv. Filipa, evangelisty sv. Lukáše, sv. Barnabáše a ostatních z 12 apoštolů. 15. října měly být vysvěceny tři oltáře – jeden z nich se nacházel nad kryptou a obsahoval ostatky z roušky Páně, trnové koruny a jeho hrobu, Panny Marie, sv. Jana Křtitele a sv. Jana Evangelisty, druhý pod kryptou a byly do něho uloženy ostatky sv. Kosmy a jeho bratří, jak je zde plurálem chybně označen sv. Damián, třetí byl umístěn v kapli nacházející se na levé straně

³⁹⁵ Wihoda, M.: Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. věku, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 242.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 242.

kostela obsahující ostatky sv. Kříže, mučedníka sv. Vavřince, biskupa a mučedníka sv. Blažeje a mučedníků sv. Mořice a Pankráce. Třetí den, 16. října, došlo ke svěcení dalších dvou oltářů: jeden z nich se nacházel na pravé straně a byly do něj vloženy ostatky sv. Martina, sv. Jana a Pavla, mučedníka sv. Tiburcia, sv. Gleba a jeho druha (zřejmě jeho bratra Borise), kteří byli zavražděni roku 1015 na příkaz vlastního bratra Svjatopolka a roku 1071 byli uznáni východní církví za svaté, sv. Pěti bratří – Benedikta, Izáka, Jana, Matouše a Kristiána, které byly klášteru věnovány zřejmě již po loupežné výpravě Břetislava II. do Hnězdna, sv. Mikuláše, sv. Jeronýma, sv. Oldřicha, sv. Fortunata, sv. Adolfa a sv. Lazara, kteří byli místem svého narození nebo smrti spjati s Uhrami a slovanskými oblastmi, patronů prvního křesťanského vládce Uher, u něhož našli sázavští mniši ochranu, i Polskem a Rusí, druhý na straně levé a obsahoval ostatky sv. Štěpána, apoštola sv. Tomáše, sv. Ondřeje, papeže a mučedníka sv. Klimenta, který byl patronem Velké Moravy, sv. Jiří a sv. Pantaleona.³⁹⁷ Kostel, který budoval Božetěch, byl basilikálního typu obrácený na východ a nad chórovými kaplemi, které při pozdější románské dostavbě zůstaly jako příčná loď, měl věže se zvony. Za tohoto opata se postavila pouze východní část kostela.³⁹⁸

Když po smrti Vratislavově nadále mniši pomlouvali svého opata, nový kníže Břetislav II. (1092–1100), který se snažil naplňovat ducha reformy papeže Řehoře VII., Božetěcha sesadil a slovanské mnichy na sklonku roku 1096 vyhnal ze Sázavy. Někteří odešli snad opět do Uher, jiní se vrátili do svého domovského, již zlatinizovaného kláštera nebo se uchýlili do kláštera na Ostrově u Davle.³⁹⁹

³⁹⁷ Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in ed. J. Emler, *FRB II*, Praha, Museum království českého, 1874, s. 251–252 [online 11. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=269>>.

³⁹⁸ Sommer, P.: *Sázavský klášter*, Praha, UNICORNIS, 1996, s. 9–10.

³⁹⁹ Reichertová, K.: Slovanický klášter na Sázavě, in Reichertová, K. a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha, Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988, s. 99.

23. Kanonizace sv. Prokopa

Ke kanonizaci sv. Prokopa se vztahuje též kanonizační zázrak, poprvé byl zachycen ve 13. století a připojen k legendě Vita minor. Píše se, že bylo vykonáno mnoho zázraků u Prokopova hrobu v kostele Sv. Jana Křtitele a zprávy o nich se dostaly ve známost urozených i neurozených, biskupů i prelátů a Prokop ještě nebyl svatořečen. Musel se tedy sám postarat o oslavení svého těla. Vypráví se, že se zjevil roku 1203 sázavskému opatu Blažejovi, třikrát jej napomenul, aby získal svědectví světských i duchovních osob, sepsal zázraky, které Prokop vykonal a co nejrychleji pospíšil k papežskému dvoru do Říma kvůli kanonizaci jeho ostatků. Slíbil, že sám pomůže k oslavě svého těla, pokud rada u apoštolského stolce nic nezmůže. Opat Blažej přibral k sobě dva bratry, opatřil dostatek svědectví krajanů a přišel k papeži Innocenci III. Když mu celou záležitost vyložil a podložil písemnostmi, papež nepokládal za důležité ani to, co říkal, ani to, co bylo napsáno, svatost takového muže považoval za malou. Opat se snažil o mnohé připomínky pro svěřený úkol a z toho důvodu v Římě strávil rok. Když mu docházely peníze na výdaje a ani nebyl úspěšný, poklonil se apoštolskému prahu, uložil Prokopovi, aby dokončil svou záležitost. Sám se zvedl a tajně se v noci vydal na cestu. Blažený muž přispěchal na pomoc, jak slíbil. V hodinu, kdy opat Blažej vycházel z bran Říma, zjevil se svatý otec s pastýřskou holí papeži Innocenci v jeho komnatě a říkal: „Proč jsi váhal? K čemu ty tvé průtahy? Jak dlouho ještě strpíš, aby mé tělo takto leželo v zemi? Proč jsi dopustil, aby můj duchovní odešel s prázdnou? Nevydáš-li rozkaz, aby ustal v cestě ke svatému Vavřinci za hradbami Města a ihned se vrátil, neschválíš-li svědectví o mých ostatcích a nepovolíš-li mi povinnou poctu, pak takto tluka dotluku tě!“⁴⁰⁰ Přičemž mu pohrozil svou pastýřskou holí. Papež se probral a ptal se polomrtvým hlasem, kdo to je a jak se nazývá. Boží muž mu odpověděl, že se nazývá Prokop, a zmizel.

Papež vstal, svolal kardinály, kteří byli přítomni v Římě – bylo jich třináct a jejich jména byla zapsána v papežském privilegiu, ihned dal povolat zpět opata a znovu prohlédl svědectví a sloužil mši blaženému otci Prokopovi. Pak poslal Quidona, kněze kardinála u sv. Marie za Tiberem titulu sv. Kalixta, svého legáta, aby kanonizoval ostatky blaženého muže. Toto svatořečení se událo 4. července 1204. Při něm Bůh ukázal mnohé podivuhodné

⁴⁰⁰ Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in ed. J. Kolár, *Středověké legendy o českých světcích*, Praha, NLN, 1998, s. 190.

věci. Mnozí slepí získali zrak, malomocní byli očištěni, nemocní byli uzdraveni, posedlí byli osvobozeni, zajatí propouštěni, hluchým byl navrácen sluch, němí získali řeč a další trápení nemocemi byli pro zásluhy sv. Prokopa uzdraveni. Když byla otevřena hrobka, linula se tak líbezná vůně, že všichni, kteří byli přítomni, užasli. Když tyto zázraky zhlédl kardinál Quido a sepsal je, vyznamenal mnohým tento klášter, jistě udílením odpustků. Také své roucho, v němž sloužil zpívanou mši, tu zanechal na památku, zmíněný klášter doporučil biskupům, kteří byli svatořečení přítomni, a sám se odebral do Říma.

Svatořečení prvního opata Prokopa se odehrálo v době, kdy v Čechách vládl Přemysl Otakar I., který se dokázal obratně pohybovat v evropské politice a vhodně podporoval adepty na německý trůn, o něhož se svářili Štaufové a Welfové. Tak v létě roku 1198 vytáhl k Rýnu, aby pomohl Welfovi Filipu Švábskému proti Ottovi IV. Brunšvickému, díky tomu byl v Mohuči v září toho roku korunován na krále zřejmě Aimem, tarentainským biskupem. Také od Filipa získal privilegium, jehož originál je nedochován, byl potvrzen královský titul Přemyslu Otakaru I. a jeho nástupcům a jeho užívání bez poplatků, v říši uznají za krále, kdo bude zvolen v Čechách a český král má právo investitury pražského biskupa. V roce 1201 se český král na papežovu výtku, že nejprve byl potvrzen králem od nepravého, a v době, kdy šlo o vyřešení případu s pražským biskupem Danielem ke zdárnému konci, přiklonil k Ottovi, který byl podporován papežem Innocencem III., otevřeně se však k němu přihlásil až na podzim 1202. Roku 1203 mu Otta, když obléhal Merseburk, potvrdil výsady dříve dané protivnou stranou a papežský legát Quido de Paredo, který byl od roku 1200 kardinálem biskupem z Preneste a pozdějším remešským arcibiskupem (od roku 1204), jej 24. srpna toho roku korunoval a pomazal.⁴⁰¹ Přemysl Otakar I. mimo jiné usiloval podporován svým švagrem uherským králem Emerichem o založení pražského arcibiskupství, které papež pro nesouhlas mohučského arcibiskupa Siegfrieda odmítl. Innocenc III. Přemysla nazval králem až v dubnu 1204.⁴⁰² Toto Prokopovo svatořečení papežem lze vnímat jako další z panovníkových politických úspěchů ve vztahu k papežské kurii (vedle popření legitimacy dětí první manželky Adléty a urovnání sporu s pražským biskupem Danielem), když nedosáhl povýšení pražského biskupství na arcibiskupství.

Prokop se tímto stal prvním ryze českým světcem svatořečeným římským papežem. Původně, do 12. století, nebylo potřeba ke svatořečení schválení papeže, ale postačovalo potvrzení místního biskupa – při slavnosti svatořečení byly vyzvednuty ostatky z původního

⁴⁰¹ Kubín, P.: Kanonizace sv. Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 109.

⁴⁰² Žemlička, J.: *Počátky Čech královských 1198–1253*, Praha, NLN, 2002, s. 91–98.

hrobu světce (elevace) a přeneseny z místa bývalého uložení k oltáři (translace). Papežská kanonizace začala převládat od poloviny 12. století, ale její počátky lze vidět již roku 993 ve svatořečení augšpurského biskupa Ulricha Janem XV. Kromě sázavského opata byli za pontifikátu Innocence III. kanonizováni ještě další čtyři světci, stalo se tak v letech 1198–1204. Šlo o Homobona, kupce z Cremony, císařovnu Kunhutu, manželku Jindřicha II., anglického kněze Gilberta, worcesterského biskupa Wulfstana. Tento papež také kanonizační proces proměnil v právní jednání. Již ke svatořečení nepostačovaly jen posmrtné zázraky, ale i to, co světec vykonal za svého života.⁴⁰³ Proto *Vita minor*, jediná prokopská legenda v době před kanonizací, vykresluje i ctnostný Prokopův život do jeho smrti – modlil se, bděl, postil se, aby unikl nástrahám pokušení, byl štedrý a slitovný k žebrákům a sirotkům, horlivě kázal příchozím, uzdravoval nemocné a vymítal zlé duchy, byl starostlivý a vlídný k bratřím, živil se prací vlastními rukou. Quido, který se na Sázavě účastnil podle legendy, tak ve skutečnosti, nebyl zmíněným Quidonem, který korunoval českého krále a jenž byl jediným z obou jmenovců, kterého znal František Krásel,⁴⁰⁴ ale jmenoval se Quido de Papa, byl kardinálem knězem u sv. Marie za Tiberou, jak praví i legenda, a to již od roku 1191 od dob papeže Klimenta III., Innocenc III. ho povýšil na kardinála biskupa z Preneste, stále pobýval nedaleko papeži.⁴⁰⁵ Nejnověji Petr Kubín dochází k tomu, že tento legendou zmiňovaný biskup z Preneste se nemohl zúčastnit Prokopovy kanonizace na Sázavě, protože se jeho podpis objevuje na papežské listině z 1. července 1204 vydané v Lateráně, v ty dny tudíž pobýval v Itálii. Na základě informací z liturgických kalendářů se domnívá, že kanonizační listina byla vydána v Lateránu 16. ledna 1204, na ní se objevuje podpis kardinála Quidona od sv. Marie za Tiberou, a proto zřejmě právě tento kardinál přešel do textu legendy, k translaci Prokopových ostatků došlo, jak praví legenda obsahující kanonizační zázrak, 4. července téhož roku a proběhla za účasti tehdejšího papežova legáta v říši Quidona z Preneste, který dříve korunoval českého krále.⁴⁰⁶ Tímto Prokopovým svatořečením české země získaly dalšího přímluvce, po mučednících sv. Václava a Vojtěchu, sv. Ludmile, sv. Radimu a Pěti bratřích. Na světcově kanonizaci měla jistě velký podíl podpora opata

⁴⁰³ Kubín, P.: Kanonizace sv. Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 105–107.

⁴⁰⁴ Krásel, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 214.

⁴⁰⁵ Kubín, P.: Kanonizace sv. Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 109.

⁴⁰⁶ Petr Kubín dále zmiňuje názory Františka Krásela, Václava Novotného, Rudolfa Urbánka, Václava Chaloupeckého, Jaroslava Kadlece a Bernharda Schimmelpfenniga na totožnost biskupů Guidonů. Srov. Kubín, P.: Kanonizace sv. Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 110.

Blažeje českým králem Přemyslem Otakarem I. a svědectví Čechů,⁴⁰⁷ protože osoba svěťce, který si své uctívání vynutil na papeži násilím, mohla být pro církev počátku 13. století problematická – Prokop byl ženat, měl syna a na Sázavě byly slouženy bohoslužby ve slovanském jazyce i přes zákaz papeže Řehoře VII.

Z legend se dozvídáme, že proběhlo elevatio, vyzvednutí ostatků, z nichž se linula vůně, ale muselo nastat též translatio, přenesení, a depositio, uložení ostatků na nové místo, které se zřejmě nacházelo nedaleko původního místa Prokopova posledního odpočinku.⁴⁰⁸

Po Prokopově kanonizaci si český král Přemysl Otakar I. vyžádal na sázavském opatu Blažejovi rámě sv. Víta a nechal ho uložit v Chrámu sv. Víta.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Kubín, P.: Kanonizace sv. Prokopa v roce 1204, in Sommer, P. (ed.), *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, Praha, NLN, 2006, s. 111.

⁴⁰⁸ Sommer, P.: Svatý Prokop a jeho kult ve středověku, in ed. P. Kubín, *Svěťci a jejich kult ve středověku*, České Budějovice, Tomáš Halama, 2006, s. 276.

⁴⁰⁹ Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 342.

24. Sv. Prokop – světec

Prokop byl svatořečen v Římě papežem Innocencem III. roku 1204, k jeho translaci došlo 4. července téhož roku, proto se právě 4. července v Čechách slaví svátek tohoto světce, na ostatním území to je nezávazná památka.⁴¹⁰ Ostatky sv. Prokopa byly uloženy až do roku 1588 v Sázavském klášteře, kdy byly přeneseny na Pražský hrad, ukázalo se však, že se jedná o ostatky domnělé, jak doložil antropologický výzkum Emanuela Vlčka z roku 1988.⁴¹¹ Část ostatků světce byla do bývalého konventního chrámu navracena roku 2003, ve výroční den smrti sv. Prokopa.

Sv. Prokop vystupuje jako světec v postavě mnicha, poustevníka, opata, ale i zemského patrona. Tím se dostává do společnosti tehdejších zemských patronů sv. Václava, sv. Vojtěcha, též patrona Polska, sv. Ludmily a prvomučedníka sv. Víta.

Oproti ostatním zmíněným světcům uctívaným v době jeho kanonizace nepocházel z vládnoucího rodu ani nebyl mučedníkem, byl mnichem, zakladatelem kláštera a jeho prvním opatem. Ostatní čtyři čeští patroni byli „mučedníky krve“,⁴¹² poustevníka Prokopa lze řadit mezi nekrvavé mučedníky, „mučedníky pokání a ctnostného života“,⁴¹³ podobně tyto dvě skupiny světců můžeme vymezit jako červené a bílé mučednictví.

Sv. Prokop bývá zobrazován v černém benediktinském rouchu, s vousy, tonsurou, s nepokrytou hlavou, s knihou v jedné a berlou či holí ve druhé ruce, jindy s křížem, a to zvláště v období gotickém, od období baroka se prosazuje představa Prokopa jako opata s mitrou na hlavě v opatském slavnostním oděvu, který nadále má svůj původní atribut knihu a berlu. Někdy u něho bývá též laň nebo jelen, kteréžto zvíře dle legend, od Mnicha sázavského počínaje, u Prokopa našlo útočiště před knížetem Oldřichem na lovu, důtky nebo stavba kostela.

Od 17. století se u Prokopa jako jeho hlavní atribut objevuje d'ábel na řetězu. Ten symbolizuje Prokopův boj, ať už s pohanstvím, pokušením, hříchy nebo proti cizincům, zvláště Němcům. Prokop je i podle kronik světce aktivně bojujícím na straně Čechů, kde se

⁴¹⁰ Liturgie hodin [online 28. 9. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.ebreviar.cz/default.htm>>.

⁴¹¹ Bravermanová M.: Hroby světců českého původu pohřbených na Pražském hradě, in Kubín, P. (ed.), *Světcí a jejich kult ve středověku*, České Budějovice, Tomáš Halama, 2006, s. 174.

⁴¹² Boesch Gajano, S.: Svatost, in *Encyklopedie středověku*, J. Le Goff a C. Schmitt (eds.), přel. L. Bosáková a kol., Praha, Vyšehrad, 2002, s. 759.

⁴¹³ Tamtéž, s. 759.

objevuje po boku sv. Václava a Vojtěcha a svému národu pomáhá zvítězit. Prokop jako světec je zpodobněn křesťanské statečností, která nečinně nepřihlíží činěnému bezpráví a zlu.⁴¹⁴

Prokop je světce nastolujícím řád, hodnoty, dobro, Boží vůli si dokáže podle legend vynutit, je i světce trestajícím a napravujícím, zlo nejen zkrátí, ale též proti jeho přirozenosti využije pro dobrou věc, například v *Liber depictus* nahradí kolo d'áblem, který ho rozbil.

Kniha, kterou Prokop drží v ruce, může symbolizovat Benediktovu řeholi, jejíž představy o opatovi Prokop dle legend splňoval a již se na Sázavě v klášteře řídili, nebo může být obrazem vzdělanosti, kterou šířil Prokop i jeho klášter, neboť kláštery bývaly centry vzdělání. Na několika zpodobněních Prokopa byla kniha nahrazena plamenem ohně, světlem, které může být nápomocné, ale i ničící, pokud není zkroceno lidskou vůlí, světlem pravdy, které prosvětluje temnoty nevědomosti.

Sv. Prokop je patronem horníků a rolníků, proč se tak stalo, můžeme vypožorovat i z legend. Podobně jako obě tyto skupiny Prokop manuálně pracoval jak jako poustevník, kdy podle legend vykonával zemědělské práce, tedy kopal, sel, žal, tak jako benediktinský mnich, i samotná *Benediktova řehole* hovoří o každodenní tělesné práci, neboť „otiositas inimica est animae“,⁴¹⁵ a dokonce i o době, kdy vykonávat práci a kdy je čas určen pro lectio, tedy lectio divina, zbožnou četbu. Jen v neděli je práce zapovězena, ale pokud některý mnich není schopen rozjímat nebo nechce či nedovede číst, má mu být nějaká práce uložena, neboť, jak bylo řečeno, zahálka je nepřitelem duše. Když Prokop přišel do lesů, musel nejprve vymýtit okolní porost. I z tohoto důvodu k tomuto prostému člověku mohou mít blíže i běžní lidé. Vztah Prokopa k horníkům vyvěrá též z domnělé etymologie, která se nachází i ve *Vita maior*, že jméno Prokop je spjato s lexémem prokopávající. S kopáním, respektive s doly, bylo spojeno i okolí Sázavy, město Stříbrná Skalice.

Motiv orby, ač přenesený, byl též užíván ve středověkých textech, i v prokopské legendě, ve smyslu, že světec rádem svého poučování vzdělával či napravoval myslí přichozích, zde implikuje Prokopa jako oráče, zemědělce. Jako patrona zemědělců lze Prokopa ještě více konkretizovat na vinaře díky zázraku proměnění vody ve víno.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Štechová, M.: *Svatý Prokop, patron země české a moravské*, Olomouc, Dominikánská edice Krystal, 1940, s. 14.

⁴¹⁵ Řehole Benediktova latinsky a česky, přel. A. Franecová, in ed. O. Koupil, *Regula Benedicti*, Praha, Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty v Praze – Břevnově, 1998, s. 114.

⁴¹⁶ Klement, M. K.: *Jsem ražen z českého kovu. Několik kapitol o sv. Prokopovi, Sázavě a Emauzích*, Praha, Vyšehrad, 2002, s. 126.

K sv. Prokopovi se o pomoc utíkali také lidé stížení duševními chorobami, byl vzýván jako ochránce proti zlým silám.⁴¹⁷

Sv. Prokop byl světcem ryze českým, navazujícím na velkomoravské slovanské tradice sv. Cyrila a Metoděje, neboť i legendista připomíná, že Prokop byl vyučen ve slovanském písmu kdysi sv. Cyrilem vynalezeném a kanonicky schváleném.⁴¹⁸ Toto slovanství a kanoničnost přivádí na Sázavu mnohé poutníky. Tento světec je uctíván v mnoha církvích – nejen v římskokatolické. Na Sázavu k Prokopovu hrobu konají poutě i pravoslavní a řeckokatolíci, zřejmě díky tomu, že první sázavský opat zemřel roku 1053, rok před velkým schizmatem, tradiční katolíci, i husité, kteří se hlásí k cyrilometodějské tradici a jejichž sázavský sbor nese název Sbor opata Prokopa. Každoročně bývá v kostele sv. Prokopa i římskokatolická pout' – jednak malá prokopská pout' přímo ve výroční den translace ostatků 4. července, kdy na Sázavu přicházejí farníci kolínského vikariátu a koná se též kněžská pout', jednak velká pout' v neděli po svátku sv. Prokopa. To, že zakladatel kláštera je důležitou a uctívanou postavou „na českém nebi“ dokládá i to, že hlavním celebrantem často bývá některý z biskupů – v posledních letech jím byl např. pražských arcibiskup Dominik Duka, jeho předchůdce v úřadě Miloslav Vlk, současný papežský nuncius Diego Causero i jeho předchůdce Giovanni Coppa nebo pomocný světící pražský biskup Karel Herbst.

Lze říci, že sv. Prokop je světcem lokálním, jenž byl zvláště uctíván na Sázavsku a přímo v Sázavě, jeho sázavská úcta je doložena i tím, že sklárny Kavalier dávaly svým zaměstnancům do roku 1941 na svátek sv. Prokopa 4. července placené volno.⁴¹⁹ Jeho kult se za hranice českých zemí ve velké míře nerozšířil, avšak z míst zasvěcených tomuto světci lze uvést od roku 1876 kostel sv. Prokopa v Chicagu a benediktinské opatství v Lisle u Chicaga.⁴²⁰

Mohlo by se zdát, že se sv. Prokop stane světcem okrajovým, ale často býval ve středověku zobrazován ve spojení s dalšími českými patrony, zvláště sv. Václavem a Vojtěchem v dobách vzepětí českého národa jako hrdý obránce češství.

⁴¹⁷ Štechová, M.: *Svatý Prokop, patron země české a moravské*, Olomouc, Dominikánská edice Krystal, 1940, s. 37.

⁴¹⁸ Srov. výše kapitola o Prokopově vzdělání.

⁴¹⁹ Klement, M. K.: *Jsem ražen z českého kovu. Několik kapitol o sv. Prokopovi, Sázavě a Emauzích*, Praha, Vyšehrad, 2002, s. 125.

⁴²⁰ Krásl, F.: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 382.

25. Závěr

Bakalářská práce se věnovala postavě sv. Prokopa, patrona horníků a rolníků, zakladateli Sázavského kláštera, a Sázavskému klášteru v legendách v kontextu zpráv historiků a slavistů.

Středověké legendy navazují na nejstarší dochovanou latinskou legendu *Vita minor*, v níž se nachází dnes nejstarší vypravování o životě sv. Prokopa, berou si ji za vzor, různě ji upravují, rozšiřují, případně zkracují, kladou důraz na jiné skutečnosti, můžeme ji označit také jako apologii slovanství a jádro legendy. Mnich sázavský ji zčásti přejímá a do „Prokopova života“ nově přidává Břetislavovu donaci, světcovo rodiště Chotouň či setkání s knížetem Oldřichem v lesích na lovu, který rozhodl o tom, že se Prokop má stát opatem. *Vita antiqua* nové informace nepřináší, novým způsobem stylisticky přepracovává legendu *Vita minor*, často je oproti ní stručnější, je to legenda již pokanonizační, proto v centru její pozornosti stojí Prokop, také se zde přímo hovoří, že se na Sázavě řídili Benediktovou řeholí.

Následují legendy 14. století, z nichž češství sv. Prokopa promlouvá nejvíce ve staročeských legendách, které jsou psány v národním jazyce a obsahují lidovější motivy než legenda latinská, je to dobře vidět na paralelách ve *Staročeské veršované legendě*, v níž se Prokop zjevuje po své smrti německým mnichům jako národnostnímu celku oproti jiným legendám, kdy většinou komunikuje pouze s opatem. Latinská *Vita maior*, která je vzorem pro *Staročeskou veršovanou legendu* a *Mladší českou prozaickou legendu*, opět legendu *Vita minor* rozšiřuje, přidává kapitolu o Prokopově jménu, kapitoly o světcově rodišti, vychování na Vyšehradě, setkání českého knížete s poustevníkem je obohaceno o motiv proměnění vody ve víno a v legendě je nově příběh o potrestání mnicha zpívajícího jako anděl. Do této legendy byly přidány též zázraky, které se udály po Prokopově kanonizaci.

Světec má v legendách charakteristiky, které často odpovídají topům, ale na postavě tohoto světce jsou konkretizovány díky závěrům historiků, kteří informace čerpané z legend zasazují do historických reálií.

26. Seznam literatury a pramenů

Prameny:

Kronika Pulkavova, in *FRB V*, ed. J. Emler (Praha: František Palacký, 1893), s. 1–326 [online 17. 5. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&action=jdi&cat=11&bookid=178&page=39>>.

Latinské nadpisy „Obrázkové knihy“ a jejich překlad, in *Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století*, ed. A. Matějček a J. Šámal, 2. vydání (Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1940), s. 155–167.

Legenda o svatém Prokopu, in *Dvě legendy z doby Karlovy*, ed. J. Hrabák a J. Vážný (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959), s. 39–92.

Legenda v letopisu Sázavském, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 175–180.

Mladší česká prosaická legenda, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 271–274.

Mnich Sázavský, přel. V. V. Tomek, in *FRB II*, ed. J. Emler (Praha: Museum království českého, 1874), s. 238–269 [online 17. 5. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=11&bookid=169&page=256>>.

Řehole Benediktova latinsky a česky, přel. A. Francová, in *Regula Benedicti*, ed. O. Koupil (Praha: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty v Praze – Břevnově, 1998), s. 1–169.

Snímky z „Obrázkové knihy“, in *Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století*, ed. A. Matějček a J. Šámal, 2. vydání (Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1940), s. 1–47.

Starší česká prosaická legenda, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 162–168.

Tweedale, Martin: *VulSearch 4.1.6*. [online 17. 5. 2011]. Dostupné z WWW: <http://prdownloads.sourceforge.net/vulsearch/VulSearch4_1_6.exe>.

Vita antiqua, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 111–120.

Vita antiqua, přel. studenti Arcibiskupského gymnázia [online 17. 5. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://beta.arcig.cz/~kopecky/prokop/files/>>.

Vita maior, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 239–266.

Vita minor, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 121–161.

Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in *Středověké legendy o českých světcích*, ed. J. Kolár (Praha: NLN, 1998), s. 167–191.

Život svatého Prokopa, přel. B. Ryba, in *Legendy o českých patronech v obrázkové knize ze XIV. století*, ed. A. Matějček a J. Šámal, 2. vydání (Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1940), s. 103–114.

Život svatého Prokopa zakladatele kláštera sázavského a patrona země české, přel. A. L. Stříž (Praha: Družstvo přátel studia, 1923), 52 stran [online 17. 5. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://beta.arcig.cz/~kopecky/prokop/files/>>.

Literatura:

Benešová, Klára: Slohové souvislosti vrcholně gotické přestavby Sázavského kláštera (1315–1420), in *Historia Monastica I*, ed. D. Foltýn (Praha: Filosofia, 2005), s. 163–174.

Bláhová, Emilie: Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 219–234.

Bláhová, Emilie: Prokopská tradice v literatuře 12.–14. století, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 125–137.

Bláhová, Emilie: Staroslověnská literární činnost Sázavského kláštera, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 104–115.

Bláhová, Emilie: Staroslověnské písemnictví v Čechách 10. století, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 55–69.

Bláhová, Marie: Sázavské dějepisectví, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 171–188.

Boesch Gajano, Sofia: Svatost, in *Encyklopedie středověku*, ed. J. Le Goff a C. Schmitt, přel. L. Bosáková a kol. (Praha: Vyšehrad, 2002), s. 754–765.

Bravermannová, Milena: Hroby světců českého původu pohřbených na Pražském hradě, in *Světcí a jejich kult ve středověku*, ed. P. Kubín (České Budějovice: Tomáš Halama, 2006), s. 169–188.

- Bravermannová, Milena: Osudy ostatků svatého Prokopa, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 117–135.
- Bubeník, Josef: Doplnky k obrazu osídlení Sázavy a jejího okolí v období počátků kláštera, in *Sázavsko, sborník XIII*, ed. M. Štědra (2007), s. 50–53.
- Bubeník, Josef: Ekumena Sázavska, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 160–170.
- Bubeník, Josef: Na okraj prokopské literatury z poslední doby, in *Sázavsko, sborník XIV*, ed. M. Štědra (Město Sázava, 2000), s. 11–22.
- Bubeník, Josef: Nejstarší osídlení a počátky dějin Sázavy, in *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, ed. O. Wlasák (Archa 90, 1993), s. 26–37.
- Bubeník, Josef: O objevování sázavského hradiště, in *Sázavsko, sborník X*, ed. M. Štědra (2003), s. 48–55.
- Bubeník, Josef: O Sázavě a pazourcích, in *Sázavsko, sborník XIII*, ed. M. Štědra (2007), s. 48–49.
- Bubeník, Josef: O vzdělání sv. Prokopa (alternativní výklad). K jubileu roku 2004, in *Sázavsko, sborník XI*, ed. M. Štědra (2004), s. 5–16.
- Bubeník, Josef: Raně středověký hrad u Vraníka, jeho okolí a zázemí, in *Sázavsko, sborník VIII*, ed. M. Štědra (2001), s. 34–43.
- Curtius, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*, přel. J. Pelán, J. Stromšík, I. Zachová (Praha: Triáda, 1998), 740 stran.
- Doležalová, Eva: Výskyt jména Prokop mezi kleriky v Čechách na přelomu 14. a 15. století, in *Historia Monastica I*, ed. D. Foltýn (Praha: Filosofia, 2005), s. 189–194.
- Dvorník, František: Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřesťanění Ruska, in *sine, Se znamením kříže* (Řím: Křesťanská Akademie, 1967), s. 75–82.
- Dvořáková, Vlasta: Působení dvorských hutí Jana IV. z Dražic a Karla IV. Plastika a malba, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 154–185.
- Floss, Karel: Středověká filozofie a benediktinský svět, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 90–96.
- Flossová, Irena: Proměny vymezení Sázavska a jeho začlenění do vyšších územních a správních celků, in *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, ed. O. Wlasák (1994), s. 60–82.

- Flossová, Irena: Stopy svatého Prokopa v českých zemích, in *Sázavsko, sborník X*, ed. M. Štědra (2003), s. 34–47.
- Foltýn, Dušan: Patronátní kostely Sázavského kláštera – příspěvek k úvahám o genezi předhusitského klášterního panství, in *Historia Monastica I*, ed. D. Foltýn (Praha: Filosofia, 2005), s. 153–162.
- Gurevič, Aron: *Kategorie středověké kultury*, přel. J. Kolár (Praha: Mladá fronta, 1978), 288 stran.
- Gurevič, Aron: *Nebe, peklo, svět*, přel. J. Kolár (Jinočany: H&H, 1996), 524 stran.
- Hauptová, Zoe: Církevně slovanské písemnictví v přemyslovských Čechách, in *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, ed. D. Moldanová (Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP v Ústí n. L., 1998), s. 5–42.
- Hrabák, Josef: Sémantická analýza rýmů v staročeské Legendě o sv. Prokopu, in *LF 93*, 1973, 3, s. 186–195.
- Hrabák, Josef: Úvod, in *Dvě legendy z doby Karlovy*, ed. J. Hrabák a J. Vážný (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959), s. 17–38.
- Huňáček, Václav: Sázava v širších vztazích a souvislostech, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 271–308.
- Chaloupecký, Václav: Historický rozbor, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 11–108.
- Chaloupecký, Václav: Úvod, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 5–8.
- Jan, Libor: Stará Morava mezi Východem a Západem, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 251–264.
- Jelínek, Karel: Slovanská a latinská Sázava, in *Slavia*, 34, 1965, s. 123–131.
- Kadlec, Jaroslav: *Dějiny katolické církve II.*, 3. přepracované vydání (Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1993), 709 stran.
- Kadlec, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 1* (Praha: ZVON, české katolické nakladatelství, 1991), 335 stran.
- Kadlec, Jaroslav: *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*, 2. pozmeněné vydání (Praha: Benediktinské arcidiocésní sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000), 181 stran.

- Kalous, Antonín; Stejskal, Jan: Několik poznámek k nové edici legend o svatém Prokopovi, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 136–142.
- Klement, Method Karel: *Jsem ražen z českého kovu. Několik kapitol o sv. Prokopovi, Sázavě a Emauzích* (Praha: Vyšehrad, 2002), 200 stran.
- Kopal, Petr: Sázavský klášter jako středisko tzv. staroslověnské liturgie, in *Historia Monastica I*, ed. D. Foltýn (Praha: Filosofia, 2005), s. 141–144.
- Konzal, Václav: Církevněslovanská literatura – slepá ulička na prahu rozvoje české kultury?, in *Speculum medii aevi*, ed. L. Jiroušková (Praha: Koniasch Latin Press, 1998), s. 150–162.
- Konzal, Václav: Otazníky kolem církevněslovanské Modlitby k sv. Trojici a českých vlivů na literaturu Kyjevské Rusi, in *Slavia*, 60, 1991, 3, s. 232–247.
- Králík, Oldřich: O existenci slovanské legendy prokopské, in *Slavia*, 33, 1964, s. 443–448.
- Krásl, František: *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu* (Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1895), 627 stran.
- Kubalík, Josef: *Svatý Prokop* (Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1988), 20 stran.
- Kubín, Petr: Kanonizace svatého Prokopa v roce 1204, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 104–116.
- Le Goff, Jacques: *Kultura středověké Evropy*, přel. J. Čermák (Praha: Vyšehrad, 2005), 704 stran.
- Liturgie hodin [online 28. 9. 2010]. Dostupné z WWW: <<http://www.ebreviar.cz/default.htm>>.
- Merhautová, Anežka a Třeštík, Dušan: *Románské umění v Čechách a na Moravě* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1983), 362 stran.
- Nechutová, Jana: *Latinská literatura českého středověku do roku 1400* (Praha: Vyšehrad, 2000), 368 stran.
- Ondáš, Vladimír: Byl svatý Prokop basilián nebo benediktin?, in *Světcí a jejich kult ve středověku*, ed. P. Kubín (České Budějovice: Tomáš Halama, 2006), s. 211–228.
- Ondáš, Vladimír: Sázavský klášter v prokopských legendách, in *Sázavsko, sborník XIII*, ed. M. Štědra (2007), s. 14–43.
- Patierová, Dominique: *Svatý Prokop a Byzanc* (Praha: Občanské sdružení „Karel IV.“, 2009), 63 stran.
- Pitřha, Petr: Vzpomínka na sv. Prokopa, in *Sázavsko, sborník III*, ed. O. Wlasák (1995), s. 81–82.
- Reichertová, Květa: Inspirační zdroje gotického umění, in *Sázavsko – sborník III*, ed. O. Wlasák (1995), s. 19–26.

Reichertová, Květa: Má setkání se Sázavou, in *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, ed. O. Wlasák (Archa 90, 1993), s. 4–25.

Reichertová, Květa: *Sázava ve světle archeologie a stavebních dějin* (Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1977), 42 stran.

Reichertová, Květa: Sázavská tetrakoncha sv. Kříže, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 213–249.

Reichertová, Květa: Sázavský klášter ve 14. století, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 138–153.

Reichertová, Květa: Sázavský klášter za posledních Přemyslovců, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 116–124.

Reichertová, Květa: Slované ve střední Evropě, in *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost. Sborník II*, ed. O. Wlasák (1994), s. 26–32.

Reichertová, Květa: Slovanský klášter na Sázavě, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 70–103.

Reichertová, Květa: Stavební rozbor a archeologický výzkum, in Květa Reichertová a kol.: *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách* (Praha: Odeon, nakladatelství krásné literatury a umění, 1988), s. 186–212.

Remešová, Věra: *Ikonografie a atributy svatých*, 2. vydání (Praha: Zvon, 1991), 85 stran.

Remešová, Věra: *Svatý Prokop ve výtvarném umění* (Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1953), 118 stran.

Royt, Jan: Ikonografie sv. Prokopa, in *Historia Monastica I*, ed. D. Foltýn (Praha: Filosofia, 2005), s. 195–212.

Ryba, Bohumil: Doslov, in *Středověké legendy prokopské*, ed. V. Chaloupecký a B. Ryba (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953), s. 275–283.

Rychterová, Pavlína: Koncepce mnišství v nejstarších prokopských legendách, in *Historia Monastica I*, ed. D. Foltýn (Praha: Filosofia, 2005), s. 145–152.

Ryneš, Václav: Emauzy, Vyšehrad a sv. Prokop, in *Z tradic slovanské kultury v Čechách (Sázava a Emauzy v dějinách české kultury)*, ed. J. Petr a S. Šabouk (Praha: Universita Karlova, 1975), s. 39–40.

- Ryneš, Václav: Několik poznámek k počátkům svatoprokopské úcty, in *Slavia*, 36, 1967, s. 271–279.
- Ryneš, Václav: Ochránci pražského kostela a české země, in *Tisíc let pražského biskupství*, ed. J. Kadlec (Praha: Česká katolická charita, 1973), s. 79–124.
- Sláma, Jiří: Svatý Prokop – život v legendě a ve skutečnosti, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 99–103.
- Sommer, Petr: Benediktinská Sázava, in *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, ed. O. Wlasák (Archa 90, 1993), s. 38–49.
- Sommer, Petr: Berla opata Prokopa?, in *Sázavsko, sborník XI*, ed. M. Štědra (2004), s. 27–30.
- Sommer, Petr: Hrob svatého Prokopa v Sázavském klášteře, in *Sázavsko, sborník XIII*, ed. M. Štědra (2007), s. 4–13.
- Sommer, Petr: Jeskyně svatého Prokopa v sázavském klášteře, in *Sázavsko, sborník V*, ed. O. Wlasák (1998), s. 35–48.
- Sommer, Petr: Podoba sázavského kláštera v 11. a ve 12. století, in *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost, sborník II*, ed. O. Wlasák (1994), s. 33–47.
- Sommer, Petr: Prokopský esej (k jubileu roku 2003), in *Sázavsko, sborník IX*, ed. M. Štědra (2002), s. 5–26.
- Sommer, Petr: Sázava a české kláštery 11. století, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 145–159.
- Sommer, Petr: *Sázavský klášter* (Praha: UNICORNIS, 1996), 62 stran.
- Sommer, Petr: Sázavský klášter v gotické podobě, in *Sázavsko, sborník III*, ed. O. Wlasák (1995), s. 5–18.
- Sommer, Petr: *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve* (Praha: Vyšehrad, 2007), 344 stran.
- Sommer, Petr: Svatý Prokop a jeho kult ve středověku, in *Světcí a jejich kult ve středověku*, ed. Petr Kubín (České Budějovice: Tomáš Halama, 2006), s. 261–282.
- Sommer, Petr: Život v raně středověkých Čechách podle nejstarších prokopských legend, in *Sázavsko, sborník VIII*, ed. M. Štědra (2001), s. 4–27.
- Štechová, Marie: *Svatý Prokop, patron země české a moravské* (Olomouc: Dominikánská edice Krystal, 1940), 54 stran.
- Třeštlík, Dušan: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 189–218.

- Valdštýn, František: Poslání slovanské Sázavy, in *Sázavsko, sborník IV*, ed. O. Wlasák (1997), s. 59–64.
- Vaníček, Vratislav: *Vratislav II. (I.). První český král* (Praha: Vyšehrad, 2004), 272 stran.
- Vařilová, Zuzana: Otazník nad původem románských terakotových dlaždic, in *Sázavsko, sborník VII*, ed. M. Štědra (2000), s. 22–25.
- Vaucher, André: Zázrak, in *Encyklopedie středověku*, ed. J. Le Goff a C. Schmitt, přel. L. Bosáková a kol. (Praha: Vyšehrad, 2002), s. 877–888.
- Večerka, Radoslav: Jazykovědný příspěvek k problematice staroslověnského písemnictví v Čechách X. a XI. století, in *Slavia*, 36, 1967, s. 421–428.
- Večerka, Radoslav: K staroslověnině typu českého, bulharského, ruského a chorvátského, in Radoslav Večerka: *Počátky slovanského spisovného jazyka* (Praha: Filozofická fakulta UK, 1999), s. 57–76.
- Večerka, Radoslav: Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách, in *Slavia*, 39, 1967, 2, s. 223–237.
- Večerka, Radoslav: *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963), 110 stran.
- Vilíkovský, Jan: Literatura bez spisovatelů?, in Jan Vilíkovský: *Písemnictví českého středověku* (Praha: Universum, 1948), s. 13–25.
- Vilíkovský, Jan: Rozsah českého literárního středověku, in Jan Vilíkovský: *Písemnictví českého středověku* (Praha: Universum, 1948), s. 9–12.
- Vlček, Emanuel: Tělesné pozůstatky svatého Prokopa, in *Sázavsko – dějiny, tradice, současnost*, ed. O. Wlasák (Archa 90, 1993), s. 50–77.
- Vlček, Pavel, Sommer, Petr a Thoma, Juraj: Želiv, in *Encyklopedie českých klášterů*, ed. P. Vlček, P., Sommer a D. Foltýn, dotisk 1. vydání (Praha: Libri, 1998), s. 703–709.
- Vlk, Miloslav: Strážce české země, in *Sázavsko, sborník III*, ed. O. Wlasák (1995), s. 77–80.
- Všetečková, Zuzana: Nástěnné malby v kapitulní síni Sázavského kláštera, in *Historia Monastica I*, ed. D. Foltýn (Praha: Filosofia, 2005), s. 175–188.
- Wihoda, Martin: *Morava v době knížecí 906–1197* (Praha: NLN, 2010), 467 stran.
- Wihoda, Martin: Sázavský klášter v ideových souřadnicích českých dějin 11. věku, in *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*, ed. P. Sommer (Praha: NLN, 2006), s. 237–250.
- Wihoda, Martin: Slovanská Sázava v paměti klášterního písemnictví, in *Sázavsko, sborník XI*, ed. Milan Štědra (2004), s. 17–26.

Žemlička, Josef: *Čechy v době knížecí*, 2. opravené a doplněné vydání (Praha: NLN, 2007), 712 stran.

Žemlička, Josef: Hmotné vybavení kláštera v Sázavě do konce 12. století (s výhledem do roku 1419), in *Sázavsko, sborník VII*, ed. Milan Štědra (2000), s. 4–13.

Žemlička, Josef: *Počátky Čech královských 1198–1253* (Praha: NLN, 2002), 964 stran.

Žemlička, Josef: *Století posledních Přemyslovců* (Praha: Melantrich, 1998), 416 stran.